

VIGILIA

SZERKESZTI

JUHÁSZ VILMOS és SÍK SÁNDOR

RÓNAY GYÖRGY
SÍK SÁNDOR
THURZÓ GÁBOR
T. S. ELIOT
CSÉCSÉNYI ANDRÁS
HARSÁNYI LAJOS
DIVALD ISTVÁN SCH. P.
JÉKELY ZOLTÁN
VIDOR MIKLÓS
SIENAI SZENT KATALIN
SZARKA GÉZA
MIHALY ADALBERT
FÜZESEÉRY KATALIN
BENEDEK MARCELL
PASSUTH LÁSZLÓ
JAJCZAY JÁNOS
SZENTKIRÁLYI JÓZSEF
IVÁNYI SÁNDOR
MAKAY GUSZTÁV
GALAMB SÁNDOR
NEMESKÜRTI JÓZSEF
írásai

1947 NOVEMBER

10-11

XII. ÉVFOLYAM

T A R T A L O M

	Oldal
<i>Rónay György</i> : Kultúra és kereszténység	577
<i>Sík Sándor</i> : Tizenkétcsillagú korona. (Versek)	580
<i>Thurzó Gábor</i> : A menekülő Gárdonyi	583
<i>T. S. Eliot</i> : Simeon éneke. (Vers)	591
<i>Csécseányi András</i> : Planck és a modern természettudományos világnézet ..	592
<i>Harsányi Lajos</i> : Szobrász és műve, Minden fekete, A tékozló fiú példája. (Versek)	598
<i>Divald István Sch. P.</i> : Thomas Mann és a József tetralógia	599
<i>Jékely Zoltán</i> : Az én országom. (Vers)	607
<i>Vidor Miklós</i> : Holtak nyitott szemén, Idegen. (Versek)	608
A bárány vérének jegyese. Szienai szent Katalin leveleiből	609
<i>Remete Szent Pálról</i> Vesperásra, Himnusz Szent Imre herceg ünnepére, Himnusz Szent Lászlóról. (Versek)	617
<i>Szarka Géza</i> : Császármetszés. (Elbeszélés)	619

S Z E M L E :

<i>Mihály Adalbert</i> : A béke anatómiája	623
<i>Füzesséry Katalin</i> : Julien Green spirituális kalandja	626
<i>Benedek Marcell</i> : Racine	632
<i>Passuth László</i> : A négyszázéves Cervantés	635
<i>Jajczay János</i> : Sebastiano del Piombo két levele Michelangelohoz	637
<i>Szentkirályi József</i> : Három konferencia	640
<i>Iványi Sándor</i> : Játék és valóság	642
<i>Makay Gusztáv</i> : A „Fiúk városa” szovjetorosz változatban	647
<i>Galamb Sándor</i> : Az ember tragédiája; <i>G. B. Shaw</i> : Szerelmi házasság.. .. .	653
<i>Nemeskürti József</i> : A filmművészet új útjai	656

K Ö N Y V E K : *Daniel-Rops*: Le peuple de la bible. — Jésus et son temps (Eckhardt Sándor); *Takáts Gyula*: Se ég se föld (Vidor Miklós); *Szili Leontin*: Rianás (Iványi Sándor); *Sinclair Lewis*: Elmer Gantry (Meyger József); *Passuth László*: Fekete bársonyban (Kósa János); *Darázs Endre*: Kunyhó füsttel (Vajda Endre); *Eric Linklater*: A gyáva Angelo (Rozgonyi Iván); *Father Tompkins*: The lord helps those (P. A.) .. 661

Felelős szerkesztő: *Sík Sándor*. Felelős kiadó: *Juhász Vilmos*.

Szerkesztőbizottság:

Perneczky Béla, Rónay György, Thurzó Gábor, Wolsky Sándor.

Kiadja a Vigilia munkaközösség. Kéziratokat *Doromby Károly* segédszerkesztőhöz, Budapest, II., Trombitás-út 37. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 1.

Megjelenik minden hónap elején.

Az október—novemberi kettős szám ára: 6 forint. Előfizetés: negyedévre 11 forint, félévre 20 forint.

A lapengedély száma: 2817/1946. T. M.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: *Ketskés János*.

KULTÚRA ÉS KERESZTÉNYSÉG

1.

Az emberiség története, mint a szentírás előadja, egy tragikus és mélyértelmű jelenettel kezdődik. Az első emberpárt megkísérti a sátán; azzal csábítja őket lázadásra Isten ellen, hogy megistenülését igéri: ha esznek a tiltott fa gyümölcséből — mondja —, olyanok lesznek, mint az Isten, „eritis sicut dii”. E kísértés valóban „ördögi” mű, újabb ellentmondás a teremtésnek: olyasmit kínál, ami az ember teremtett mivoltán túlesik, amiért tehát valóságos, teremtett emberi mivoltát meg kell tagadnia; hogy azt elérje, mint embernek meg kellene semmisülnie, mássá kellene válnia, mint ami, — emberből Istenné, határolt helyett határtalanná, végesből végtelenné. Az ember kinyúl a gyümölcsért, — az egyetlenért, amelyet Isten teremtő terve eltiltotta, mert természetével ellenkezik; — e sóvár tagadó mozdulatával elveszti boldogságát, elveti gyötremeinek magvát. Megistenülési becsvágya önmegsemmisítésének sátáni eredetű tragikumát rejti magában.

Földi történelmünk e tragikus nyitánya mintegy foglalata az emberiség egész drámájának. Isten jónak alkotta az embert, természetünk ez alapvető jóságát azonban elhomályosította a sátán-sugallta eredeti bűn: a luciferi első lázadásnak ez az emberi megismétlődése. A természet emlékezik a jóra, de hajlamos a rosszra: a történelem belső feszültsége ebből a mély ellentétből táplálkozik. A nagy pogány kultúrák népeinek emlékezetében dereng az Isten s a belőle sugárzó erkölcsi rend és értékvilág eszméje; de valamennyiükön beteljesedik a halandóság végzete: világuk zárt, nincs transzcendenciája, nincs lendülete fölfelé; az abszolútumot, a lét végső értelmét beléhelyezik a teremtett világba, illetve önnön alkotásaikba s ebben a zártságukban, ebben az immanenciájukban valóban olyan organizmusok, amelyek születnek, élnek és meghalnak. Ahelyett, hogy emberségükben törekednének az isteni felé, az isteni vonják le az emberi régióba; lelkükben él az isteni iránti természetes igény, de kultuszuk tárgya fokozatosan az isteni szerepét magára öltő ember, vagy emberi alkotás lesz, — mint egyes nagy ázsiai kultúrákban a mitikussá magasztosuló fejedelem, vagy a rómaiaknál az állam. Menthetetlenül hiányzik belőlük az erő, mely végzetes hanyatlásukat megakadályozhatná; kultuszaikban az emberi jelenléte fokozatosan megingatja s végül megdönti e kultuszok hitelét; formáik megmerevednek, alkotó energiáik kiapadnak s haláluk küszöbén tevékenységük abban merül ki, hogy monumentális köemlékekben, az anyag roppant halmazában, piramisokban, diadalívekben örökítsék meg vezéreik, fejedelmeik — és bennük szimbolizáltan önmaguk — evilági emlékezetét. A piramis csúcsán tündöklő szavakból: „Amenemhet a Nap szépségét nézi”, vagy az ázsiai föliratos oszlopok pátoszából tragikusan árnyalt ironiával mintha csak az alapvető luciferi paradoxon hangzanék felénk: „Eritis sicut dii”.

2.

Ennek az emberiségtörténetet első lépésénél megjelenő paradoxia-nak a föloldását Krisztus megtestesülése és a keresztfáldozata jelenti.

A megváltás művében emberi testet ölt az Isten; akit az emberiség eddig csak sejtett s többé-kevésbé torz formákban, többé-kevésbé téves utakon keresett, az most belép a történelembe s megnyitja fölfelé a kultúra világát; a megváltásban megbékíti Istennel az embert, hidat vet az istenitől az emberhez s megadja a lehetőséget az embernek arra, hogy megistenülési vágyát kielégítse: Krisztusban titkokzatos kegyelmi módon valóban „olyan legyen, mint Isten”, vagyis krisztusivá váljék. Ezzel — mint Krisztus anyja — igázza sarka alá s zúzza szét a kígyó fejét Mária; ezzel áll mintegy helyre a teremtés megsértett egyensúlya s tisztul meg a lélekben az értékek rendjének tudata; ez egyben a keresztény kultúra evilági „halhatatlanságának”, idők végezetéig való fönmaradásának biztosítéka. A pogány kultúrák halandósága immanenciájukban rejtett; a keresztény kultúra halhatatlanságának reális titka transzcendenciája. Azzal, hogy az ember elé azt szabja föladatul, hogy „istenivé” váljék — istenivé, de nem istenné —; azzal, hogy Krisztusban eléje állítja azt az eszményt, amely felé folytonosan törekednie kell, de amelyhez soha oly közel nem kerülhet evilági életében, hogy még közelebb ne kerülhetne; azzal, hogy parancsként írja elé a tökéletesedést, anélkül, hogy megadná az ember lényével ellentétes, mert csak Istenben létező teljes tökéletességet, (mert ha azt elérhetné evilági, emberi mivoltában, mintegy lezárná önnön világát s megsemmisítené a haladást); azzal, hogy evilági létünk végső célját e világon túlra helyezi: a kereszténység a soha ki nem merülő, soha ki nem merülhető haladás fölmérhetetlen energiáját kapcsolja a művelődésbe.

Ez az energia, ez a transzcendencia, ez a lényegi haladás különbözteti meg döntően és alapvetően a keresztény kultúrát minden más kultúrától. Ez utóbbiakra talán alkalmazható valóban az a biológiai terminológiájú történetiszemlélet, mely a születés, kifejlődés, hanyatlás és halál fázisaiban jelöli meg a művelődések életének mozzanatait; a keresztény kultúra azonban, transzcendens többlettel, lényegénél fogva ellene mond minden ilyen fölfogásnak, s minden olyan kísértésnek is, amely más kultúrák sorsából vett analógiákkal igyekszik meghatározni a keresztény kultúra sorsát.

3.

Az ilyenfajta törekvések kétségkívül bizonyos komoly válság tünetei; betegségére vallanak nemcsak általában a kultúrának, hanem a kultúrát teremtő s hordozó szellemnek, e szellem „organizmusának” is. A válságtudományban tagadhatatlanul benne él a segítség vágya s az orvoslás javaslatát természetesen meg kell előznie a diagnózisnak; de éppen a diagnózis szenvedélye — szemben a gyógyítás javaslatainak több-kevesebb ábrándosságával, költőiségével — mutat valaminő lapangó fáradtságra, akcióképtelenségre; mint ahogyan arra mutatnak azok a történetfilozófiai „jövendölések” is, melyek a multban fölfedezni vélt törvényszerűségek s a történelem föltételezett törvényszerű ritmusa alapján a jövő kilátásait és útját akarják meghatározni. E krízis-sugallta szemléletben burkoltan benne rejlik az ember történelemalakító erejébe vetett hitnek a föladása: az ember tevékenységét behelyettesíti a történelmi törvény vagy szükségszerűség fogalmaival s ezzel egyrészt fölöslegessé nyilvánítja a történelemalakító tevékenységet, másrészt mentesíteni igyekszik az embert a történelmi felelősségtől. Ha „idealista”, meggyengíti s előbb-utóbb megöli az emberben a sorsát alakító energiát; ha materialista, kioltja az ember személyiségi szabadságát, s az emberi személyiséget a történelmi tömegerők atómjává fokozza le.

Am akár idealista, akár materialista e szemlélet, alapja végső fokon egyaránt vagy a történelem, vagy pedig az ember történelemmel szembeni transzcendenciájának tagadása: a történelem nyílt vagy leplezett divinizációja, — ami nem más, mint magának a történelemnek a megsemmisítése: történelmi nihilizmus. Mert e szemlélet értelmében vagy úgy kell fölfognunk a történelmet, mint az „önmozgó” eszme, idea öntörvényű mozgásának tükröződését, mozgást, mely a maga dialektikus menetében folyik és fejlődik céltalanul „a_∞ infinitum”, ami logikai képtelenség; vagy úgy kell fölfognunk, mint konkrét realitást, mely dialektikusan halad egy bizonyos elébe szabott cél, végső evilági szintézis felé, s ebben az esetben ama szintézisben a szintézis azonossá válik egy következő mozgás tézisével, az antitézis további lehetősége azonban megszűnik, tehát megszűnik a történelem mozgásának lehetősége, anélkül, hogy egyben léte is megszűnne. Ez ismét önellentmondás: ami van, megsemmisíti magát, anélkül, hogy megsemmisülne.

Vagy úgy kell tekintenünk a történelmet, mint céltalan s értelmetlen, soha végét nem érő örök-mozgást, s akkor valóban nincs más megoldás az ember számára, mint e szörnyű agyrem elől belémenekülni a schopenhaueri nirvána öngyilkosságába s elfogadni az eleve rosszal: a léttel szemben az eleve jót: a semmit; vagy úgy kell tekintenünk, mint fejlődést egy pusztán immanens cél, egy utopisztikus aranykor felé, melyben elvileg önnön dialektikáját, tehát mozgó elvét oltja ki, amelyet viszont éppen utopisztikus boldogása miatt mielőbb el kell érnünk: tehát meg kell gyorsítanunk a történelem menetét s így esetleg olyan kényszer-elemet viszünk belé, mely könnyen fojthatja el a morált és szabadságot; — vagy úgy fogjuk föl, mint haladást egy rajta kívül, fölötte és öröktől fogva létező Cél felé — tehát valódi transzcendenciájában —, s ez esetben a történelem mindenkori minden egyes szereplőjének, vagyis minden emberi személyiségnek személyes végső célja s a történelem folyamatának végső célja egy és ugyanaz. Így az egyes ember teljes személyiségét kifejtve, személyisége szabadságában törekedhetik személyes célja elérésére, s e személyes törekvésében ugyanakkor a történelmi haladást szolgálja, — anélkül, hogy a történelem elnyelné, atómként magába semmisítené. Történelem és személyiség érdekei így egybeesnek, a tökéletesedés és haladás művében.

4.

Azok a törekvések, amelyek a reneszánsz — e jellemzően pogány ihletésű kor — óta ember és történelem célját igyekeznek mind nyomatékosabban csak evilágra korlátozni, szükségszerűen vezettek az ember, a történelem, a kultúra s egyes emberi funkciók és alkotások divinizációjára, hogy azután e bálványokon is beteljesedjék az „eritis sicut dii” önellentmondásnak végzete. Rousseau az emberi szabadság téves eszméjéből kiindulva s az ember méltóságát aként értelmezve, hogy az ember ne engedelmeskedjék, csak önmagának — (ahelyett, hogy annak engedelmeskedne, amit értelmével jónak és igazságnak ismer föl) —, megisteníti az embert; de hogy e tökéletes függetlenség s ugyanakkor a társas együttélés lehetőségének problémáját megoldja, föltételez egy fiktív közakaratot, mítikusan kötelező érvényűvé emelve ezzel a pusztán számszerű többséget, melyben megsemmisül az imént még megistenített egyén, megsemmisülnek az erkölcsi normák; — s minthogy e közakarat személyiség nélküli ugyan — (tehát felelőtlen) —, de szuverén: hatalmával úgy rendelkezik, ahogy neki tetszik, s így a mindentől független emberméltóság elve a gyakorlatban végül a minden emberi méltóságot eltíró totális

diktatúrába torkollhat. Mallarmé az ember esztétikai tevékenységét és a műalkotást emelte istenné, abba helyezte belé az abszolútum isteni ismérvét, a természete szerint anyaggal dolgozó, anyagból alkotó művészet „isteni” anyagtalanságának eszményét hirdetve, — s eljutott az esztétikai tevékenység merevgörcsszerű megbénításához, a sterilitás tragikumához s a műalkotás és művészet dehumanizációjához. Nietzsche az Übermensch kárhözatos ábrándjában alkotta meg moráltalan moráljának megtestesítőjét s e gátlástalan hősi „morál” nem egyéb, mint minden erkölcsnek s az ember erkölcsi lényének megsemmisítése. S hasonló divinizációit látta a tizenkilencedik század tudománynak, kultúrának, maguknak az egyes tudományágaknak; s végül, minthogy nem volt többé abszolút mérték, minthogy az értékek természetes rendje, hierarchiája fölbomlott: szinte elkerülhetetlenné vált, hogy az életnek szinte valamennyi ága „emancipálódjék” s nemcsak hogy függetlenüljön a többitől, hanem hatalmi igényt is támasszon vele szemben. Így vált külön területté, autonóm világgá aztán a politika is, elutasítva magától az erkölcs szabályait, hogy végül magába szíva a nietzschei ihletést s az Übermensch elvét egy egész népre, Ubervolkra vetítve rá, oly rendszerben teljesedjék ki, mely pogány szervezettségében magát a kultúrát állította a kultúra megsemmisítésének szolgálatába.

E sorozatos bálványimádások anarchiája ha a keresztény kultúrát nem is, az európaiat mindenesetre komoly válságba sodorta. Mínél inkább eltávolodott e kultúra a keresztény eszményektől, annál inkább vált embertelenné; fokozatos istentelensége nem is vezethetett másra mint fokozatos elembertelenedésre. Emberi — embernek és nem ember ellen való — kultúra csak úgy képzelhető el, ha a teljes emberen épül, ha az ember helyes fogalmán alapszik s az ember teljes személyiségének érdekeit szolgálja.

A teljes embernek, az Isten-alkotta, szabad akarattal s értelemmel megáldott, szabadságra született, felelős emberi személyiségnek ezt az eszményét pedig a kereszténység őrzi és hirdeti a kultúra számára.

Sík Sándor

TIZENKÉTCSILLAGÚ KORONA

AZ IGAZI MÁRIA

Ó Máriák,
Besnyón és Somlyóban és Pócson és Cellben,
Lorettóban, Lourdesban, Fatimában, a Kármelen és Athoson,
Guadalupén és Nagasakiban,
akiknek arca elé ezerével özönlik az emberiség,
és bicskát ránt a csiki legény,
hogy az ő zászlója mehessen a körmenet élén,
és hadra kel a két spanyol falu népe,
hogy az igazi Mária melyiküké, —
ó Máriák,
míg ti a tömjén lengő magasában

a fogadalmi táblácskák aranyos koszorúja között,
megbújva az ügyetlenkező hajdani mester századok feketítette vonalaiban,
megértőn mosolyogtok,
ti fakuló fekete Máriák,
tudjátok-e, mik vagytok az emberiségnek?

Ti vagytok a Dallam, a Szín, a Szabadság,
a ritmus eloldó lebegése,
elengedés, magafeledés,
az Unnep.

Akik azt hiszik, élnek

(élnek, hogy dolgozhassanak,
s dolgoznak, hogy élhessenek),

akik tesznek, hogy tegyenek

(magot a földbe: szem legyen,
szemet a gépbe: mag legyen,
vetés, aratás — aratás, vetés),

akik vannak, de nincsenek,

(életük úgy folyik el:
sekély és szomorú patak,
világtalan barlang ölen
halálszagú posvány felé) —

akiknek ablaka zárt üvegét

ha megrezenti egy véletlenül arra tévedt tüdővész napsugár,
riadtan szegeznek be a megereszkedett táblát,
mert reszketnek a piros levegő
ismeretlen veszélyeitől —

ezeknek a mostoha gyermekeknek,
az alvajáróknak és halvaélőknek,
ó Máriák,

ó búcsúk, processziók, litániák,

rózsafüzérek, érmek, skapulárek,

zászlók, gyertyák, orgona, tömjén,

közös-ének, közös-imádság egy-élet, egy-halál, egy-Isten, egy Anya,
egyetlen Szépség, —

ti vagytok az élet,

az emberi, isteni élet,

ó igazi Szűzmáriák!

Mert bennetek, ó ügyefogyott Máriácskák,

elfátyolozva, elemberesítve

otthonosan, nekünk valón lakozik közöttünk Örömünknek Oka:

az igazi Mária,

akit a művész Isten festett a teremtés vásznára öröktől,

emberek örömének,

áhitatúl az angyaloknak,

önnön magának gyönyörűségül,

akin az Örök Atya szeme elmosolyodjék,

mint mikor a tökéletes művész a tökéletes műben

dédelgető pillantással simogat végig százszor is egy alakot,

amelynek szépsége még neki is titokzatos, —

az igazi, igazi Mária,

akinek Krisztus-símgató tenyerére letette az Isten

mind, ami jót szánt a világnak,

hogy hintse, öntse, ontsa ránk,

a vízőzönnél özönebb özönnel
édesanyai szíve szerint, —
az igazi, igazi, igazi Mária,
akinek az élő Krisztus,
ülvén szent sebeinek bíborában az Atyának jobbja felől,
amikor nagyon elnehezedik a szíve teméntelen bűneink láttá-
ölébe hajtja szent fejét
s megengesztelődve ülhessen újra vissza a mennyei trónra
és irgalommal nézzen újra ránk,
most és halálunk óráján. Amen.

UDVÖZLÉGY

Magasztalja én lelkem az Urat
És Azt, akiben teljes az Ő kedve,
Akiben minden titkot megmutat,
Egyetlen szép mosollyá édesedve.
Hogy is lehetne hozzád más szavam
Legelsőben, mint a magasztalásé!
Hadd mondok, százötvenszer, boldogan:
Áve Mária! Üdvözlégy Királyné!

Magasztallak, mert nem hallgathatok.
Füst a szavam és az életem kérész,
Mégis, mégis: olyan állat vagyok,
Mely egyenesen jár és fölfelé néz.
Fölfelé néz, mert fönn valami van,
És föl beszél is: van kihez beszélni.
És ha beszélek: nem féreg magam,
De minden fölfelé nézők nevében.

Hogy éhezne már szólni valamit
Fölfelé ez a süketnéma század,
Amelynek ebnyüszítés lett a hit
És aljasság a fölséges alázat!
Émelyedik a futószalagon
Gyártott eszmények hánytató szagától,
A prófétáktól a zsibpiacon,
Az elvektől — az embertől — magától!

Hogy magasztalna lelke már urat,
Testtel-lélekkal rína már imádni!
De nincsenek a földön már urak,
Csak szolgák vannak és szolgák szolgálói.
A szó, mit a mélyből kiáltana,
A káromkodás undorában elfagy.
Ó Egészen-szép,
Ó Istenanya, ó Ember-anya,
De jó az Isten, hogy te még mienk vagy!

A MENEKÜLŐ GÁRDONYI*

Huszonöt évvel ezelőtt halt meg Gárdonyi Géza. Itthagytta a világot, amelyet olyan gyanakvással, sértődötten — és mégis egy makacs idillt varázsolva kegyetlen, illúziótlan tények fölé — figyelt egri bagolyvárából. Testét a várban temették el, akácok közé: sírján gerenda-kereszt és a neve mellett az ismert szolás: „Csak a teste”. A bagolyvár megnyílt a látogatók előtt — kirándulók, irodalomkedvelők keresik fel a két furcsa szobát, amely ma is olyan, mint Gárdonyi életében volt. Kisvárosi szoba az egyik, — egyszerű ágy, az éjjeliszekrényen orvosságos üvegek, dobozok, avas tégelyek. A sarokban hosszúszerű pipák, késő-biedermeier bútorok. Szekrényajtókon, az ajtón, a falakon Gárdonyi olajfestményei: zöld-rózsaszín-mennýkék idilli tájak, szemérmes alakokon légies-rózsaszín hús, kis merevséggel, szándékolt kedvességgel festett felhők. A másik szoba a híresebbik: nincs ablaka, a fény szürkén hull be az üvegtetőn; körben a falakon könyvek: Schopenhauer, Flammariion, Arany János, teozófiai művek, a Nyelvőr bekötött évfolyamai. Itt élt a költő, itt születek meg élete második szakaszának elbeszélései és regényei, melyeket olyan féltékenyen őrzött a nyilvánosság elől. Ha kilépett a dús kertbe, a várat látta, szürke kövein egy elmúlt romantika párafátylával, a mélyben a város égnek-mutató tornyait, és messzebb, túl a szőlőkön, a hegyek elmosódó, napfényben kiragyogó vonulatát.

1.

Egy élet diszlete ez. Ez a fakó, gyári biedermeier, ez a szoba-plein-air a kevéssé ízléses festményeken, — és a könyvek. Minden a műről árulkodik, melynek jegyei világosan, beszédesen szólnak a diszletből. Mesterségesen kialakított, szinte kierőszakolt világ... Fölről hull be a napfény, de homályos ablakon át, hogy a szemet ne sértse, hogy ne kelljen észrevenni egy mélyebb, titokzatosabb sugárzást, — köröskörül a természet, amelyből a figyelő, egy teknősbéka páncélja alól kileső szem csak azt akarja megtalálni, ami elvonja figyelmét mindarról, ami túl van a kicsit fakó, kicsit merev felületen. Gárdonyi az idillt kereste és az idillt írta, elzárkózva, — s közben az volt az érzése, a valóságot mutatja meg. Végtelen kiábrándultság van ebben a dohos magányban, és ez a kiábrándultság, ez az illúziótlanság majdnem nyomtalan az életműben. Keserves férfi-élet volt mögötte. Harc a nővel, a strindbergi „asszonyördöggel”, csalódás a valóság tényeiben, csalódás az irodalomban, a mellőzöttségnek állandó, nyugtalan érzése. Egy istenes ifjúság után hosszú időre elveszti hitét a „kövi emberek” világában, felnőtt lesz, írni kezd, — a kisvárosi lélek olyan ügyetlen, rosszkedvű a városban, a redakciókban, mint a szemérmes ember egy kinőtt, csuklón felül érő ujjú kabátban. Nevetségesnek érzi magát, ezért próbál lázadni, ezért menekül a dachba, azért tagadja meg hitét. Mi nyílik meg az előtt, aki a századfordulón hitét veszti? Darwin, Bölsche, Schopenhauer, Flammariion — tudományos evoluzionizmus, illúziótlan pesszimizmus. Mivel felel a kortárs Anatole France vagy Strindberg erre a kiábrándultságra, erre a vég-

* A Gárdonyi kérdést más oldalról megvilágító cikket, legközelebbi számunkban közlünk.

telen gyanakvásra, amely bennük is ugyanazokból a gyökerekből táplálkozik? Iróniával, fanyar gúnnyal, dühvel, átkozódással. Gárdonyi behúnyja a szemét, — menekül az idillbe. Minden és mindenki elől menekül, legfőképpen önmaga élményei elől. Elszántan, valami csökönységssel dolgozik az „idillen”, melyben minden keserűséget, minden illúziótlan-ságot, minden csalódást kedvességre, törékeny bájra tud váltani.

Eszményeket keres a menekülő Gárdonyi ebben az egyetemes, sok-szor fárasztó idillizálásban? Egy emberöltő eszményeknek tartotta Gárdonyi vértelen szkémáit, — ma nem tartjuk többnek, mint pótléknak, amiben ez a hitetlenül-áhitatos lélek hinni tudott. Mert egy nőgyűlölőnek nő-eszményei lehetnek-e a halovány, gyengéd — mondjuk ki nyíltan: sóttalan — kisvárosi szűzek? Az Eszterek, Idák, Bibik és Mariskák? Bennük is menekül, velük úzi el életének keserves csalódásait. Strindberg — ugyanazzal az „asszonyördöggel” viaskodva — megírta a Haláltáncot; Gárdonyi a „Hosszúhajú veszedelem” elszántan derűs novelláit, „Ábel és Eszter” bárányfelhőfinomságú, vértelen szerelmét, az „Ida regényé”-t. Úgy védekezett élményei ellen, hogy menekült tőlük és mindazt, ami felkavarta, eszményivé változtatta. Nem akart szemébe nézni a dolgoknak, — elsősorban önmagának és emberi gyötrelmeinek. Az élményt átalakította, kivonta belőle a mérgezett anyagot, és a párlatot írta meg. Néha-néha megpróbálta üstökön ragadni. Ilyen erőfeszítésből született meg „Az a hatalmas harmadik” és egy más témakörben „Az öreg tekintetes”. Ezekben felvillan valami a valóságból, — a férfimivoltában vérig sértett mérnökben, a „kövek között” elvesző öregúrban megjelenik egy élet igazsága, felhőnyi a soha meg nem mutatott viharból. De csak a probléma élesebb, nyersebb megütése, — csak ennyi sikerül. Gárdonyi az út elején visszatorpan, — „Az a hatalmas harmadik” hamarosan egy légies szerelem kispolgári naivságú rajzává lesz, „Az öreg tekintetes”, — formára, kiérleltségre legjobb modern környezetű regénye — Mikszáth nyomdokain, annak iróniája nélkül, mond el egy édes-bús történetet.

2.

„Édes-bús” történetek, — körülbelül ezzel a szokvány és gyanús jelzővel határozhatjuk meg a Gárdonyi-írások légkörét. Minden édes és minden bús, — porcellán-figurák kecses alakzatokba ölelkezve — anderseni arannyal-rózsaszínnel-nefelejcskéekkel kifestve —, valami felhőnyien szomorú dolgot példáznak. Azt például, hogy: milyen nehéz egy zárdából kikerült fiatal leánynak, ha ahhoz kényszerítik feleségül, akit nem szeret („Ida regénye”), — milyen furcsa kis öngyilkosság lesz a vége. ha két szende pék-kisasszony ugyanazt a fiatalembert szereti („Zivatar pékéknél”), — milyen gyengéd, alázatos-égies szerelem fodrozza meg a lelkes, tiszta fiatal pap életét egy fiatal leány iránt („Bibi”) . . . Figyeljük meg, mi az állandó ebben a néhány mogyoróhéjnyi regény-vázlatban! Az, hogy csak fiatalok ügyeiről van szó. Az élet megállt az érzések hajnalán, — ezek a leányok, fiúk, papocskák még csak sejtnek valamit a világból és a valóságból, tapogatóznak, rettenetes válságokba kerülnek, melyek valójában egyszerűek, csak tapasztalatlan szívüknek elviselhetetlenek. Nem jutnak túl a rózsaszín, illékony hajnalon, — a nagy indulatok, a szenvedély, az élet végső dolgai vagy fel sem tűnnek bennük, vagy csak annyira páráznak fel, hogy ha több fény nem is, legalább egy mosoly elúzi belőlük. A belső meghasonlásban, remeteként, egy élet túskepáncéljában élő Gárdonyi állhatatosan — mondhatni: módszeresen — nem vesz tudomást válságainak igazi természetéről. Ha közel kerül élményéhez, könnyű filozófiával, sokszor már cukrosra szelidített schopenhaueriz-

mussal, szentképek halványszínű ábráira emlékeztető vallásossággal gyorsan el is menekül tőlük. „Az a hatalmas harmadik” azt ígéri indulásakor, hogy az író felszakított bensejét tárja fel, — és ehelyett? Édes-bús szerelmi konvencióval folytatja és siklatja ki az élményt. Az ígélet újra eltűnik, az író állandóan bujócskázik élményei körül. Egyik novellájában („Orvényben”) nagy bonyadalmak származnak abból, hogy egy leány piros kis pattanást fedez fel reggel az orrocskáján, — ilyen piros kis pattanás minden írása. Kis-ügy felduzzasztva, de úgy valahogy, mintha csillogó habot verne az ázalagoktól nyüzsgő pocsolyavízből is.

Gárdonyi fellépésekor — a század elején rögzíthetjük meg ezt a pillanatot — szakadt ketté a magyar irodalom végképpen. Egyik felől a „konzervatív” irodalom marad, helyesebben: marad el a világtól: — a másik felén — a kor közizlésének elképzelése szerint — a bomlás és a rontás kezdi ki a nemzeti irodalom hagyományait. Gárdonyi — akit egész élmény-világa a másik part felé vinne — a „konzervatív” irodalom mellé szegődik. Gárdonyit nem a helyezkedés vitte ide, hanem a szemérme. A szemérem — tán a legveszedelmesebb írói tulajdonság —, amely arra ösztökél, hogy az élmény kíméletlensége helyett az eszmények nyugalmát nyújtsa az író. Valamifajta törekvés arra, hogy — félremagyarázva Arany szavait — a valóság égi mását adja a köznapi, a fogható, a reális helyett az író. És ennek a szeméremnek jegyében írja Gárdonyi hosszú sorban a regényeit. Más társadalmi égőben alkata és dezilluzionizmusa Anatole France útjára vezette volna, — szabadjára engedte volna bujkáló, nagyon-nagyon szelíd ironiáját, ellenérzését; most azonban a konvencionális társadalmi igény lefokozza benne a bírálatot, semlegesíti, arra ösztökéli, hogyha nem is a kötelező, de a megszokott társadalmi illemnek engedelmessédjék. Herczeg Ferenc hideg fölénnyel szolgálja azt a társadalmat, amelytől nem tud elszakadni, — ha másként nem, egy „Ocskay brigadéros”-sal, egy „Bizánc”-cal vág oda neki, mintegy önigazolásul. Mikszáth anekdotázva, pipa-melletti kedélyességgel készíti ki a társadalmat, „édes-bús” mesékben rántva le minden regényességet, kedvességet a halódó dzsentrivilágról, a Noszty-Ferik társadalmáról. Gárdonyi itt is csak a felületig jut el. Elindít egy kicsit vakmerőbb, a bírálat igényével kialakult témát („Átkozott józanság”), aztán lefokozza rendjén az indulatot; amit a társadalmi farizeizmus elítélésének szánt, addig próbálja mentegetni, addig szelidíti és enyhíti („Orvényben”), amíg kedvessé, halovánnyá nem változik. Az ítéző kardját magasra emeli, — és nem végzetes konvenciókra, társadalmi fonákságokra, szociális igazságtalanságokra sújt le vele, hanem üde réti virágokat kezd kaszálni. Ez is szeméremből, abból a magatartásból ered, hogy „semmit se élesen, semmit se nyersen” — csökönyösen ragaszkodott ehhez az elvhez egész életén át — s így a kor „konzervatív” irodalmának két elismert nagyságát legfeljebb szelidítve követi, — Mikszáthból az anekdotikus építkezés technikáját veszi át, jellegzetesen mikszáthias regényeiben és novelláiban óhatatlanul hazug érzelmességgel itatva át alakjait és azok cselekvéseit („Az öreg tekintetes”); Herczegből a fölényes gúnyt próbálja átmenteni, idilli zsörtölődéssé szelidíteni („Szunyoghy Miatyánkja”).

Magánosan — a Jókai- és Mikszáth-epigonok sanyarú, dilettáns csapatának élén — halad, a magyar irodalom- és élet-szemlélet útjával és fejlődésével szemben egész pályáján keresztül, megragadva egy Petőfi utáni szemléleti, stiláris anakronizmusban. Idővel — „Az én falum” és az „Isten rabjai” megjelenése után — egyre erősebb lesz a fejlődéssel való szembehelyezkedés, a megszállottan makacs idillizálás. Az „Ida regényé”-vel, az „Ábel és Eszter”-rel, „Az öreg tekintetes”-sel egyidőben írja Móricz Zsigmond korai regényeit, Cholnoky Viktor novelláit, ekkor alakul

ki az eszményítésnek az a fanyar-lírai, a romantika igazi érzésvilágából származó válfaja, amit Krudy képvisel. Ha csak olyan felszínre bizonyításra törekszünk, hogy Móricz valamelyik érzékenyen idilli falu-regényét, például a „Harmatos rózsá”-t, vetjük egybe Gárdonyi legjava falusi írásaival, szándékunk ellenére Gárdonyi ellen kell eldőlnie az összehasonlításnak. Lehetetlen meg nem éreznünk Gárdonyiban az „Egyetemes regénytár” lektűr-igényeire való — megengedhetjük: szándéktalan — törekvést, lehetetlen elűznünk az önkénytelenül kínálkozó egybevetést a kor leányregényeinek rendíthetetlen írójával, Beniczkyné Bajza Lenkével. És nem sokkal más a helyzet, ha történelmi regényeinél kíséreljük meg az összehasonlítást. Azt mondjuk: „Egri csillagok”. — és visszhangként melyik név felel rá, különösen ma, az „Erdély” közeléből? Donázy Ferenc! De ha csak egy emberöltővel előbb a „Fekete város” dús és gazdag ideit keressük benne, vagy a kortárs „Az élet kapuja” kiábrándult történelem-szemléletét, — akkor is lehetetlen valami leányszoba-regényességet, valami diákkönyvtári emléket elhessegetnünk. Ami megkülönbözteti és elválasztja e rosszízű társításoktól Gárdonyit, az körülbelül a tehetség ereje és a magasabb, válogatottabb — de nem válogatottabb — ízlés.

„A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa” — így formulázza meg akarva-akaratlan a magatartást. A szemérem — mint magatartásának vezető elve — fordítja el a valóságtól, emeli fel minden alakját, minden történetét az idillbe. Ez a törekvés nem marad meg egyedül a témáknál — ez alakítja ki stílusát is, amelyről olyan sokáig azt mondták, hogy a jellegzetes magyar stílus, a nép tömör és a maga rövidségében kifejező, hangulatot ébresztő, mintegy hiteles nyelve. Mindenesetre közeljár az igazsághoz ez a megállapítás. A kifejezés — ez a német szó-lás fogalmazza meg pontosan — „kurz und bündig” jelleg megvan a paraszti észjárásban, elsősorban a paraszti dialógusban. Helytálló is volt ez addig, amíg az első magyar népmeseegyűjtemények nyilvánosságra nem kerültek és nem bizonyítottak ennek épp az ellenkezője, az oldott, széles, sok közbevetést magával hordó elbeszélőhang mellett. Gárdonyi világos, tiszta, ízes, de kopogó „népiesség”-vel párhuzamosan Móricz oldott „pongyolasága”, szétfolyó mondatszerkesztésének élményisége egyezik a paraszti elbeszélőmóddal, ugyanez az elbeszélőhang urbánus áttételben a Krudy végtelen hangulati körmondatísága, vagy akár Babits prózájának intellektuálisan zsúfolt „úri” nyelve. Móriczban, Krudyban, Babitsban önkénytelen ez a népi mesélésre való hajlás — a magyar nyelv lélegzetvételéből következik, és ugyanakkor a hagyományhoz, Kemény Zsigmondhoz, Eötvöshöz vagy akár Jókaihoz nyúl vissza. Az a „kurz und bündig” népi hang, amit Gárdonyi zendít meg először — és utána a népies-nemzeti epigónok — kikövetkeztetés, a paraszti párbeszéd érvényesítése a közlő prózában. Egyideig megkap hangulatával, tiszta és érzékeny hajlékonyságával — különösen korai elbeszéléseiben és hasonlíthatatlanul legjava művében, az „Isten rabjai”-ban —, később egyhangúvá, kopogóvá válik. Egyre kevésbé lesz hajlítható, megmerevíti a kifejezést éppen ott, ahol Gárdonyi menekülése, élményvilágától való elzárkózása, végzetes szemérmessége miatt is a legsebezhetőbb — a figurák lélektani alakításában és a helyzetek egy lélektani pontból való felépítésében. Ez a stílus nem tud nagyobb lélektani súlyt elviselni, csak egy felületi ábrázolásra ad alkalmat, — vérbőnek, gazdagnak elképzeltnek indult figurák megmerevednek, szkematikussá válnak. Bábok egy bábjátékban... Tudjuk jól, mennyit ér a feszes és tiszta stílus egy-egy szűkséges ponton való fellazítása, elpongyolósítása, a kopogó gondosságból hirtelen kiömlő bőség — gondoljunk csak Kosztolányi vagy Török Gyula, és ma Ilyés bűvösen tiszta prózájára. Gárdonyi nem élményi hitelű, hanem kikövetkeztett

nyelvtisztasága az ilyen lélektani vagy helyzeti sűrűsödési pontokon bosszulja meg magát: az, ami szép és tiszta, a maga kis hetyke feszes-ségében is kifejező volt egy sorral előbb, ahol tájat, hangulatot, enteriört, gyengédséget kellett kifejeznie, egyszerre gyámoltalanná változot, ha az indulatnak, a szenvedélynek, az intellektuális indoklásnak szüksége jelenik meg. A szemérmes, élményeitől, a végső őszinteségtől menekülő író — irodalmunk legjellegzetesebben elefántcsonttoronyba zárkózó egyénisége —, teherként veszi magára még a stílus egyszerűségét is. Ezek a szándékoltan, szinte fájdalmasan szimpla témák nem forrósodnak fel még ott sem, ahol egy pillanatra kikandikál az őszinteség, a végső indulatokkal való leszámolás, — az egyenletesen tiszta és szép stílus hirtelen kopogóssá lesz, dezilluzionálja az indulatot, és szükségszerűen megmerevíti, leegyszerűsíti.

A skémákra való leszűkítés, az elbeszélő hangnak szép, de fárasztóan egyhangú egyszerűsítése a formákban is megbosszulja magát. Az elv, hogy röviden, nyomatékosan fejezzen ki mindent, elengedhetetlenül a vázlatosság felé kényszeríti ábrázolását. Amúgyis a kis arányok felé vezető írói vérmérséklete, művének legjavát ott adja, ahol kis ügyeket kisszerűen, szűk keretben kell bemutatni („Az én falum” novellái, a „Pöhölyék”), — a lényegesreszűkítés, a lélektani bemutatás külsőségekre szorítkozó, nagyon is egyszerű eszközökkel meglehetően majdnem minden művében útját állja annak, hogy egy dúsabb érezetű témát kellő szélességgel, bőséggel dolgozzon fel. Regény-termésének legjavára valójában regényvázlat. A témát erős és tiszta helyzetrajzzal indítja: ezek a regénytindító helyzetrajzok legnagyobb írói találatai, pl. „Egri csillagok”; mintha freskóhoz készülne: állványokat épít, — aztán hirtelen fordulattal az akvarellfestő halvány gombfestékével, finom ecsetjével kezd dolgozni. Körvonalakat húz meg, árnyékolni próbál, de abbahagyja, mert az akvarellszínek újabb tetszetős, de könnyed színfoltok felé terelik a figyelmét. („A kürt”, „A kapitány”, „Te Berkenye”). A regényből szép és finom regényvázlat lesz csak, az alakok, akiket egy-egy ötlettel jól meg tud fogni és lerögzíteni, megmaradnak ötletszerűségükben. Lélektani indoklás, mélyítés — a regényíró komolyabb munkája — szinte nyomtalan. Három történelmi regényében jut csak túl a vázlaton, de ezek közül is csak az „Isten rabjai”-ban találkozik teljes értékűen a szándék és a kivitel. Itt két gyengéd lélek gyengéd történetét mondja el mély áhítattal, — Jancsi fráter és Szent Margit története a gyengéd törekenység és áhítat pszichológiája: ennek nem kell többet mondania annál, mint amennyire az író képes. A környezet- és társadalomrajz is dúsabbá, „testiesebbé” válik, szépen, kiegyenlítően archaizál, — pontosan közül egy híven meglátott és megérzett lelkiállapotot és annak fejlődését. Az „Egri csillagok” az intímben és idillben méltó a Margit-regényhez, csak a hősi környezet bemutatása, a szenvedély rajza erőtlenedik, laposodik el a regény derekán. A „Láthatatlan ember” hun idillje, már fáraszt, itt az akvarell-technika megbosszulja magát, — a téma a freskófestő eszközeit kívánja.

4.

Idillnek látni és kényszeríteni a valóságot, — s ugyanakkor idillien egyszerű hangon szólni: — ez más veszélyt is hord magában. Ilyenformán lát és közöl a példázat-író, aki egy erkölcsi vagy világnézeti tanulságot akar lehetőleg pontosan és röviden rögzíteni. Gárdonyinak a bírálat gyakran szemére vetette autodidaktaságát, — szemléletét azonban nem ez befolyásolja. Az autodidakta rengeteg ismeretanyagot gyűjt és halmoz rendszertelenül össze és ezt ugyanígy közli is, nyersen, áradón, minden meg-

nyilvánulásában lelkendező teljességgel és őszinteséggel. Gárdonyi két-ségtelenül autodidakta, de tudjuk jól róla — éppen a könyvtára árulja el legjobban —, hogy önképzése nem volt módszertelen. Egy-egy föl-fedezett tudományágat — vallásbölcselet, schopenhaueri filozófia, nyelvészet — következetesen felszívott és feldolgozott magában. A kisiklás ott következett be, amikor ezt a gyűjtött anyagot alkalmazni akarta az anyagtól és annak kisugárzásától független mondanivalóira. Nem az önképzéssel elsajátított és megemésztetlenül a témába gyúrt ismeretanyag a veszélyes nála, hanem az alkalmazási mód. És az a fajta tudálékos-ság, amely szinte független már autodidakta-mivoltától. Gárdonyi saját véleménye helyett, amit szemérme megnyilvánulni nem enged, egy idé-zettel intéz el és old meg nehéz problémákat. Okoskodik, többet lát bele a dolgokba, mint amik ott vannak, s a közlött anyagtól független tanul-ságot von le belőlük. Van alkatában valami a Shaw-éból — ez természetesen nem összehasonlítás akar lenni —, aki mindent mégegyszer össze akar foglalni, aki nem elégszik meg a tényekből, helyzetekből, lélektani bonyolításból fakadó természetes rezümékkel, hanem tézisbe akar foglalni mindent. Csakhogy a rezumáló alkat mindig intellektuális, és Gárdonyi alkata semmiesetre sem az. Így történik meg aztán, hogy egy tézis bizonyítására — egy intellektuális tézisére — nagyonis egyszerű, kézenfekvő, érzelmes-larmoyant mesét választ. Sík Sándor idézi Gárdonyi-tanulmányá-ban — s mivel az idézet gyilkosan találó, ne keressünk másutt — az Ida regénye előszavát. *„Sötétben állunk néha, magunk se tudjuk, hogy kerül-tünk belé... Merre? S véljük, hogy semerre. Csak tapogatódzunk. Lépünk, Mag-megállunk vakul. Fejünk felett talán köszikla csúgg? Lábunk előtt talán farkasverem vagy szakadék tátong? Talán kígyóra lépünk?... De mennünk kell, hogy kijussunk valamerre. Hát lépünk, bizonytalankodunk tovább. Az iránytalanságban... Szívünket olykor elszorítja az aggodalom. Hová jutok? S nem érezzük a sötétségben, a bizonytalanságban, a veszedelmek között, a Halál el-ne-csúszs ösvényén, nem érezzük, hogy egy láthatatlan jóságos kéz van a kezünkön. Vezet.”* Mit foglal magában ez a bevezetés? A lét végső kérdéseit, az emberi elhagyatottságot, az irányvesztettséget, ahonnan egy metafizikai segítség emelhet csak ki. És miről szól a regény? Idát apja az iskolai éveken túl is zárdában nevel-teti, hogy azalatt kedvére élje egy könnyű nővel aglegényéletét; Idát holmi apróság miatt hazaküldik, tanuja lesz apja életének; az apa csak úgy tud szabadulni tőle, hogy apróhirdetés útján férjet szerez neki; Ida nem szereti a kényszerű úton szerzett férfit, nem hajlandó test szerint is a felesége lenni s csak különféle idilli cselszövények, véletlenek, félre-értések után döbben rá, hogy szereti a férjét és boldogan indul neki most már valóban asszonyi életének. Ime, a tézis és a valóság, — sokat sejtető céger mögött leányregény-romantika. Az előszó farkasveremről, szaka-dékról beszélt, kígyókat ígért, a Halál „el-ne-csúszs ösvényét” emlegette, — a regény maga gondosan kikerül mind indoklásban, mind mesében minden veszedelmet. Ez az okoskodás nemcsak a téma felvetésében jelent-kezik nála, hanem magukon a műveken belül is. Mindig többet ígér, mint amennyit nyújtani tud. *„Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan”,* — ígéri a „Láthatatlan ember” bevezetésében. A tétel igazolása megkezdődik — s romantikus-okoskodó körképet kapunk (minden történelmi célzásában, anyagának minden rész-letében az akkori tudományosság leghitelesebb forrásait felhasználó ala-possággal) Attiláról és koráról. A tézis és az azt igazoló mű egyetlen regé-nyében, az „Isten rabjai”-ban találkozott teljesen: a legteljesebb érvényű Gárdonyi-írásban. Másutt — még az „Egri csillagok”-ban is — elfojt, el-akaszt mindent a tudálékoság, a szerzetlenül bedobott ismeretanyag. És

mindez nem az autodidakta módján — „ezt is ismerem, tehát, ha kell, ha nem kell, közlöm!” felkiáltással — történik, hanem azzal az alapos-sággal, módszerességgel, amely Gárdonyi életművére annyira jellemző, a Gárdonyi-képtől annyira elidegeníthetetlen.

5.

Mikszáth 1890-ben előszót írt Gárdonyi egyik novelláskötetéhez, amelyben a kezdő író figyelmébe ajánlotta az ízlés nagyobb tiszteletét. Ízlés — ez Gárdonyi egyik legsebezhetőbb pontja. Elzárkózásából és auto-didakta-mivoltából egyaránt fakad. Nem a Göre-sorozatot vetjük itt szemé-re, — ki nem tévedett kortársai közül? — ez kisiklás, megbocsájtható, bár egy végzetes irányt megindító tévedés, maga Gárdonyi is menekülni akar tőle, — megtagadta, amikor már széles rétegekben mérgezett. Az ízlésbeli fogyatékoság mélyebben van, — az egész életműben. Mindaz, amit felsoroltunk — talán a szándéktalan vádbeszéd hangján —, az ízlés bizonytalanságára vezethető vissza. Legnagyobb hibája az volt, hogy félt az összehasonlítástól, félt attól, hogy a maga igazát és művészi szemlélet-módját mások művein próbálja ki, mintegy versenyben akarja igazolni. Ritka jelensége irodalmunknak: megvalósít egy hangot, kialakít egy szemléletet, amely tökéletesen független mindattól, ami körülötte irodalmunk fejlődésében történt. Nem úgy független, hogy egyedülálló; Gárdonyi nem a nagy magánosok közül való. Magánya csökönyösség, amely nem akar tudomást venni mindarról, ami körülötte történt. Hangjának ellen-őrző visszhangját önmagában keresi, — s ennek veszedelmé bizonyos kis-városiaság. Gondoljunk csak a kisvárosi eleganciára, kisvárosi elegáns szalonokra: egy feltűnőbb nyakkendő, egy rikitőbb lámpaernyő az elsajá-tított példakép karikatúrájára fordít mindent. A tárgyak önmagukat iga-zolják, nincs egybevetésre alkalom, — a nevetségesség mindig ott kísért halaványan, árulón. Valahogyan ezt érezzük Gárdonyiban is. A városi világ, amit rajzolni akar, ilyen feltűnő jegyekben jelentkezik: kis, áruló elszólásokban, a városi élet és a városi ember kisvárosiasan egyszerű-sítő szemléletében. A falusi világ, amely felé annyi nosztalgia vitte és amit olyan törékeny finomsággal, olyan áttetszően megindító gyengéd-séggel mutatott be „Az én falum” legjava elbeszéléseiben, óhatatlanul népszínműies „szoba-plein air”-ré változik, akaratlanul is a népművé-szeti könyvek sárgán-pirosan-kéken színezett mellékleteire emlékeztet. A szűkítés, az egyszerűsítés éppen e szándékkal ellentétes eredményt ér el, — groteszkké változik. Ugyanez az ízlésbeli fogyatékoság árulkodik tudálékosságának mélyén, — gondoljunk csak a „Láthatatlan ember” ös-történeti betéteire, a mindent kínos és aprólékos gondnal leíró hitelességre. Ez veszi rá arra, hogy sokszor mély és szép tételeit nevenségesen érzel-mes történetekkel, sekélyesen nagyotmondó lélektani indoklással igazolja. Nem ismerte a kort, amelyben élt és az irodalmi fejlődést, amelyben külön és független világgént pályája kezdetén — sértődöttségből, csalódottság-ból talán — megállt. A világ körülötte folyt el, akár sziget körül a folyam és duzzadt fel, gazdagodott. Mindaz, amit nagynek és meglepőnek gon-dolt és így is tárgyalt, meglepően kicsivé, túlhaladottá vált. Hol volt pályája második szakaszán már a próza az ő eszményeitől?! Krudyban úgyszólván Proust kezdeményezése indult meg, Móricz visszanyúlt a ha-gyományba és a Kemény Zsigmondi szándékot készült megvalósítani a „Tündérbert”-ben, Török Gyula a hiányzó magyar romantikát formálta meg és jutott el a század nagy kérdéséhez, a polgári rend összeomlásához, Cholnoky Viktor a magyar novella hangját teremtette meg azokból az ösztönzésekből, melyeket Mikszáthtól kapott, Kaffka Margit a szecesszió

dekoratív cikornyáit lihegő-lüktető, már-már expresszionista bőséggé változtatta át. És nemcsak ők, a „másik part”, a Gárdonyi — talán nem túlzás, ha így nevezzük — irodalompolitikájának hitvallói, a társadalmi-politikai rend „konzervatív” is meddig jutottak! Herczeg, Tömörkény, Pekár — hogy e baljóslatú nevet se felejtjük ki! — hol voltak már akkor Gárdonyi világától! Gárdonyi érezte ezt — ezért zárkózott el az egri remetelakba, keserű szívvel. Az idő, — amely sohasem tudta teljességgel a magáénak mondani — átcsapott hullámaival fölötte.

6.

És mégis, ennyi vád és kifogás után, miért beszélünk Gárdonyiról? Miért állunk a sírja felett meghatottan? Korában is elkésett író, — miért probléma ma is? A felelet egyszerű: mindez a vád és kifogás nagy és megbecsülnivaló tehetséget ér. Gárdonyi szándéka tiszta és becsületes volt, íróiságára kényes, szemléletében úgy konzervatív és merev, hogy ez a szemlélet, ha nem is ragad el, megbecsülést kér a számára. Az értékelésében, a népszerűségében volt baj. Gárdonyi jellegzetes példája a már életében ifjúságivá süllyedt nagy-irodalomnak. Ha a gyerek fülével figyeljük tiszta, egyszerű, kopogó mondatait, — ez az a hang, amelyet minden gyerek megért és elfogad. Ha történelmi regényeit a gyerek szemével olvassuk, — ez az a történelem-szemlélet, amely semmit sem egyezkedik a hatalom történelem-szemléletével, de újat és mást, haladót sem szegez ellene. Ha gyerekként állunk könyvei elé, az ifjúsági irodalom igényes íróját fedezzük fel benne. Valakit, aki gyenge volt ahhoz, hogy túlkialtson egy koncertot, gyenge volt ahhoz is, hogy hangja akár pillanatra is feltűnjön benne, — de a kezdő olvasót elragadja becsülete, tisztasága, és az ő kezétől vezetve eljut a nagy-irodalom kapujához, amely Gárdonyi érintésére már kitárul előtte. Az „Isten rabjai” mélyen katolikus, mélyen hívő világa megnyitja a középkort, amelyről egyszer majd Kodolányi beszél neki, — az „Egri csillagok” tiszta fényében megvilágosodik előtte az „Erdély” rengetege, — „Az én falum” elvezeti Illyés és a népiek java írásaihoz, — „Az Ida regénye” sejteti Kosztolányi városi prózájának titkát... Gárdonyi életműve, amely ma már végkép lesüllyedt a gyerek-irodalomba, így lesz fontossá, lényegessé. Ez a szerepe, ez a helyzeti értéke, — ha szerényebb is, de Swift, De Foe és Charlotte Brontë ifjúsági irodalmáé enyhült életművének magyar változata. Az egri magános sír nem méltatlanul kapja halála huszonötödik évfordulóján az utókor meghatott koszorúját.

T. S. Eliot

SIMEON ÉNEKE

Uram, a római jácintok virulnak a cserepekben,
téli nap kúszik havas hegyeken:
a konok évad visszaretten.
Súlytalan életem halálos szélre vár,
mint kezem fején pihe rebben.
Por a sugárban és emlék a zugban:
a holt vidékre húz a szél felettem.

Te békédet add meg nekünk, Uram.
Jártam e városban sok éven át,
betartottam a böjtöt, senki sem éhezett miattam,
senki se zörgetett kapumon hasztalan.
Becsületet és vigaszt kaptam, adtam.
Ki emlékszik majd házamra, hol laknak gyermekeim gyermekei,
ha majd a bánat kora eljövend?
A zerge ösvényére bujnak s a róka otthonába lent
s idegen arcoktól, idegen kardoktól menekülnek.

Jön kora a kötélnek, az ostornak, a könnyeknek, —
a Te békédet most add meg, Uram.
A csüggedés hegyének stációi jönnek
s az anyai kín biztos percei,
most még az elmúlás korai évszaka van, —
engedd, hogy a Gyermekek, a még néma s ki nem mondott Ige
most adja meg Izráel vigaszát
annak, ki nyolcvanéves és holnapnélküli.

A Te Igéd szerint.
Majd dicsóítanak gúnyoltatással s glóriával
s szenvednek minden nemzedéken át.
Fel a szentek lépcsőjén fény, fény után lobog.
Ne énekelem a rajongó imát s gondolatot,
ne énekelem a végső látomást s a kínhalált:
a Te békédet add meg most nekem.
(S kard döfi át a szívedet,
a tiédet is.)
A saját életemtől s az utánamjövők életétől fáradt vagyok,
a saját halálomba s az utánamjövők halálába belehalok.
A Te szolgád már elmehet,
mert látta megváltásodat.

Vas István fordítása

PLANCK ÉS A MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNYOS VILÁGSZEMLÉLET

Nemrégiben rövidke hír jelent meg arról, hogy 89 éves korában meghalt Max Planck, német fizikus. Nevét aránylag kevesen ismerték, sokkal kevesebben, mint Einstein-nét, a relativitás-elmélet felállítóját. Pedig kutatómunkája fordulópontot jelent a fizika történetében. A fekete tárgyak sugárzásának kutatása közben felállította quantum-elméletét s ezzel új korszakot teremtett a fizikában. 1918-ban kapta meg a Nobel-díjat s tagja volt a világ legtöbb tudományos akadémiájának. Csendesen, visszavonultan dolgozó tudósként nem kereste dicsősége számára a népszerűséget, de még életében megérhette, hogy 1900 december 14-én megjelent dolgozatát a klasszikus newtoni fizika és a modern elméleti fizika határköveként jelölték meg. Planck közönséges nyílt levelezőlapon küldte el barátjának azt a néhány matematikai képletet, amely kulcsává lett az anyagról és az energia sajátságairól való elképzelés új birodalmának. Elmélete nyomán egészen új fizikai világvázlat bontakozik ki. Gyökeresen megváltozott a természettudósok felfogása az anyag mibenlétéről s Planck elméletének segítségével sikerült behatolni eddig legmélyebben az anyag szerkezetébe: az atomok világába. Amikor a kutató emberi szellem benyomult az anyag szerkezeti rejtélyeibe s ámuló szemünk előtt feltárta az atomok naprendszerét, a természet erőinek felhasználásában szinte elképzelhetetlen lépést tett. Ám Plancknak és a modern fizikusok lángelméjének dicsősége nagyon is kérdéses volna, ha felfedezéseikkel csupán az anyag szétbontásából kivonható energiák felhasználásáig, vagy éppen csak az atombombáig jutottunk volna el.

Az új fizika korszakalkotó jelentősége nem ebben rejlik. Max Planck igazi jelentőségét csak akkor érthetjük meg, ha tisztán látjuk, mennyire átalakítja gondolkodásunkat az újkori fizika.

A középkori ember egész tudatkörét betöltötte a természetfölötti kinyilatkoztatás s az európai népeket a kereszténység hódító vallásos élménye formálta azonos gondolkodású, közös cselekvésre kész civilizációkká és kultúrtársadalmakká. Kultúránk kutatói közül többen is megállapították, hogy a középkor akkor szakadt meg, amikor Ptolemaiosz világvázlatának helyét Kopernikuszé foglalta el.

A világról alkotott elképzeléseink erősen rányomják bélyegüket egész gondolkodásunkra, sőt cselekvéseinkre is. A középkor embere látta magakörül a laposnak tetsző földet, s úgy vélte, ha hosszasan gyalogol, eléri a világ végét s lábát lelógathatja a semmibe. Hitt abban, hogy a lapos föld felett az égből csillagokkal telehintett kristályburkán túl egy másik, transzcendens világ van: Istennek és angyalainak világa. Földkerekségünket úgy látta, ahogy érzékszerveink előtt ma is feltűnik: a hatalmas kiterjedésű lapos föld körül a nap és a hold meg más néhány bolygó végzi örök körforgását.

Elképzelhető milyen megrökönyödést és hitetlenséget keltett az újkor eleji olasz, francia és német egyetemek koponyáiban is, amikor azt

hallották: a föld nem lapos, hanem gömbölyű, nem a nap kering körülötte, hanem éppen fordítva, ő kering a nap körül, sőt ráadásul még tengelye körül is forog. Ma már az általános iskola tanulói is hihetőnek tartják, hogy az emberek nem esnek le a forgó földgolyóbisról, de a középkor embere megdöbbenve hallotta még Galilei-ék tanítását.

Az újkori fizika leszámolt a középkori világkép naiv realizmusával, amikor Kepler, Galilei és Newton a világ fizikai törvényszerűségeit felfedezték. Ezzel a naiv realizmussal szemben új magyarázatát adta a fizikai világmindenségnek s ez a sokkal elvontabb néhány alaptételben és matematikai formulában kifejezhető világkép, lassan meghódította az újkori embert, átalakította a középkori szemléletet. A természettudományok iránt érdeklődő keresztény szinte megdöbbenve érezhete, hogy a régi világkép összeomlásával együtt hitének alapvető tételei is meginogtak, hiszen érthetetlennek tartották azt is, hogy antipodusok éljenek, mintegy alattunk (a középkori ember úgy képzelte, hogy azok, akik a világ másik gömbfelületén laknak, alattunk vannak), hiszen akkor azokat is meg kellett volna váltania Jézus Krisztusnak. Am a keresztény hit alapvető igazságai nem omlottak össze. Annyi azonban bekövetkezett, hogy az újkori ember a valóságnak a vallás tételein kívül eső más területét is felfedezte s Heisenberg, a legnagyobb élő fizikusok egyike szerint, ez az élmény indította meg az újkor természettudományos munkáját.

Az emberi szellem rádöbent a körülötte lévő anyagi világra. Mohó vágy fogta el, hogy törvényeit megismerhesse. A középkor embere Istenre bízta magát, az újkoré telve önbizalommal a maga uralma alá akarta hajtani a földet. Bacon meghirdette a tudás hatalmát s az ember eszének s a természet törvényeinek felismerésével uralkodni akart a természetben s a siralomvölgyéből paradicsomot szeretett volna teremteni a maga számára. Meg volt győződve arról, hogy a felismerő ész segítségével mindez sikerülhet is.

Ennek az Istenre nem tekintő autonóm szellemnek az egyoldalú racionalizmus volt fő jellemvonása. Ami a véges emberi ész számára megfoghatatlannak látszott, azt az új életérzés többé-kevésbé babonának és elmaradottságnak bélyegezte. „Pedig az a remény — állapította meg Heisenberg —, hogy a világ egy kis részének ismeretéből végtelen gazdagságának megértését vezethetjük le, észszerűen sohasem volt megalapozható!” Az újkori ember azonban még hitt abban, hogy ez lehetséges.

A középkori naiv realista szemlélet azonban továbbfejlődött, hiszen maga az újkori fizika is úgy képzelte még a világot, ahogy mi látjuk: az „üres” térben mozgó tömegek rendszerének, amelyhez az idő eleme járul. Magát az üres teret, a tömeget és az időt egymástól független valóságnak fogta fel. Feltételezte, hogy a tér három kiterjedésű vagyis három egymásra merőleges egyenessel a térnek minden pontja megmagyarázható. A térről való elképzelése tehát lényegében ugyanaz maradt ami volt a középkorban és ez a mi elképzelésünk még ma is. Ezek a feltételezések voltak a klasszikus fizika alaptételei kiegészítve azzal, hogy a térnek és időnek ebben a rendszerében lezajló fizikai mozgások a szigorú okság törvényei szerint történnek. Ebből az elképzelésből szigorú logikai következtetésekkel levezethető volt az a mechanikai determinizmus, amely a természetben felül álló erők beavatkozását kizárja a fizikai világból, abban tehát nem juttat helyet Isten állandó közreműködésének. Így alakult ki képzeletünkben az újkori fizikai világkép, amely roppant gépezethez hasonlított. Amikor kiderült, hogy az emberi test is csak közösleges atomokból és molekulákból áll, az ember szabadsága is felmorzsolódott e világgépezet kérlelhetetlen következetességű fogaskerekei között.

Persze a klasszikus mechanikának ez a világképe rányomta bélyegét a filozófiára. Új természetszemléletünk alapjai nagy metafizikai rendszerek részeiként jelentek meg. A klasszikus fizika alapelveit — az egymástól függetlenül létező térről, időről és tömegről — megtették gondolkodásunk minden időben érvényes, új tapasztalatok által meg nem változtatható tételeivé, vagyis föltették, hogy tér és idő olyan abszolút valóságok, amelyekben már semmiféle új felismerés nem változhat. Csak természetes, hogy ebben a rendszerben egyre kevesebb hely jutott a szellem számára, a XIX. század köznapi filozófiája pedig már e világkép hatása alatt megtagadta Istent is, akinek a szigorúan determinált anyagi világrendszerben semmi szerepe sem lehetett. A klasszikus fizika alapelveit azonban az ismeretelméleten és a metafizikán túl átvitték teljes idegen területekre: politikára, társadalomtudományra, sőt az erkölcs világára is. Így az ember tehetetlen rabszolgájává vált a kérlelhetetlen törvények által hajtott világgépezetnek, túljelődött agyú majomná vált, akinek egyetlen erkölcsi törvénye a létért való harc. E világképből lassanként kiszorult mindaz, amit a keresztény tanítás az ember céljáról, szabad akaratáról és Istennel való kapcsolatáról tanított. A katedrák bölcsesége szembe került az oltár tanításaival, s a századfordulón már a tömegek is egyre inkább a katedrák bölcsességét szívták magukba, s mind kevesebbet törődtek a zoltárról elhangzó igékkel. Ezzel mély és tragikus hasadás keletkezett a keresztény európai kultúra hordozóiban.

A fizika kutatói a XX. században kiderítették, hogy a newtoni mechanika törvényei csak a középnagyságú tárgyak mozgásait magyarázzák, de az elképzelhetetlen kicsit és nagyot már nem tudják többé értelmük számára világossá tenni. Nos, a modern fizikusok keresztül törték a mi középnagyságú világunk határait.

Einstein a makrokozmosz felé tört, s vizsgálódásai nyomán kiderült, hogy tér, idő és tömeg egymástól nem teljesen független tényezők. Tér és idő nem abszolút jelentőségű kategóriák, amelyeket a tapasztalat vagy új felismerések nem alakíthatnak át. A klasszikus fizika alaptételei az egymástól függetlenül létező térről, időről és anyagról szinte összeomlottak. Ezen a téren az történt, hogy a fizikai kutatás eddigi szemléletünkét a térről és időről, valamint az abban változó anyagról ugyanúgy megdöntötte, mint ahogy az újkori fizikusok megdöntötték a ptolemaioszi világképet. Akkor is irtózatot okozott az ember számára annak elképzelése, hogy nem a mi földünk a világ központja, nem a nap kering körülöttünk, hanem mi körülötte, nem is szólva a gömbölyű és forgó föld fölfedezésének akkoriban szinte elképzelhetetlen voltáról. A klasszikus fizika összetörte a középkori ember naiv realizmusát, a modern einsteini fizika pedig lerombolja a mi gyermekes elképzeléseinket a térről, az időről és az anyagról, ahogy ezt eddig érzékszerveinkkel tapasztaltuk. Az einsteini fizika tanításait nehéz, sőt nem is lehet szemléletünkbe beiktatni, hiszen maga a sokdimenziós tér fogalma is szemléletlenül számunkra. A napot ma is csak úgy szemléljük, hogy hajnalban felszáll a látóhatár mögül, bár tudjuk, hogy a valóságban nem ez történik. A teret, az időt és a tömeget a jövőben sem fogjuk tudni másképen érzékelni, mint ahogy érzékeljük, csupán tudni fogjuk róluk, hogy szemléletünk ugyanúgy megtéveszt bennünket, mint a földkörül keringeni látszó nap esetében történik.

Ahhoz, hogy a makrokozmosz einsteini világképe kialakulhasson szükség volt arra is, hogy a modern elméleti fizikusok a mikrokozmosz világát feltárják. Max Plancknak és társainak roppant munkájára volt szükség ahhoz, hogy megdöntsék a klasszikus fizika általános érvényességéről vallott hiedelmet.

Az ember nyugtalan és kutató szelleme nem elégszik meg azzal, amit lát és tapint, mert már ősrégen rájött arra, hogy érzékszerveink megcsalnak minket, s nem a tiszta valóságot közlik velünk. A görögök, különösen Demokritos óta az anyag mibenlétéről való gondolkodás állandóan arra törekszik, hogy a változó, alakuló anyagot valami nem változóra, valami állandóra vezesse vissza. Demokritos, Gassendi, Prout az anyag tovább nem osztható részecskéiben, az atómban vélték azt felfedezni, s úgy gondolták, hogy az atómoknak a térben való különböző alakzatokban és sűrűségekben való elhelyezkedése az alapja és végső valósága a változó világnak. Ebben a gondolatmenetben a végső valóság tehát valami anyagi volt, s a természettudomány kutatói, különösen a XIX. században erre alapították a maguk materialista felfogását. A természettudomány érzékszerveink csalókaságát azzal akarja kiküszöbölni, hogy vizsgálódásaiban a mérést vezette be. „A legkülönfélébb mérések — mondja Planck egyik legutóbbi előadásában — arra a végeredményre vezettek, hogy az összes fizikai események kivétel nélkül visszavezethetők olyan mechanikus, vagy elektromos folyamatokra, amelyeket bizonyos elemi részecskék: elektrónok, pozitronok, neutronok és protonok mozgásai hoznak létre és minden egyes ilyen elemi részecske tömegét és töltését egy icike-picike szám fejezi ki. Ez a kis szám, az úgynevezett univerzális állandó, bizonyos mértékig az elméleti fizika változhatatlan építőköve.”

Ezt az univerzális állandót, Planck-féle állandónak, vagy hatásquantumnak is szokták nevezni. Planck a sugárzás kutatása során jött rá erre az állandó számra. A fényt igen kis energiaelemekből állónak tekintjük, nevük foton. Minden fénysugár ilyen egymástól meg sem különböztethető fotonokból tevődik össze. Planck rájött egy olyan szorzás-számra, amely a fénysugár rezgésszámával szorozva kifejezi a fotonnak, a legkisebb fényrészecskének energiáját. Ez a szorzószám, vagyis a Planck-féle állandó minden színű fényre ugyanaz: Legkülönösebb az, hogy minden energiamennyiséghez tartozik egy olyan rezgésszámú sugárzás, amelynek a fotonja éppen akkora energiájú, mint amennyit a Planck-féle állandó fejez ki. A régi fizikával szemben forradalmi jelentőségű megállapítás volt ez, mert a régi fizika azt hirdette, hogy a természetben nincsen ugrás (natura non facit saltus), a klasszikus fizika alapján el sem tudtuk volna képzelni, hogy van nem folyamatos energia, míg most Planck azzal a merész állítással hozakodott elő, hogy van az energiának egy ilyen kicsi kis töredéke, amely állandóan ugyanaz, amely nem osztható tovább. Heisenberg pedig megálapította, hogy egy fénysugár energiájának mindig egészszámú quantumnak kell lennie. A megfigyelés is ezt igazolta nemcsak az elmélet, mert kiderült, hogy az atómsok mindig egész quantumú veszteséget szenvednek. Azt is mondhatnánk, hogy az atóm végső fokon hatáselemekből áll.

Ennek a jelenségnek konzekvenciáit csak hasonlattal lehet magyarázni. A hasonlat azt mondja, hogy a fény, mint említettük fotonokból áll, amelyekből mindegyik meghatározott energiamennyiséget tartalmaz. A fénysugár a fotonok esőjévé válik. Mint a gépfegyver golyói úgy repülnek keresztül a téren a fotonok. Ha egy fotonos piszkos ablaktáblára esik, akkor egyes fotonokat felfog a piszok, míg a többiek a fogságot elkerülik és keresztüljutnak az ablaktáblán. A világ eszerint a kép szerint ilyen elemi részecskék záporzásához hasonlítható, amelyben a szigorú oksági elv helyett a statisztikai törvényszerűségekkel és számításokkal tudunk csak zöldágra vergődni, mert hiszen voltaképpen nem tudunk felelni arra a kérdésre, mi választja ki a piszkos ablaküvegen átjutó fotonokat.

Plancknak ez az elmélete nagyszerűen beleillett az atóмок belsejében lejátszódó folyamatok felderítésének munkájába is. Itt is fel kellett venni a valószínűségszámítás eszközeit, s ezzel a modern fizika, legalább is a szubatómáris folyamatok világában, rést ütött a szigorú ökoztiság elvén, amely nélkül a klasszikus mechanika valósággal értelmetlen volna.

Az energiának ez az adagokban való jelentkezése, vagy ha úgy tetszik, a folytonosság hiányának a következménye az, hogy az elemi részecskék helyzetét és magatartását (gondoljunk a piszkos üveglapra hulló fényeső csepjeinek, a fotonoknak a sorsára) nem tudjuk meghatározni, mert csak a nagy számok területén tudunk szigorú rendet felfedezni. ez azonban azt jelenti, hogy a világ csak annyiban számítható ki, amennyiben a valószínűségszámítás, azaz a statisztika alkalmazása megengedi. Minden egyszeri jelenség valósággal kibújik a statisztika hatásköréből, vagyis a régi világkép szigorú determinizmusa, csak korlátolt mértékben tartja meg érvényességét. Persze, ha a Planck-féle hatás-quantumelméletet továbbfejlesztő hullámelmélet hasonlatát fogadjuk el és a világegyetemet nem mint a legkisebb részecskék összességét fogjuk fel, hanem mint hullámok rendszerét, akkor már ismét jelentkezik az új fizikában is a determinizmus, viszont a világról alkotott képünk, tehát a modern világkép még kevésbé anyagszerűnek tűnik fel, mint a részecske hasonlat nyomán. Ebben az esetben azonban a világ szinte teljesen téren kívül lenne elgondolandó, voltaképpen csak olyan hatásokból vagy hullámokból állna, amelyek a teret és időt egyszerre töltik be — a mi tudatunkban.

A modern fizika tehát nem tűr meg olyan materializmust, mint a klasszikus fizika, de a minden térre kiterjeszhető determinizmust sem lehet belőle már levezetni.

Ezekután nem lehet csodálkozni azon, ha a kultúrfilozófusok Planck elméletének megjelenésétől kezdve a fizika új korszakáról és új világkép kialakulásáról beszélnek. Ma még nem tudhatjuk, hogy a modern fizika hová fejlődik és milyen hatása lesz gondolkodásunk átalakítására. Úgy látszik azonban, hogy a természettudósoknak le kell mondanioak a klasszikus fizika alapelveiről, az abszolút időskáláról, egy minden megfigyeléstől független, térben és időben lezajló esemény sor megállapításának lehetőségéről. Heisenberg szerint azoknak a fogalmaknak értelmé sem volt abban az általánosságban, ahogy hitték bennük, tapasztalatilag sohasem voltak igazolhatók, s ezek is csak egy feltételezett világ szélét jelentették, amelynek elérésétől a középkori ember sok-sok titok megfejtését remélte.

Planck lángesze elképzelhetetlen mértékben járult hozzá a modern elméleti fizika gondolatrendszerének kialakításához. Rendkívül jellemző gondolkodására az a néhány mondat, amelyet egyik legutóbbi előadásában válaszolt arra a kérdésre: van-e észszerű világtrend? „Azt mondhatjuk — így szólt a nagy tudós —, hogy a fizika tudományának fel kell teteleznie egy tőlünk függetlenül létező világot, melyet ugyan közvetlenül nem ismerhetünk fel, csak érzéki benyomásaink szemüvegén keresztül és mérések segítségével. Kétségtelen eredménye azonban a fizikai kutatásnak, hogy a világmindenség elemi építőkövei nem összefüggéstelenül, vagy egyes csoportokban helyezkednek el egymás mellett, hanem valamennyien egységes terv szerint függnek össze, azaz a természetén bizonyos mértékig megismerhető törvényesség uralkodik”... „A legcsodálatosabb azonban az — állapítja meg Max Planck —, hogy ennek a törvénynek legszakszerűbb megformulása minden elfogulatlan emberben azt a benyomást kelti: a természetet értelmes, céltudatos akarat irányítja”... Egyetlen példa megvilágíthatja ezt. A fény sugar, amely rézsutos irányban átlátszó test felületére, mondjuk egy vizesüvegre hull, a testbe történő

belépése során irányától eltér. Az elhajlás oka abban a körülményben keresendő, hogy a fény a vízben lassabban halad tovább, mint a levegőben. Ilyen elhajlást, vagy törést figyelhetünk meg a földet körülvevő levegőben is, mert a mélyebb, sűrűbb légrétegekben a fény lassabban terjed tova, mint a magasabbakban. Ha egy fénysugár egy világító csillagból a megfigyelő személyig jut, pályáját a különböző légrétegek miatt többé-kevésbé komplikált kanyarokban teszi meg. Ezeket az elhajlásokat a következő egyszerű törvény határozza meg: az összes pályák közül, amelyek a csillagból a megfigyelő szeméhez visznek, a fény mindig azokat használja, amelyeknek a megtételéhez — a különböző légrétegekben való, különböző tovaterjedési sebességeket figyelembevéve — a legrövidebb időre van szüksége. A fotonok, amelyek a fénysugárt alkotják, úgy viselkednek tehát, mint értelmes lények. Az összes lehető pályák közül azokat választják, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy a leggyorsabban célba érkezzenek”...

Csak a szellemi élet ormain járó kivételes emberek láthatják, hogy a modern fizika, amelynek fejlődése Planck hatásquantumának felfedezésével indult hódító útjára, milyen módon alakítja majd át az emberi gondolkodást. Valószínű azonban, hogy amint a klasszikus fizika világképe átfőrtölte az ember gondolkodásmódját, ugyanúgy átalakítja a modern fizika is, amelynek szellemi tartalmát a relativitás elmélete és a quantumelmélet ölelik fel. Az új fizikai világkép kialakulásáról még keveset mondhatunk, de bizonyára igaza lesz Jeansnak, aki úgy véli, hogy „a világegyetem inkább nagy gondolathoz, mint nagy gépezethez kezd hasonlítani”. Valóban, a modern fizikusok mindjobban közelednek ehhez a felfogáshoz s a minket körülvevő világmindenségben Isten akaratának megvalósulását, gondolatainak kitérülését és erőinek folytonos kiáradását látják.

A katedrák bölcsesége és az oltár igazsága századokon át többé-kevésbé szembe került egymással. Ez a bölcsesség már-már elszakította az embert az oltártól s attól a Hatalomtól, amely nélkül minden kísérletezése és próbálkozása homokra épül. Hiába próbált a maga lábára állni az újkor embere és csupán eszébe bizakodva jobb és szebb létet kitervelni a maga számára: kísérlete csak sikertelenül végződhetett. Az újkori világkép, a katedrák bölcsesége széjjel szaggatta az ember belső világát. szembeállította az elmét az emberi szívvel s örökkévalóságot áhító lelkével. Csodálkozhatunk-e tehát azon, hogy a XX. században kultúránknak valóságos válságirodalma siratta el a keresztény európai civilizációt és jósolta meg annak végleges bukását? Mégis, mi történt? Planck és társai az anyag kutatásán keresztül, az anyag mibenlétének vizsgálata során az elmét ismét összebékítik a szívvel, az embert pedig a személyes Istennel. Szinte felkiálthatunk az apostollal: „kiszámíthatatlanok a Te utaid”, mikor azt látjuk, hogy a természettudománynak éppen az az ága hódol meg a lényeges katolikus tanítások előtt, amely századokon át akaratlanul is egy akrisztiánus szemléletet oltott bele az emberbe.

Max Planck-kal új korszaka kezdődött a katedrák bölcseségének. Az igazi haladás útja, az európai kultúra egységének helyreállítása felé kell, hogy vezessen. Ez pedig nem történhetik másképen, csak úgy, ha az oltár igazsága és a katedrák bölcsesége, az értelem és a szív harmoniájában csendül össze.

SZOBRÁSZ ÉS MŰVE

A remek márványszobrot
A szem csodálva issza,
De a szobor a nézőt
Sohsem csodálja vissza.

Szobor vagy: műremek.
De bárhogyan szeretlek.
Csak állsz és nem viszonzod
Az alkotó szerelmet.

A szobrász réműlettel
Csodálja alkotását
És lassan felemeli
Iszonyú kalapácsát.

Harsányi Lajos

MINDEN FEKETE

Mikor minden fényforrás elapad
S nem éri fény a földi tárgyakat,
A kék, vörös s a többi szín is
Mind eltűnik s fekete árnyat ad.

Fekete akkor a piros torony,
A gyermek gyöngykék, gyönyörű szeme,
Montblanc hava, a bronzzöld tenger
A milánói dóm, e villogó zene.

Sőt magad is, ki éjszaka lefekszel
Elefántcsontból és rózsaszíromból
Megalkotott pompás királyi testtel:

Úgy fekszel ágyadon, mint egy komor
Ziháló, szörnyű fekete szobor.

Harsányi Lajos

A TÉKOZLÓ FIÚ PÉLDÁJA

Könnyek közt, összetörve
Porig alázva
Jött vissza a megúnt
Szülői házba.

Az ősi házban ölték
Az öröm-tulkot
S este a házban zene,
Víg hárfa zúgott.

Örök példád legyen,
Sohse feledd el,
Hogy másodszor hazulról
Ő már nem ment ell

Harsányi Lajos

THOMAS MANN ÉS A JÓZSEF-TETRALÓGIA

Most, amikor általános divat a regény haldoklásáról beszélni, Thomas Mann a József-ciklussal merész kanyarodást tett visszafelé a regény ősi alakja, a mítosz felé. Másfelől ugyanakkor a saját írói pályáján is lerakta az utolsó követ. Ebben a könyvben mindent elmondott, mindent összefoglalt, ami ma, a jelen körülmények között egy mai ember számára problémát jelent. Ebben jutott el arra a meleg, derűs és megértő hangulatra, mely az öregség sajátja, s mely lehetővé tette, hogy sértés és sebzés, sérülés és sebesülés nélkül hozzányúlhasson ezekhez a döntő, de éppen ezért kényes kérdésekhez. S ekkorra már megszerezte azt a sok tudást és tapasztalatot, mely nélkül nem tudott volna választ adni a felvetett kérdésekre. Így igazolta életművében azt, amit a Freudról szóló tanulmányában így fogalmazott meg: „Az emberiség életében ugyan korai és kezdetleges fokot jelent a mítikus, az egyes ember életében azonban későit és érettet”.

Mítosz

Thomas Mann szembenállása a világgal és a léttel feltűnően azonos a mítoszalkotó ember örök magatartásával — azzal a magatartással, ami Kerényi Károly, Thomas Mann bevallottan közvetlen ihletője kutatásai nyomán tárul elénk. Ő maga az a szilárd pont, amiből kiindul és teljesen saját tehetségeire támaszkodva értelmezi a világot, az életet s ennek nagy összefüggéseit. Ezt írja a József Egyiptomban elején: „A világnak soha közepe, mindenki számára más, s mindenki számára más-ként fekszik. Te csak egy fél rőfnyire állsz tőlem, de körülötted egy világ van, melynek közepe nem én vagyok, hanem te. Az én világomnak közepe én vagyok”. Mint középpontra, természetesen van amennyiben órá vonatkozik és hatással van rá, amennyiben fel tudja használni önmaga előrejutására, vagy amennyiben akadályt vet elébe.

Egocentrizmusa mellett lényeges meghatározó vonása egyéniségének a korszellem, melyben él. Az emberi gondolkodás, mely a középkorban teljesen a hitre volt fölépítve, azóta olyan alaposan eltávolodott attól, hogy az ember ma már csak egy dologban tud esetleg hinni: saját rációjában. Ha ugyan ebben is tud. Thomas Mann típusa ennek a túlzottan racionalista emberfajtának. Csak azt tudja elfogadni, amit valamiképpen belát: a hit távol áll tőle. Ezért nem juthat el a transzcendens dolgokkal való szembenállásban egy pozitív vallásossághoz, hanem megmarad egy teljesen egyéni élményeken és meglátásokon alapuló mindenestől szubjektív állásponton.

Összefogó egyénisége nem külön-külön, szétszedve nézi a lét problémáit: az egész sűrű, kusza, sokszor ellentmondásokba keveredő szövevényt a maga teljességében kozmikus összefüggésükben szemléli. Az jellemző ebben az irányban alapelhelyezkedését, amit Józseffel mondhat: „A dolgok összefüggnek” és ő ezekben az összefüggésekben veszi tudomásul őket, s csak ezekben az összefüggésekben élheti meg igazságukat. Így jön létre

az a hatalmas szintézis, melynek monumentalitását és mélységét joggal csodálhatjuk.

De ez a nagy összefoglalás nem logikai úton jött létre. Semmi köze az aprióri, elméletileg megkonstruált szintétikus rendszerekhez. Ez nem rendszer, ez élet: úgy meséli el problémáit, úgy mondja el a felfedezett dolgokat, ahogy megélte. Így kerülhetnek egymás mellé olyan dolgok, amik a szigorú logika szerint szöges ellentétben állnak egymással. Az élet azonban mégis csak fel tudta oldani ellentétüket egy megélt szintézisben. Ha ilyen váratlan összefoglalások ellen logikánk sokszor ágaskodik is, meg kell vallanunk, nem lehetetlen, hogy valaki így élje meg az élet problémáit.

„Igy fedezte föl Ábrahám Istent . . .”

Schopenhauer, akinek gondolatvilága Thomas Mann első nagy élménye volt — ennek az élménynek objektivációja a Buddenbrooks —, tehát Schopenhauer fogalmazta meg először azt a tételt, hogy mindazt, ami látszólag történik velünk, valójában magunk állítjuk elő. Újabban pedig Jung hangsúlyozta ezt a tételt, akire Thomas Mann is hivatkozik: az ember az adottságok adója. S ha megvizsgáljuk Kerényit, ő is valami hasonlót mond a vallással kapcsolatban: mindenki olyan istent és vallást kreál magának, amilyet a lelki alkata, lelki adottságai és egyénisége megkíván. Thomas Mann pedig pontosan így képzei el azt, ahogy Ábrahám — hogy saját szavait használjam — felfedezte Istent. Ezt az elképzelését így fejti ki Freud és a jövő c. tanulmányában: „Ez az Ábrahám bizonyos tekintetben Isten apja. Ő látta meg, ő gondolta ki; a hatalmas tulajdonságok, amelyeket neki tulajdonít, bizonyára Isten eredeti tulajdonságai. Ábrahám nem teremtette meg őket, de bizonyos értelemben mégis megteremtette azzal, hogy felismerte és gondolati úton megvalósította. Isten hatalmas tulajdonságai — s ezzel Isten maga — persze tárgyilag adva van, kívül van Ábrahámon, de egyúttal benne is van és tőle is származik; saját lelkének hatalma bizonyos pillanatokban alig különböztethető meg tőle. Ábrahám megismerően olvad eggyé Isten valamelyik tulajdonságával és ez az eredete a kötésnek, a szövetségnek, amelyet az Úr utóbb Ábrahámmal köt és amely csak belső tény kifejezett megerősítése. Úgy jellemzik ezt a szövetséget, mint amely mind a két szerződő fél érdekében történik, mindkettőnek szentségesítésére. Emberi és isteni szükségletek olyannyira egybeolvadnak benne, hogy alig lehet megmondani, melyik oldalról, az isteniről vagy az emberiről indult ki az első ösztönzés erre az együttműködésre. De létrejöttében mindenestre kifejezésre jut, hogy Isten szentségesítése és az emberé kettős folyamatot jelentenek és legszorosabban „kötve” vannak egymáshoz”. A szubjektív élményt mindig döntően alakítja a megélt egyénisége és igényei, mely mindig úgy és olyannak ismeri meg, amilyennek meg akarja ismerni. Így el lehet mondani, hogy Ábrahám megtalálta, de egyben feltalálta, megteremtette az Istent, s nagyratörő egyéniségéből mindenekfelettinek „alkotta” meg őt. Ilyen szubjektív élményen keresztül természetesen, éppen szubjektivitása miatt, nem lehet eljutni egy tárgyi valóságként létező Isten fogalmához, aki minden ember számára ugyanazt jelentené. A megismerésnek ez a módja Isten objektív, transzcendens létét szükségképpen elhomályosítja.

Annál kevésbbé ismerheti meg az objektív Istent, mert nem veszi figyelembe azt a forrást, melyen keresztül a Legfőbb igazi ismerete lehetővé válik az ember számára: a kinyilatkoztatást. A regényből idevágó felfogása nem állapítható meg egész pontosan, de talán leginkább Jasper-sével rokon. Elismeri, hogy Isten adott magáról bizonyos tudósításokat

az embernek, de ezt nemcsak a keresztény értelemben vett kinyilatkoztatásban tette. Ilyen titkos jelzése Istennek önmagáról minden mítosz és szimbólum, ami az emberiség között mint az Abszolútum felé való tájékozódás eszköze él. A sajátos értelemben vett kinyilatkoztatás e vélemény szerint semmivel sem több ezeknél. Épp olyan titkosírással írt, „chiffre” híradás ez, mint akármelyik pogány mítosz. Az embernek azután meg kell fejtenie a maga számára ezt a híradást, ha éleletalakító elvévé akarja tenni. Tehát nem a kinyilatkoztatást tekinti mítosznak, nem tagadja meg teljesen igazi jellegét, hanem a mítoszokat emeli kinyilatkoztatás rangjára. Persze, ez a „kinyilatkoztatás”-fogalom távolról sem fedti a megfelelő keresztény fogalmat, s teljesen meghamisítja annak történelmi helyzetét, isteni eredetét és szükségszerűségét. E vélemény szerint a kinyilatkoztatás nem más, mint a transzcendencia egyik lehetséges nyelve.

Istenfogalmát ezen a szubjektivitáson kívül még egy dolog jellemzi. Magatartása az Abszolútummal szemben ugyanaz, amit Kerényi az antik vallások lényeges jegyeként emel ki: az antik vallásban hitről nem volt szó, a mítoszt adott formájában élték. Thomas Mannál sem beszélhetünk a pozitív vallások értelmezésében vett hitről: itt életről van szó. Megéli ezt az istent, a keresztény kinyilatkoztatás szempontjainak elhanyagolásával az emberlét immanens síkjában. Hogy mennyire nem hitről van itt szó, mutatja a szkepszis és ironia, mellyel maga is szemléli elképzeléseit. Sokszor azt érzi ki belőle az ember, hogy csak azért mond valamit éppen így, mert pillanatnyi lelkiállapotának megfelel és kényelmes, hogy a dolgokat így fogja fel és így élje, de hogy valóban így van-e, nem tudja biztosan, nem is hiszi talán. Szinte önmagát is kigúnyolja, vagy legalább is megmosolyogja, hogy pillanatnyi gyöngeségében engedte magát belesodródni egy helyzetbe, de ha már benne van, némi vállvonogatással valja és éli. Mivel így a tényeket nem veszi egészen komolyan, élesnyelvűen csipkedi meg azokat, akik véleménye szerint felesleges energiapocsékolással túlságosan hajszálpontosan veszik a dolgokat, szóról-szóra értelmezik mindazt, amit a kinyilatkoztatás eléjük tár: a dogmatikus vallásokat. Ezek a megjegyzései sokszor bámulatos tudással vannak felépítve: merész markolással fog össze az egész vallástörténetből néhány analóg esetet s az így alkotott füzér végére, mint egy esetet a sok hasonló közül, odatűzi a kereszténységet, illetve a kereszténység valamelyik tanítását. Ez persze annál veszedelmesebb, minél több szellem és raffinement van benne. Erre a számlára kell írunk azt a misztikus és racionális halandzsát, mellyel a szüzi születést próbálja nevetségessé tenni, vagy azzal próbálja Krisztus halálát és feltámadását valóságértékétől megfosztani, hogy egyszerűen azonosítja, illetve analóg esetnek veszi a Tummuz-Osiris mítoszzsal. És mindezt nem támadón teszi, hanem szinte észrevétlenül belecsúsztatva az elbeszélésbe, halk, de annál vitriolosabb ironiával.

„Test és szellem, szépség és bölcsesség házassága...”

Ha a kinyilatkoztatás csak „chiffre”, amit mindenki maga fejt meg, nem lep meg az a kissé furcsa keleties elgondolás sem, amit az ember eredetéről és mivoltáról mond. Szerinte kezdetben volt a tiszta lélek, mely a világ kezdete előtt megvolt, mint az anyag is. A lélek a maga tisztább és tökéletesebb világából érzéki vonzódással vágyódott az anyag felé. Le is szállt hozzá és a lomha, formátlan anyagot formába kényszerítette. Így jött létre a világ és az ember, s ebben a létrejövésben az Isten is közreműködött. A léleknek ez a leszállása az anyagba lenne a tulajdonképeni eredeti bűn. Amit mi annak nevezünk, az már csak egy másodlagos, számunkra nem is egészen érthető jelenség. De hogy a lélek meg ne feled-

kezzék eredeti magasabb hivatásáról, Isten elküldte hozzá a szellemet, hogy állandóan a lélek elé idézze boldogabb hazáját s oda visszavezze. Mondanom sem kell, hogy ez ugyanolyan racionalista magyarázata a megváltásnak, mint a lélek anyagbaszállása volt a bűnbeesésnek. Egyes keleti mítoszok szerint ez a szellem nem más, mint az eredeti, anyagtól meg nem fertőzött lélek, tehát az előttünk ellentétesnek látszó szellem és lélek lényegében egy principium, vagy legalábbis közös az eredetük. Ez a küldött azután arra törekszik, hogy a lelket elvonja az anyagtól, és visszavezze eredeti állapotába s ezzel megszabadítsa a haláltól. De itt tulajdonképpen önmagával kerül ellentétbe, mert csak úgy tudja megváltani a lelket a haláltól és anyagtól, hogy megöli, felbontja az anyag és lélek organikus formáit. Ez pedig egyenlő a formában élő világ pusztulásával. Így lesz nála a szellem halálos principium és így alakul ki a klagesi elgondolás: a lélek az életadó, harmonikus formáló elv, a szellem viszont az élettől idegen, az életre rátörő, harmóniát felbontó s azt megsemmisítéssel fenyegető erő.

Az életnek ez a társadalom- és időfeletti ellentéte állandó és alapvető problémája Thomas Mannak. Tonio Krögerben — hasonló című novellája hőisében — még csak egyoldalú vágy él az egészséges, erős, friss és természetes élet után, melynek nincs szüksége szellemre. De mert ezt el nem érheti, a szükségéből erényt csinál és elvetve az életet a szellem oldalára pártol. A Józsefben már el tudott jutni olyan magasságra, ahonnan mind a kettőt egyszerre magáévá tudta tenni. Itt már megélte a szellem és lélek szintézisét, mely Józsefnek is döntő élménye: „József számára az izgató a test és szellem, szépség és bölcsesség házassága volt”. Hogy könyvének az alapproblémája valóban ez, maga mondja el a bevezetésben: „Lehetséges, hogy az a kijelentés, hogy a lélek és szellem egy volt, tulajdonképpen azt akarja mondani, hogy egykor egygyé kell lenniök. Igen, ez annál inkább elképzelhető, mert a szellem önmagában és lényegében a jövő principiuma, a Lesz és Legyen, míg az alakhoz kötött lélek hódolata a múlté, a szent Volté. Hol keressük itt az életet és hol a halált, azon vitatkozni lehet; mert mindkét fél, a természethez tapadó lélek és a világtól idegen szellem, a Mult principiuma és a Jövőé egyaránt, kiki a maga módján, azt igényli, hogy ő az élet vize, s mindegyik a másikat vádolja, hogy a halál pártosa: s mindegyiknek igaza van, mert a természet szellem nélkül, vagy a szellemet természet nélkül bajosan lehet életnek nevezni. A titok azonban és Isten szóttan reménye talán egyesülésükben van, tehát a szellem igazi behatolásában a lélek világába, a két principium kölcsönös egymásbaivódásában, s egymás megszentelésében olyan emberiség életrehívására, amely áldással lenne áldott a mennyből fenn és a mélyből alant”.

Ennek az életteljes szintézisnek a megvalósulása Thomas Mann szerint csak a művészet kategóriáiban lehetséges. Azzal indokolja meg, amit a művészetről Freud helye a szellemtörténetben c. tanulmányában mond: „A művészet... tulajdonképpen Proserpinához hasonlít, aki egyszerre chthonikus hatalmaké és a fény hatalmaié”. Márpedig a József bevezetése szerint a szellem a fény hatalma, a lélek viszont ösztönös és anyaghoz-vonzódó principium. Ugyanez a szintézis jelenti lényegében Thomas Mann sokat emlegetett humanizmusát is: olyan viszonyt a két életelv között, mely nem jelenti a szellem megtagadását és az ösztönösség túltengését, hanem az értelemnek és szellemnek az „alvilág hatalmaival, a tudattalannal, az énmögöttivel szemben kihívó, szabadabb és derűsebb, művészebben kiérett” viszonyát.

Ennek az egységes életérzésnek a megvalósulása József alakja. A törzs hagyománya, ami a vándorló ősökön keresztül rászállt, nem volt

más, mint „... nyugtot nem ismerés, kérdések, figyelés, kutatás, istenkeresés, keserűen kételkedő önmegfeszítés az igazért és helyesért, a honnan és hováért, tulajdon nevéért, tulajdon lényéért, a Magasságbeli tulajdonképeni gondolatáért”, tehát nem más, mint a szellemi nyugtalanság hagyománya, mely véreben volt. Ennek a magatartásnak képviselője a regény Jákobja, a tünődő, akinek a szellem tiltotta meg az állandó megtelepedést és űzte örökös vándorlásra. De József, bármennyire tisztelte is gondokban gyötrődő atyját, már nem érezte vele egészen egynek magát. Ő már tudta sajnálni azt, amitől a szellem megfosztotta; már nem nézte végzetes komolysággal a dolgokat, volt benne valami játékos képzelgés is, ami jelentősen befolyásolta későbbi sorsát. Bizonyos kiegyenlítődésre mutat az is, hogy atyai öröksége mellett lelki jellegét erősen meghatározta Ráchel bájos egyénisége. Ennek következtében vidámbb volt és gondtalanabb, társas természet, aki szeretetre éhezett. Ez a nőies vonás szintén beletartozik ennek az ellentétpárnak a feloldásába és együttes megélésébe. Amikor pedig eljut Egyiptomba (Jákob szerint: az Alvilágba), harmonikusan illeszkedik bele ebbe a környezetbe is. Mann terminológiája szerint az alvilág nem más, mint a tudatalatti szimboluma, a tudatalatti pedig azonos a lélekkel. József jól beletalált ebbe a nagyon ösztönös, nagyon sötét és kaotikus, nagyon testi világba. Nem fordult el a szellemtől sem, hanem állandó fenntartással a szellem Ura felé, mintegy udvariasságból élte az alvilág életét, úgy, hogy a kettő között minden összeközönségi lehetőséget kirekesztett. Jákob ki is mondta, hogy József eltávolodott a szellem szolgálatától és az élet felé közeledett, mikor a találkozásnál Gósen földjén így szólt hozzá: „Áldott vagy te, kedves... az Égnek és a Mélységnek áldásával, áldva vidámsággal és sorssal, elmével és álmokkal. De mindez világi áldás, nem szellemi”, azaz nem a Jákob megkövetelte merőben szellemi.

„A halottak hallgatásáról”

A szellem és lélek, tudatos és tudattalan ellentéte egy más aspektusban is jelentkezhet. A szellemet, mint romboló és halált hozó hatalmat azonosítja a halállal, a lelket pedig az étellel. Erről az oldalról, mint két biológiai jellegű, egymással szemben állni és egymást kizárni látszó erő jelentkezik. Minden mitológiának alapvető kérdése ennek a két ellentétnek egyeztetése. Az emberi természet alapkövetelménye, hogy ebben a kérdésben eljusson valamilyen megoldásra. Kétségtelen, hogy a halál nem azonos az étellel, ellentétben van vele, de mégis lényegesen hozzátartozik: az életet szükségszerűen követi. Az ember azonban a merőben természetes fokon sem tud belenyugodni, hogy a halál egy létnek teljes befejezése és megsemmisítése legyen. A halál egyik oldalról — mint Mann mondja a Józsefben — „... oldhatatlanul kötve lenni egy állapothoz, amelyből egyetlen intés és köszöntés sem lehetséges visszafelé, a kötelékek legkisebb újbóli felvétele sem az eddigi élethez”. Igen, az eddigi élethez nem lehet több köze, de más szemszögből tekintve a halál az eredeti, igazi élete az embernek, ez adja meg a teljes életét: „Meghalni annyit, mint elveszíteni az időt s kivonulni belőle, de viszont annyit is, mint megnyerni az örökkévalóságot”. Mert a halál nem befejezés, csak kapu, melyen keresztül az ember új életbe lép. Ahogy Osiris meghalt és újra feltámadott új életre, úgy támad fel a megholt, mintegy másvalakinek életformáló elve újabb életre. Éppen ebben van a mítosz lényege: az élők nemcsak önmagukban élnek, hanem az egész multban, minden őszükben. Az ember előképét keres a multban, amelybe egészen belemertül, amit tudattalanul vagy tudatosan megvalósít, hogy aktuális problémáival szem-

ben így vértette magát. Viszont ezzel a halottnak tartott alakot feltámasztja, a halott tovább él benne, esetleg hosszú nemzedékeken keresztül. Így élt tovább Kain és Ábel Izsákban és Izmaelben, később Jákobban és Ézsauban, így élt tovább Ráchel Józsefben, és így bizonyult örök életűnek Eliézer, az örök udvarmester, aki minden nemzedék tudatában Ábrahám szolgája.

Mivel a halál ilyen módon kívánatos lehet az ember előtt, kívánatos a hozá vezető út is, a halálnak valamiképen előjátéka, a betegség is. Ez Schopenhauer és Nietzsche örksége nála, Nietzscheé, aki szerint nincs mélyebb megismerés a betegség tapasztalata nélkül, és minden magasabbrendű egészségnek meg kell járnia a betegség útjait. És Thomas Mann szemelláthatólag kedvét is leli mindabban, ami a betegség és elmúlás vonalában fekszik. Innen származik odaadó érdeklődése a pszichológia, sőt pszichopatológia és pszichoanalízis iránt: itt kaphatta a leggazdagabb anyagot azokhoz a beteg alakokhoz, melyekben ez a regény sem szűkölködik. Gondoljunk csak Petepre túlfinomult és dekadens alakjára, vagy a fáraóra, akit oly sok gyöngédséggel állít elénk, vagy Petepre undorító „szent szülőire”, akik egyébként a merőben anyagi-lelki szimbolumai. Ha ezeket az alakokat nézzük, nem csodálkozunk azon, amit Koch írt Mannról: „A dekadencia krónikása és magyarázója, a betegesnek és halálnak szerelmese, esztéta, aki a pusztulás felé sodródik”.

Mikor a mitoszalkotó ember az élet teljességét egyszerre akarja megélni és birtokolni, természetesen nem tudja elviselni az elmúlás gondolatát, mely éppen az oly hön óhajtott teljességtől fosztaná meg. De az elmúlás egyébként is riasztó tény az ember számára, amit mindenképpen szeretne elfelejteni és — véges és mulandó mivolta ellenére — szeretne magának végtelen és örök hatalmat kaparintani. Ezt az emberi vágyat a kereszténység a maga transzcendens túlvilág-hitével kegyelmi síkra emelte fel. De a merőben természetes ember, aki elutasítja magától a tételes vallás megkötöttségeit, szintén görcsösen szorítja, nem engedi kicsúszni kezéből az életet a halál pillanatában, valahogyan biztosítani akarja magának továbbra is, örökre is. Mivel azonban az igazi túlvilági örökkévalóságban nem tud hinni, kénytelen a gyökeresen mulandót, az időt örökkévalónak minősíteni.

„Mélységes mély a multnak kútja”

Thomas Mann számára ehhez a műtét az adja az alapot, hogy nem a fizikai idővel dolgozik mítoszában. Ezzel az egyenletesen tovasuhanó időfogalommal nem tud mit kezdeni. „Ami minket érdekel, nem a kiszámítható idő” — mondja. Ehelyett a pszichológiai időt veszi alapul. Ez már annyira szubjektív fogalom, hogy bármit megtehet vele, a nélkül, hogy nehézségekbe bonyolódna. Ezt így fejezi ki a József bevezetésében: „A földi idő jelentősége, súlya és telítettsége nem mindig és mindenütt egy és ugyanaz; az idő mértéke egyenetlen...” Ez az idő már megenged rövidítéseket, összevonásokat, annál inkább, minél mélyebben nézünk a kútba, minél messzebbre megyünk vissza a multba. A régmúlt emberei nem reflektáltak olyan érzékenyen az eseményekre, mint mi. Nekik még jól állt — ahogy Mann mondja — ez a pontatlanság. Ők nem határolták el magukat a mult felé, hanem mélyen beléeresztették egyéniségük gyökereit. Annyira, hogy sokszor mindenestől azonosították magukat egy-egy rég halott alakokkal. Nem egyéni életet éltek, hanem egy mítikus típusnak az életformáit vették magukra. Ebben az átélésben a mult hatóképes, tehát valóságos lett bennük: megjelenítették a multat. De a mult csak akkor válhat jelenné, ha van benne valamilyen időfeletti

mozzanat. És ez a mozzanat válhat csak jelenné: „... az időtlenség formája a Most és az Itt”. — mondja.

Az eseményeknek ez a csereberélhetősége tette plasztikusan alakíthatóvá azt az anyagot, melyben Thomas Mann ki akarta fejezni mondani-
valóját, amelyben meg tudta élni sajátosan mítikus igényeit. Ezt az anyagot a Szentírás szolgáltatta. Ez azonban nem jelenti azt, mintha elsőrendűen József története izgatta volna alkotófantáziáját. Ez csak alkalmas nyersanyag volt, amire rá tudta önteni a maga életszemléletét és életértelmezését. Amint a mítosz jellemzésében említettem, a mítosznak mindig van valamilyen vallásos jellege, és mindig valamiképpen a kezdetekkel foglalkozik. Ezért kézenfekvő volt számára egy vallásos jellegű történet, mely — az ő felfogása szerint —, ha nem is érdemel mindenestül hitelt, de van valami kapcsolata az Abszolútummal. De egyben megfelelt a másik mítikus követelménynek is: hiszen ennek a történetnek a keretében egész kozmológikus elképzelését formába önthette. Ő azután a nyers történetet lefokozva a maga racionalista igényeire, megalkotta belőle a XX. század racionalista mítoszáét, mely ha nem is egészen az eredeti értelemben, de valahogy mégis csak mítosz, szimbólum, érdekes és meg-hökkentő ellentétként: racionalista mítosz és szimbólum.

De egy tekintetben gyökeresen elüt ez a mítosz az ősmítoszoktól: azok mindenestől pogányok voltak, alapvetően geo- és antropocentrikus szemléletűek. Ez már csak félig pogány, de félig keresztény, mely már tudja, hogy van transzcendens valóság, de nincs ereje, hogy elfogadja; hátatfordít neki s csak néha kap el belőle egy-egy morzsát. És ebben van a veszedelme, mert éppen az teszi vonzóvá, ami a mienk benne, és sokszor észre sem lehet venni, hogy emellett hogy csempészi belénk azt, amit ha észreveszünk, el nem fogadhatunk.

„Szépség és jelvarázs...”

De ez a hatalmas anyag, rengeteg mondanivaló, az emberi gondolkodásnak ez a monumentális alkotása magában még nem tenné ezt a megragadó hatást. Erre csakis az tehette alkalmassá, hogy ez a mítikus mondanivaló megtalálta a szorosan hozzáillő, az egyedül lehetséges és elképzelhető formát, mely organikusan követi az élmény hullámlásait. Az egész könyvnek belső feszültségét az adja, hogy nemcsak József életét helyezte bele az Osiris-mítoszba, hanem ennek a ritmusára építette fel mondanivalóját. Változó hullámokban jönnek a fordulók egymásután, az egyén centruma körül: három nap a kútban, feltámadás és új élet, három év a börtönben, feltámadás a fáraó napjára és életére, azután a törzs nagy halála, leszállása az Alvilágba, hogy majd egykor a szellem új életére ébredjen.

Mesteri és egyben a XX. század tudományának varázslata, ahogyan a kifejezést kereső sorsok megtalálják a maguk szimbolumait. Itt természetesen egyik oldalon felhasználja mindazt, amit az átélt mítoszlól mondunk, másrészt bámulatos gazdagsággal azonosítja alakjait a vallástörténet isteneivel és szimbolumaival is. Ez által lesznek egyéniségei egyben mítikus típusok is. De nemcsak a zsidó és egyiptomi vallásból, hanem klasszikus és barbár, keleti vallásokból is hoz szimbolumokat. Így kerül az egyiptomi éjszakába szicíliai szerelmi varázslás, így lesz Petepre felesége, Eni, egyiptomi ruhájú Phaedra, így kerül bele a kabir mitológia törpe alakja Petepre palotájába, és így jelenik meg a sivatagban József vezetésére egy burnuszos Hermes, vagy ha tetszik, egy kissé csavargó, sivataglakó angyal.

Még egy mozzanat van, amit elfelejteni nem lehet, de ami egyben

nagyon meg is nehezíti olvasását, ami étellel, mégpedig hamisítatlanul keleti étellel tölti meg az egész, egyébként ném túlságosan életszerű — mert nem ábrázoló, hanem értelmező — művet. És ez a lélegzete, az elbeszélő tempója. Annyira keleti ez a lassan lépegető, meggondoltan megálló, terjengős és szélesen elnyúló, óvatosan továbbinduló és újra és újra visszatekintő stílus, ezek a bőséges magyarázgatások, terjengős alku-dozások és elbeszélések, az a narcisztikus gyönyörűség, mellyel minden egyes szót leír, minden képet izlelget, annyira sok ez a bűbajos hosszadalmasság, hogy mai ember nehezen tudja olvasni. A mai rohanó kor életritmusával nem fér össze ilyen hatalmasan duzzadó regény: az emberek nem tudják, nem érnek rá beleringatni magukat ebbe a keleti ritmusba.

*

Ha ennek a regénynek a jelentőségét az író és a kor számára fel akarjuk mérni, legmélyebb szempontnak a pszichológia útmutatása kínálkozik, s itt is talán Jung tanítása. Jung a ma általános elvként emlegetett hegeli dialektikát lélektanilag így fogalmazza meg: Az emberi lélek mélyén számos, egymással ellentétes funkciólehetőség van begyökerezve. Ezek nem tudnak mindig teljesen szabadon kifejlődni. Ha az ellentétpárok egyikét, vagy egy részét az ember a többi felett előnyben részesíti, egyoldalúan fejleszti ki, a többi csak csökevényes, infantilis, sokszor neurotikus formában tud a tudatba felnyomulni. Ha ezzel a feltöréssel szembeáll, ez a leszorító tevékenység felszívja lelki energiáit s veszedelmessé válik egyénisége számára, megbontja neurotikus sérelmeivel annak harmóniáját. Hogy tehát egyénisége egyensúlyát helyreállíthassa, nélkülözhetetlen feltétel az integrálás. Ez nem más, mint az ellentétes lelki erők összhangbahozása és harmonikus fejlesztése.

Ilyen integrációs kísérletnek tekinthetjük Thomas Mann mítoszregényét. Mégpedig két szempontból is: Thomas Mann egyéniségének alapvető vonása a racionalista beállítottság. Méghozzá ez a tulajdonság annyira egyeduralkodó benne, hogy egészen visszafojtotta a transzcendencia iránti igényt és érzéket. Ez a visszafojtott igény azonban nála is feltört. Nem neurotikus módon, hanem a kiegyensúlyozás lehetőségével. Ez a lelki helyzet vezette azután arra, hogy ebben a könyvében megkísérelje az ellentétes vágyakat és mozgulásokat valamilyen összhangba hozni. Persze a kísérlet is racionalista kísérlet lett, s eredménye egy racionalista pót-mítosz. De ez az egyéni lelkiállapot képe egy általános, nagy kulturális jelenségnek. Az emberi gondolkodás a középkor teocentrikus világszemlélete óta egyre jobban eltávolodott attól, hogy életét a hitre építse fel. Az élet transzcendens, misztikus és mítikus oldala egyre távolabb esett tőle, nem érdekelte. A hit helyét, mint elfojtásból feltörő potencia, elfoglalta a ráció. Természetesen a ráció egyeduralma ellen ebben a széles körben fel kellett törnie a reakciónak, a visszafojtott transzcendens és mítikus igényeknek. A különböző életfilozófiák mellett ennek a vágynak a megnyilatkozása, illetve a különböző igények közti harmonizálási törekvés ez a könyv is.

Am mint ilyen — remekmű volta mellett is — nem több törekvésnél, kísérletnél. Kísérlet azok számára, akiket a túltengő racionalizmus nem enged visszatérni a transzcendens igény természetes kielégítéséhez: a valláshoz. Azok számára, akiknek az Abszolútum nem jelent semmit, hanem önmaguk akarják megteremteni maguknak a maguk mítikus világát. De azoknak, akikben él a harmonikus vallásos érzés, nincs szükségük arra, hogy vallási és kultúrtörténeti fogalmakat keverjenek össze és ebből teremtsenek maguknak egy hamisan transzcendens világot: azoknak hitük biztosítja a harmonikus életet.

AZ ÉN ORSZÁGOM

Az ismeri az én országotat,
aki állt már a szivárvány alatt,
mely sorsos égen tündököl naponta
és emberöltők véres könnye fonta.

Ittsemvolt — ottsemvolt birodalom,
csupa álmom, és csupa furcsa lom,
amit csak egy nép emlékes szerelme
őrizhet ott az idővel perelve.

Bethlen Gábor nagyálmú homloka,
Fehérvár füstös márványoszlopa,
Apácáinknak sírban is lobogva
világító, rettentő szemeadva;

egy vértől rozsdás, súlyos lánccdarab,
mit holtáig cipelt a gályarab,
Mikesnek akkor ejtett szemekönnye,
mikor feltűnt a Kárpátok köpenyje;

a vas, amelyet Koháry pengetett,
rabkenyérből egy kövült szelet,
s mi bőven omlott a bakó kezére:
Hajnóczy ifjú, forradalmi vére;

Vasvári Pál nagy, álmodó szíve,
rút óndarabbal a közepibe,
a százszor gyilkos hosszúnyelű dárda,
amely Petőfi testét átaljárta;

Júlia kancsal, átkos mosolya,
egy sóhajtás, mely meg nem szűnt soha,
egy drága kéz, mely szeptemberi tarlón
mind búcsút int, remegve, elhanyatlón;

égre rovott sirkő-komor betűk:
„Most Már Tudjuk, Mért Éltük Életünk —”
s egy zokogásszerű, szomorú dallam,
melynek szavát síromba is behallom —

s még mennyi-mennyi drága, szent kacat
alkotja az én bús országotat!
S szeretném látni: ember, avagy állat
közülük bármit is elkönfiskálhat — ?!

Jékely Zoltán

HOLTAK NYITOTT SZEMÉN

Holtak nyitott szemén száll
a tágas ég —
felhő-húzott lidérc-árny
fut el s kiég —
porszürke füst reménytelen magasban —
és hangod, mint a kő
a tó tükrére csobban.

Oldódj, zizgő sötétség!
fény fellege,
világ-tükrözte mélység,
széllel lebegj!
Kibomló szárnyaidban vidd magányom,
míg vércse-hang sivít
s nyomomba szállong.

Az alkony mind sötétebb —
susogd dalát:
röptödbe zárva élek,
örvény kap át
s belédermedve — őscsontváz a kőben —
holtak nyitott szemén
őrizlek az időben.

Vidor Miklós

IDEGEN

Miért, hogy idegen maradtam
emberek és esték között?
Hány út eldöngött már alattam?
Eső vert, szél járt, nap sütött.
Kanyarodóknál visszaneéztem,
az eltűnő táj hirtelen
fölragyogott a búcsúfényben
és egyéalkonyult velem.

Egyazon ég feszült fölöttem,
hajnalodott, esteledett,
gyűrűztem táguló körökben,
emlékek közt az éveket
véstem ennen húsomba, — ékként
hasított sorsom, míg magam
a rendre rángyűlő szegénység
falát törtem vígasztalan...

Őszi fák koronája: foszlott
az ifjúság. Hátam mögött
az éjszaka, mint tárna omlott,
csak én tudtam, el nem temet.
Süvegemen konnyadt a rózsa,
öklöm tenyérré nyájasult.
Idegen vagyok itt. Ki rója
homlokomra a végbúcsút?

Vidor Miklós

A BÁRÁNY VÉRÉNEK JEGYESE

Részletek Szienai szent Katalin leveleiből.
(Születésének 600 éves évfordulójára)

„Gesù dolce, Gesù amore!”

(Szent Katalin.)

„...Vannak ijesztő szentek: Folignói szent Angela, mikor penitenciás gyötrelmei közt, halálvágyó türelmetlenségében ordít „mint egy örült”; a világlomások prófétája, Brigitta, teli marokkal szórja az átkot, mikor visszatér közénk északsarki ködeiből. De Szienai Katalin ragyog zokogás közben is, bájos és könnyörgő, amikor feleselés nélkül vállalja a parancsot; förtelmek, csapások és mészárlások idején az ég dallamaitól részeg és egy átkozottnak látszó századnak megviszi az öröm üzenetét és a békét. Feltűnő, hogy mennyire uralkodott benne a szeretet. A csalhatatlan akarathoz hasonulva mondhatta: akarom. Akarom, hogy vessétek magatok mögé a régi embert, mint egy férgessel teli zubbonyt. Akarom, hogy járjon át mindnyájatokat a Szeretet vére és tüze. Az érzékieket tisztává tette — gyakran kedvük ellenére — a brutálisakat finommá, a csüggedteket férfiassá. Valósággal saját vállain át vitt át egy főpapi városáról megfélemedezett pápát Avignonból Rómába. S mégis, e heves erőben mennyi gyöngédség és könnyörlet van! Hogy szeretett és hogy szerették! A gyengéd név, ahogy tanítványai hívták: „mamma”, eléggé mutatja a bizalomra készített... Birtokában volt az elragadtatás és cselekvés kettős adományának, mint később Nagy szent Teréz — s hozzá páratlan mértékben. Szienai szent Katalin, a *Dialógus* sugalmazója az, aki a szakadás pillanatában Péter bárkájában tartja Isten hű szolgálait. Talán egy asszonyoknak sem jutott nagyobb küldetés az Egyház történetében.”

(Émile Baumann: *L'anneau d'or des grandes mystiques.*)

A megfeszített Krisztus és az édes Szűzanya nevében!

Drága gyermekeim Krisztusban, az édes Jézusban. Katalin, Jézus Krisztus szolgálója és szolgálóinak szolgálója írok nektek az ő drága vérében.

(Capuai Raymond domonkos testvérhez)

Április elsején, különösen éjszaka, Isten feltárta előttem titkait és oly rendkívüli módon nyilvánította ki csodatetteit, hogy úgy éreztem, lelkem elhagyta testemet és olyan öröme és teljesség lett részese, hogy nyelv ki nem beszélheti. Mert fokról-fokra megvilágosodott és érthetővé vált előttem az Egyház mostani üldözöttségének és a jövőben reávaró megújulásnak és felemelkedésnek titka, s hogy Isten a jelent azért engedte meg, hogy igazi állapotára vezesse Öt. . . És a tűz nőtt bennem és láttam a keresztény népeket, amint a hitetlenekkel együtt bevonulnak a megfeszített Krisztus oldalába. És a vágytól és szeretettől úgy csatlakoztam

hozzájuk és velük együtt beléptem Jézus Krisztusba szüleim, Szent Donkós és valamennyi fiam kíséretében. És Ő vállaimra tette a keresztet és olaját adott kezembe, ahogy kértem, és azt mondta, vigyem oda egytől-egyig valamennyihez: „Mondd nekik, hogy nagy örömet hirdetek nektek!” Ekkor lelkem egyre jobban eltelt és egy lett az egyesülés és a szeretet kényszerében az örök bölcsesség igaz részeseivel. És olyan nagy lett lelkem öröme, hogy az Istent ért sérelmek fölött érzett fájdalom eltűnt tudatomból és így szóltam: Ó, boldog, üdvöthöző bűn!... Mert a bűnből, melyet az álkeresztények elkövetnek, mikor Krisztus Jegyeseit üldözik, felemelkedés, megdicsőülés és az erények jó illata származik a Jegyesben... És így örültem és így ujjongtam és bizalom töltött el a jövőre iránt... és felkiáltottam Simeonnal: „Most bocsásd el, Uram, szolgálodat a te igéd szerint békességben!”

(XI. Gergely pápához)

Mélységes vágyakozással a saját üdvöm, a szent Egyház megújulása és az egész világ java iránt, egyedül térdel a lelkem Isten előtt; de úgy látom, Isten nem mutat más orvosságot és én sem látok mást, mint a békét.

(Édesanyjához, Monna Lapa-hoz)

Ismerje meg önmagát és ismerje meg az Isten jóságát Ön iránt; mert enélkül az igaz ismeret nélkül nem vehet részt a kegyelem életében.

Ezért merüljön el igazán szent buzgósággal abba az ismeretbe, hogy Ön semmi, hogy léte Istenből ered és hogy minden kegyelmi ajándékot Tőle kapott és kap most is naponként.

Akkor tele lesz halás elismeréssel és eljut az igazán szent türelemre; és nem fogja a kicsinységeket nagyra tartani, sőt a nagy bajokat inkább kicsinynek fogja érezni, ha tényleg a megfeszített Krisztus kedvéért viseli őket.

Az igazi hősnek a csatatéren kell megmutatkoznia: így lelkének a balsorssal vívott harcokban kell a próbát megállnia; és csak akkor örvendhet és ujjonghat és várhatja tökéletes vidámsággal az örök életet, ha türelme megállta a próbát és ha nem sandít türelmetlenül visszafelé és nem zaklatja fel semmi, amit Isten rábocsát.

Mert akkor a lélek a kereszten megnyugszik és erőt nyer a megfeszített Krisztus fájdalmaiból; és joggal remélheti Isten örök színélátását, hiszen Krisztus ígérte meg neki.

Ha tehát ebben az életben üldözést és szorongatást szenvedünk is, odaát majd elégedetten, megvigasztalódva és megvilágosítva Isten örök színélátásán, közvetlenül élvezhetjük édességének bőségét.

(D. Vilmoshoz)

Ó, a szelid makulátlan Bárány dicsőséges és drága vére! Ki olyan tudatlan és kérgeslelkű, hogy nem tartja oda szíve kelyhét a megfeszített Krisztus oldalához, mely örzi és ontja a vér bőségét? Benne megtaláljuk Istent, az isteni természetet szoros egységben az emberivel. Megtaláljuk a szeretet tüzét, mely oldalának nyílásán keresztül elénk tárja a szív titkát — kinyilvánítja, hogy véges szenvedésével nem bizonyíthatta be szeretetének mértékét: akarata sokkal nagyobbra vágyódott. Mert véges szenvedését nem lehet összehasonlítani végtelen szeretetével.

(Gyóntatójához, Capuai Raymund domonkos testvérhez)

Jegyezze el magát az Igazsággal és kövesse intéseit szeretetben. De önismeret nélkül nem látom lehetségesnek, hogy az Igazságot megízlelje és vele lakják. Mert az igazi önismeretben eszmélünk rá, hogy nem vagyunk, hanem létünk Istentől van és látjuk, hogy saját képére és hasonlatosságára teremtet minket. És az önismeret vezet rá arra is, hogy Isten saját egyszülött Fiának vérében szült minket a kegyelem új életére. Ez a Vér kinyilatkoztatja előttünk az Atyaisten igazságát: hogy Ő nevének dicsőségére, örök szépségében való részesedésre és a Benne való megszentelődésre teremtet minket. És ki mutatja meg nekünk, hogy mindez igaz? A feláldozott Bárány vére.

Hol találjuk ezt a Vért? az önismeretben. Mi voltunk az a föld, mely a kereszt lobogóját hordozta: mint edények állottunk ott, hogy befogadjuk a Báránynak a kereszten lecsorduló Vérért. Miért mi vagyunk az a föld? Mert a föld — gyenge ahhoz, hogy a keresztet egyenesen tartsa — ennyi igazságtalanságot vsszautasított volna és egy szög sem lett volna elég erős, hogy Őt szilárdan a keresztre szögezze, ha irántunk érzett kimondhatatlan szeretete oda nem erősítette volna. Így szilárdan tartotta Őt izzó szeretete az Atya dicsőségére és a mi üdvösségünk iránt. Ezért voltunk mi az a föld, mert mi egyenesen tartottuk a keresztet és az edény, mert mi felfogtuk a Vérért.

Aki ezt az igazságot felismeri s jegyesévé teszi, a Vérben megkapja a kegyelmet, a kegyelem gazdagságát és életét; és meztelenségét lepel takarja és ráborul a tüzes szeretet menyegzős köntöse, melyet az Istenség szeretettől tüzes Vére egészen átitatott, melyen előmlött a szeretet és valójában egy volt az Istenséggel.

Az irgalmas Vérben megtalálja az Élet ételét. A Vérben áttöri a sötétséget és meglátja a fényt; mert a Vérben eloszlatja az érzéki önszeretet felhőjét és gyötrelmes szolgai félelmet és szent félelem szállja meg és biztonság az isteni szeretetben, amit a Vérben talált fel. De aki nem szereti az Igazságot, az nem ismeri meg őt sem az önismeretben, sem a Vérben. Mert csak a hű szerető jár kitárt szívvel, hazugság nélkül, tette és szolgai félelem nélkül; és övé az igaz hit fénye, nemcsak szavakban, hanem mindig — szerencsében és szerencsétlenségben, az üldözöttség napjaiban és a vizsgálatások idején; és semmi sem csökkenti hitét és világosságát. Mert az Igazságot nem érzelmeivel, hanem akaratának erejével ragadja meg.

De ha ez a világosság és igazság hiányzik is a lelkekből, mégis csak edény, mely felfogta a Vért; de az igazságtétel szegényt és ítéletet hoz rá, sötétségben, megfosztva a kegyelem ruhájától, mert nem becsülte meg a Vért s önszeretete vakságában nem ismerte fel a vérben az igazságot. Mert kárhózatára fogadta magába; s nagy keserűségben meg van fosztva a Vér derűjétől, édességétől és gyümölcsseitől, mert sem magát, sem a Vért nem ismerte fel magában s így nem is jegyezte el magát hűségben az Igazsággal.

Tehát előbb fel kell ismernie az Igazságot annak, aki el akarja magát jegyezni vele. De hol? Az önismeret hajlékában, ahol belátja, hogy Isten kegyelemből és nem kötelességből adta létét. És felismeri magában az újjászületést, melyben részesítette, hogy tudniillik újjászületett a kegyelemre a Bárány vérében és megfűldött benne és belémerítette és belédelte saját akaratát. Másként nem hűséges, hanem hűtlen vőlegénye az Igazságnak. És ezért mondtam: Legyen igaz vőlegénye az Igazságnak. Merüljön el a megfeszített Krisztus vérében, fürödjön meg a vérben, részegedjék meg a vérben, teljen el a Vérrel, öltözzön a Vérbe. És ha

elbukott, merüljön el újra a Vérben; ha az ördög megzavarta értelmének szemét, mossa meg a vérben; ha hálátlan volt és nem ismerte fel a kegyelmi ajándékot, legyen hálás a Vérben; ha rossz pásztor volt az igazságosság vesszeje nélkül, gazdagítsa magát okossággal és irgalmas-sággal a Vérből; és nézzen az értelem szemével a Vérbe és ragadja meg a szeretet kezével és ringassa forró vágygal. A Vér tüzén felizzik langyos-sága; és a Vér fényessége elüzi a sötétséget; mint vőlegény, adja át magát egészen az Igazságnak és legyen a rábizott juhoknak igaz pásztora és vezetője, és a lélek és a test cellájának szerelmese, amennyire az On helyzetében lehetséges. Ha a Vérben marad, meg tudja tenni; másként nem. És ezért kérem mindenre a megfeszített Krisztus iránti szeretetből.

Tegye magát szabadabbá minden teremtménytől (s ezt kezdje rajtam); és öltözzék a vágyba, hogy szeretni kívánja Istent s Isten kedvéért valamennyi teremtményt; szeretni őket, anélkül, hogy sokat érintkezne velük, szeretni azért, hogy a lelküket üdvözítse. Én is így akarok tenni, ha Isten megadja hozzá kegyelmét. Újra és újra a Vérbe akarok öltözni és megszabadítani magam a buroktól, melyeket eddig viseltem. A Vért akarom; és a vérben lecsillapítom lelkemet egyszersmindenkorra. Csalód-nék, ha békességemet a teremtményekben keresném. Ezért akarok a gondok napjaiban a Vérben egyesülni Onnel; így megtalálom a Vért és a teremtményeket és a Vérből iszom rokonszenvet és szeretetet irántuk. És így békességem lesz a harcok napjaiban és édességem a keserűségben; s azáltal, hogy megfosztottam magam minden teremtménytől s az atyai gyöngédségtől, megtalálom a teremtőt és a legfőbb és örök Atyát.

(Capuai Raymund domonkos testvérhez)

... Édes atyám, az On lelke, mely nekem adta magát ételül — és én szünet nélkül veszem ezt az ételt a szelíd Bárány asztaláról, aki oly forró szeretettel áldozta fel magát —, az On lelke, mondom, nem nyerheti el az igazi alázat csendes erényét, ha nem merül el a Vérben; mert ez az erény a bűn iránti gyűlöletből támad és a gyűlölet a szeretből és, amint a vas megtisztultan ömlik ki az olvasztókemencéből, úgy emelkedik ki belőle a lélek teljes tisztaságban.

Én tehát azt akarom, hogy zárkózzék el az Istenfiú megnyitott oldalába, ebbe a nyitott kehelybe, melyet édes illat tölt el, hogy a bűn is illatos lesz benne.

Ott nyugszik a Jegyes a tűz és Vér nyoszolyáján. Ott lesz az Istenfiú szívének titka láthatóvá és nyilvánvalóvá.

Ó, kiforduló kehely, mely minden szerető vágyat itatsz és meg-részegetesz, mely minden szellemet megvilágítasz és megvidámitasz, és minden érted fáradozó elmét annyira eltöltesz, hogy mást nem tud ma-gába fogadni, sem megérteni, sem szeretni, mint ezt az édes jó Jézust.

Vér és tűz mérhetetlen szeretetét!

Mivel az én lelkem boldog lesz, ha Ont így elmerülni látja, azt aka-rom, úgy tegye azt, mint aki vödörrel vizet merít és szétlocsolja minden másra; így öntsön hát a forró vágy vizéből testvéreinek fejére, az édes Jegyes testének tagjaira.

(Capuai Raymund domonkos testvérhez)

Atyám, drága atyám és fiam, olyan csodálatos titkokat cselekedett az Úr a körülméltetés ünnepétől egészen a mai napig, hogy azt nyelv el nem mondhatja. Hatvanadvasárnap történtek azok a titkos dolgok, melyekről most röviden hírt akarok adni; soha nem gondoltam volna,

hogy ilyet kelljen elviselnem. Mert oly nagy volt szívem gyötrelme, hogy köntösöm elszakadt, ahol belémarkoltam; s én szinte görcsöktől meg szállva siettem keresztül a kápolnán.

... És nemsokára megkezdődött ellenem a démonok rohama, hogy egészen belebódultam. Úgy tajtékoztak ellenem, mintha én, a legnyomortabb teremtmény, lennék az oka, hogy kiragadták a kezükből mindazt, amit hosszú időn keresztül a szent Egyházban birtokukban tartottak. És oly erős volt ijedtségem és testi fájdalmam, hogy menekülnöm kellett a dolgozószobából és a kápolnába akartam futni; mintha a dolgozószoba lett volna kínjaim oka.

Feleltem; s mivel nem tudtam menni, Barduccio fiamra támaszkodtam. De hirtelen a földre zuhantam: és úgy tűnt, mintha lelkem elhagyta volna testemet; nem úgy, mint akkor, mikor megvált testemtől, mert akkor lelkem a halhatatlanok boldogságát izelte, mert hozzájuk hasonlóan a legnagyobb jót nyerte el: most máskép éreztem; mert azt hittem, nem vagyok a testemben, hanem úgy láttam testemet, mint egy vadidegen lény. ... Szellemem pedig elmerült a Szentháromság mélysegeibe. Emlékezetem csordultig vola a szent Egyház és az egész keresztény nép nagy szükségével; és felkiáltottam Isten színe előtt és bizalommal kértem az Isten segítségét, amikor kéréseimet elébe terjesztettem és a Bárány vérének és minden szenvedésnek támogatásával ostromoltam Őt; és olyan sürgetően könyörögtem, hogy szinte úgy tűnt, nem veheti meg azt a kérést. Aztán kértem őt valamennyiünkért, hogy töltsse be akarátát és az én kívánságomat Önökben. És kértem azt is, hogy mentsen meg engem az örök kárhozattól. És oly sokáig maradtam így, hogy enyéim már halottként elsirattak. Aztán az alázatos Bárány lelkemhez jött és így szólt: „Ne kételkedj; teljesíteni akarom a te és a többi szolgálóm kéréseit. Látni fogod, hogy jószágos Mester vagyok, aki megalkotom, széttöröm és újra összerakom fazekaimat, ahogy kedvem tartja. Szét tudom törni fazekaimat és újra össze tudom őket rakni; és azért veszem tested edényét és újraalkotom az Egyház kertjében, de máskép, mint eddig volt” ...

Ilyen és sok más módon, amit nem tudok elmesélni, felemésztyődik életem és szétárad az édes Jegyesben. Így áldozom fel, mint a dicsőséges vértanúk tették vérük áldozatával. Kérem az isteni jószágot, engedje egykor meglátnom népének szabadulását.

Ha itt van a tertia órája és felelmedem a szentmiséről, egy Szent Péterhez vándorló halottnak nézne; és újra beállok, hogy a szent Egyház hajójában dolgozzam; ott maradok a vesperás órájáig és legszívesebben el sem hagynám ezt a helyet sem éjjel, sem nappal, míg azt nem látom, hogy a nép megerősödik és egyesül Atyával. Testem étel és egy csepp víz nélkül marad; és olyan nagy, édes testi fájdalmak között, amilyeneket még sohasem szenvedtem; életem már csak egy hajszálon függ. Még nem tudom, mit akar tenni velem az isteni Jóság; ami az érzéseimet illeti, nem mondhatok mást, minthogy abban látom akarátát, amit tenni akar velem; de testi érzésem szerint úgy tűnik, hogy most új vértanusággal kell szolgálnom lelkem édességének, az Anyaszentegyháznak; akkor talán engem is feltámaszt önmagával; minden szenvedésemnek és megfeszített kívánságaimnak Ő tüzi ki a célját és a végét. Vagy megszokott útjára határozza el magát, hogy testemet újra megláthassa. Újra és újra kérem irgalmát, teljesedjék bennem az Ő akarata; és hogy ne hagyja Ont és a többieket árván, hanem vezesse mindig igaz, tökéletes fényben az igaz tanítás útján.

Ha azt kérditek tőlem, fiaim, hogy miért a Vérben ismerjük fel bűneinket és az Isten irgalmát, én azt válaszolom; mert az Istenfiúnak a vére a mi bűneinkért ömlött. A bűn az oka Krisztus halálának, mert Isten Fiának nem kellett volna a kereszt útját járnia; hogy megdicsőülését elnyerhesse. Benne nem volt meg a bűn mérge: öröksége volt az örök élet. De mi, boldogtalanok elkeseredett harcban éltünk Istennel és bűneink által elvesztettük az Életet. Az ember, aki fellázadt Teremtője ellen, gyenge volt és nyomorult. Egyedül nem tudta az elkövetett bűnt levelezni. Istennek kellett egyszülött Fiát adni érettünk. Felbecsülhetetlen szeretetében egyesítette az isteni természetet az emberivel, a végtelent a mi nyomorúságos testünkkel. Nyavalyánkat magára vette és orvosa és egyben hősünk lett. Vérével meggyógyította bűnös voltunkat és testét ételül és vérét italul adta nekünk. Vére oly édes, oly szelíd és oly erős, hogy minden betegséget meggyógyít. A halálból az életbe vezet, szétosztja a homályt és fénybe borít mindent.

A halálos bűn döntötte lelkünket mindebbe a szerencsétlenségbe. A bűn megfoszt a kegyelemtől és az élettől és martalékkul vet a halálnak. Elhomályosítja az értelem fényét és az ördög szolgájává és rabjává teszi. Elveszi tőlünk az igazi békességet és rendetlen félelembe taszít. Mert a bűnös állandó szorongásban él. Aki a bűn szolgája lett, elvesztette uraságát. Ó, mennyi nyomorúság származik ebből! Mennyi szomorúságot, rettegést és inséget bocsát ránk Isten a bűn miatt! De mindez a rossz, mindez a baj eltűnik a megfeszített Krisztus vérében. Mert a Vér a lelket megtisztítja és szent bűnbánatra vezeti. A Vérben a lélek türelemre tesz szert, mert igaz türelemre jutunk, ha megemlékezünk a sértésekről, melyeket Isten ellen és az üdvösség eszköze ellen elkövettünk, az üdvösség eszköze ellen, amit azért adott, hogy a kegyelem életét újra elnyerhessük. Így aztán orvosunk, mert vérét adta nekünk orvosságul.

De Ő betegségeinket magára vállalta, felvette halandóságunkat és nyomorult testünket. És drága testében bűnhődött a mi bűneinkért. Mint a dajka, aki a csecsemőt szoptatja, maga veszi be az orvosságot, ha a gyermek beteg, — hisz az még kicsi és gyenge és a keserőséget nem viselheti el és csak tejjel táplálkozik. Mint a dajka, bevetted, Jézus édes szerelme, helyettünk a keserű orvosságot és kínokat, megvettetést viseltél értünk. Megkötöztek, vertek, oszlophoz kötve megkorbácsoltak, keresztre szegeztek, gyalázattal halmoztak el, mélységesen megszorítottak, szomjúság emésztett és nem üdített fel, csak ecetet és epét kínáltak gúny és gyalázkodás közt. De mindezt türelemmel viselted, s közben megfeszítődéért imádkoztál.

Ó, mérhetetlen szeretet! Te nemcsak imádkoztál megfeszítődéért, hanem szinte mentesítetted őket a büntől e szavaiddal: „Atyám, bocsáss me gnekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!” Ó, minden türelemnél nagyobb türelem! Ki imádkozott akkor azokért, akik ütötték, gúnyolták és megölték? Egyedül Te Uram. Te bevetted a keserű orvosságot értünk, gyenge, beteg kisdedekért és haláloddal az Életet adtad nekünk. A Te keserűséged édességet hoz számunkra. Kebledre öleltél, mint egy dajka és az isteni kegyelem tetejét adtad nekünk és bevetted értünk a keserű orvosságot. Így lettünk egészségesek; Ő pedig magára vállalta a mi nyavalyainkat.

Mint hősünk jöttél erre a csatatérre, megtámadtad és legyőzted a sátánt. Mint Szent Ágoston mondja, a szent kereszt harci paripáján fegyvertelen kézzel győzte le a mi hősünk ellenségünket. Sisakja a töviskoszorú volt, páncélja a korbácsoktól megszaggatott test, vaskesztyűje

szögektől átluggatott kezei. A lándzsa az oldalában a kard, amivel az embert megszabadította a haláltól és átvert lábai a sarkantyúk. Mily csodálatos a mi hősrünk fegyverzet! Kövessük Öt, tele vigasztalással minden viszontagságban és szomorúságban.

(VI. Orbán pápához)

... és a megfeszítetett vágy, amit újból éreztem Isten színe előtt, aggodalommal és fájdalommal töltött el; mert a szellem meglátta magát az örök Háromságban. És e mélységben megláttam az értelmes ember méltóságát; és láttam a nyomorúságot, melybe a halálos bűn sodorta az embert, és a szent Egyház szükségességét, amit Isten a szívemben nyilatkoztatott ki.

És senki sem térhet meg az édes Jegyesnek közvetítése nélkül, hogy élvezze Isten szépségét a Szentháromság mélységében; mert mindnyájunknak keresztül kell mennünk a kapun, a megfeszített Krisztuson és ezt a kaput csak az Egyházban találjuk meg.

Láttam, hogy a Jegyes életet osztott; mert az életnek olyan teljessége tölti el, hogy senki sem tudja megölni; és hogy erőt és fényt osztott, és senki sem tudta meggyöngíteni, vagy lényét elhomályosítani. És láttam, hogy ez a gazdagság sosem apad el, hanem egyre duzzad.

Ekkor megszólalt az örök Isten: „Ennek a méltóságnak a nagyságát, melyet szellemed fel sem foghatott, Én adtam nektek. Nézz hát rá fájdalommal és keserőséggel és meglátod, hogy az emberek csak a külső lepel segítségével, tehát azáltal, ami ideigvaló, jutnak el a Jegyeshez. De te látod azok kívánságát is, akik lényegét keresik, azaz a Vér gyümölcsét. De aki a szeretet árát nem viseli igaz alázattal és a szent hit fényében, annak e gyümölcs nem életet, hanem halált hoz; és úgy tesz, mint a tolvaj, aki idegen tulajdonból lop. Mert Vér gyümölcse azoké, akik a szeretet árát lefizetik; hiszen az Egyház szeretetre van alapozva és maga a szeretet. És szeretetből akarom (mondta az örök Isten), hogy mindegyitek ahhoz mérten osszon, amit kapott, amint szolgálóimnak különbözőképpen kell szolgálniuk engem. De szomorkodnom kell, hogy egy szolgát sem találok itt, ügylátszik, mind elhagyta őt. De én szerzek segítséget”.

Ekkor a fájdalom és a vágy tüze fokozódott bennem és felkiáltottam Isten színe előtt:

„Mit tehetek én, ó, felbecsülhetetlen tűz?”

És jósága válaszolt nekem:

„Ajánld fel újra életedet. És ne engedj magadnak soha nyugalmat. Erre a munkára hívtalak és rendeltelek, téged és mindenkit, aki téged követ és követni fog. Ügyelj hát rá, hogy vágyódásod soha ne csökkenjen, hanem állandóan nőjön; mert én kegyelemmel támogatlak téged testileg és szellemileg a szeretetben” ...

Ajándékozod kedvemért szívedet, szeretetedet és életedet teljes önküürítéssel a Jegyesnek. Nézz Rám és ismerd meg a Jegyes Völegényét, a legfőbb Páosztört és tekints bele végtelen szent és jóságos tervébe. És ahogy egy a Jegyes, úgy egy a völegény is... A Jegyessel is az fog történni, mint a lélekkel: először félelem fogja el és csak akkor, ha bűneitől már megszabadult, ragadja el a szeretet és öltözteti az erény palástjába. Szeretetteljes türelemmel, kedvesen és szelíden teszi meg mindezt azoknak, akiket keblén táplál az igazsággal.

A nyelv képtelen megsejteni azokat a titkokat, amiket a szellem látott és a szeretet megragadott. És így telt el ráfeledkezésben a nap és jött az este. És olyan erősen éreztem szívemben a szeretet kényszerét, hogy nem tudtam visszatartani magam, hogy újra az imádság helyére ne

menjek. És mikor újra közeledni éreztem a halál idejét, nagy bűnbánattal a földre vetettem magam; mert tudatlanul és lustán szolgáltam Krisztus Jegyesét és bűnös voltam benne, hogy mások is hasonlóan tettek.

És felemelkedtem, ezzel az érzéssel lelki szemeim előtt és Isten maga elé állított, bár mindig jelenlétében vagyok, mert mindent magába foglal; de most különös módon, mintha emlékezetem, szellemem és akaratom elvált volna testemtől. És így fényesen tükröződött bennem az igazság, hogy abban a mélységben megújultak az Anyaszentegyház titkai és mindaz a kegyelem, amit mult és jelen életemben kaptam, és az a nap is, mikor lelkemet Istennel eljegyeztem.

De mindez eltűnt belőlem, mert a láng magasra csapott; és csak arra gondoltam, mit tehettem volna, hogyan áldozhattam volna fel magamat Istennek az Anyaszentegyházért, hogy távortartsam tőle a tudatlanságot és hanyagságot, mert Isten ezt az én kezembe tette le.

Ekkor felüvöltöttek az ördög átkai és ijesztgetésükkel megpróbálták megakadályozni és gyengíteni bennem a vágy szabad izzását. Ezért testem burkára csaptak; de vágyam csak nőtt és én felkiáltottam:

„Ó, örök Isten, fogadd el életem áldozatát a szent Egyház misztikus testében. Csak azt adhatom Neked, amit Te adtál nekem. Vedd hát szívemet és facsard vérét a Jegyes arcára“.

Mikor az örök Isten felém fordította kegyelmének tekintetét, kivette keblemből szívemet és szétfacsarta a szent Egyházra. És oly hatalommal vonta őt magához, hogy életem szétfoslott volna, ha tüstént nem gazdagít erejével (mert nem akarta, hogy testem kelyhe széttörjön).

Ekkor még dühödtebben üvöltöttek az ördögök, mintha elviselhetetlen fájdalmat éreztek volna; igyekeztek megfélemlíteni fenyegetéseikkel, hogy megakadályozzák ennek az elfogadott áldozatnak a beteljesítését. De mivel a pokol az erénynek és a szent hit fényével egyesült alázatnak nem állhat ellent, lelkem erőt vett magán és kigyúlt buzgalmában az isteni Fölség szájából olyan vonzó szavakat és ígéreteket hallott, hogy eláradt bennem az öröm.

Hála, hála a magasságos Istennek, aki minket lovagjainak hívott e csatátra, hogy a szent hit páncéljában Jegyeséért harcoljunk. A teret kiűritette előttünk az az erény és hatalom, amely legyőzte az ember faj felett eluralgott Sátánt. Nem emberi, isteni erő verte le. Mert nem a mi testi szenvedésünk győzte le az ördögöt, hanem a mérhetetlen, izzó isteni szeretet ereje.

Fordította: Divald István Sch. P.

REMETE SZENT PÁLRA, VESPERÁSRA

(XIV. századi pálos diurnale.)

Új hadseregnek kórusa
Dicséretét dalolja ma
Vezérünk ünnepére:
Őt égi hadgyakorlatán
Vezérli szép halál után
Krisztus, a fénynek fénye.

Ő élt remeteéletet,
Mit angyalinak nevezett,
Először Krisztusunknak:
Nevével megbecsültetünk,
S testvérekként hogy élhetünk,
Parancsa gyámolítgat.

Bár megfosztotta a halál
Szülőitől korán, de Pál
Kincs nélkül élt bőségben:
A lángeszű fiú sokat
Tanulta az írásokat,
S kitűnt a bölcsességben.

A fiatal, tudós gyerek
Midőn látta a vétkeket,
S világi hiúságot:
Kerülte a földieket,
Inkább akart szent életet,
Krisztust szeretni vágyott.

Magános helyet keresett,
Hol élhet szentebb életet
Szelíden, békességben,
Hol elhagyván a társakat,
Serényen előbbre halad
Krisztusnak félelmében.

Midőn látták a remeték,
Azt hitték rátekintvén,
Jánost, Krisztusnak hírnökét
Látják erdőknék mélyén:
Illéshez is hasonlított,
Ki a mennyekben van már,
Olyan csodásan ragyogott
Erényben gazdagon Pál.

S hogy hűségesen visszatért,
Parancs szavát követve,
Boldog szentek honába tért,
A mennyei seregbe,
Hol elnyerte az égi bért
Istenben részesedve.

Fordította: Csanád Béla

HIMNUSZ SZENT IMRE HERCEG ÜNNEPÉRE

(Egy zágrábi breviáriumból, 1483.)

Orülj szülő, Pannónia,
Áldott fiad dicséretin:
Ujjong az angyalok hada
Örömmel dús erényein.

Már mint kicsinyke kis gyerek
Tanulta félni az Urat:
Ő minden földit megvetett,
S szerinte járta az utat.

Benned királyi sarjadék,
Imre hercegünk születik,
S mint szántóföldet, Istenét,
Udvös magokkal bevetik.

Megóvta szűzen életét,
Kerülte mind a vétkeket
S legyőzve fiatal szívét
Sosem élt házasság életet.

Dicsőség, áldás, hódolat
Néked, Hármass-egy Istenünk,
Imre imája által add
Az ég örömeit nekünk.

Fordította: Csanád Béla

HIMNUSZ SZENT LÁSZLÓRÓL

(A zágrábi breviáriumból, 1408.)

Áve, égi király híve,
Királyoknak gyöngyös éke,
László, mennynek sorsosa:
Ég királyát ki követted,
Országunkat védelmezzed,
Légy hazánknak bajnoka.

Magyaroknak menedéke.
Angyaloknak társvezére,
Égi kegynek edénye,
Üdvözlégy, ó, kiváltságos,
Jeles edény, igazságos
Itéletnek edénye.

Vigadozzál magyar nemzet
Csöngetyűkkel, énekeljed
Új királynak új dalod.
Boldog Várad, áve: híred
Növekedjék, dicsőséged
Visszhangozzák századok.

Krisztus, földről himnusz szárnyal
Hozzád, aki keresztfáddal
Magadhoz vonsz népeket.
Mennybemenők szent lépcsője,
Hitvallóknak díszítője,
Áldás, dicséret Neked,

Fordította: Csanád Béla

CSÁSZÁRMETSZÉS

Irta Szarka Géza

Jolánta soror, a mütösnővér most látta először életében izgatottnak a főorvos urat. Nem is csodal Közeledett a front! A kórházat sebtiben be kellett telepíteni a kolostor pincéjébe. Hol van itt a szent, steril levegő, ami nélkül Rády főorvos eddig nem tudta elképzelni a munkát!

Egymásután hozták a sebesülteket a bakonyszegi útról. A menekülők karavánja repülőátadást kapott, még szerencse, hogy csak géppuskáztak.

— Sintérmunka ez! — dörmögi Rády véresen. Nagy, templomi viaszgyertyák adják a fényt, s óriásnak rajzolják az orvos tömzsi alakját a penészes, bolthajtásos falakra. Keze bűvészügyességgel forgatja a csipeszt, az ollót meg a pólyát.

— Tetanusz-szérum! Húszezres! — mondja parancsoló pongyolással.

Jolánta nővérben megállt a lélekzet. Eszébe villant: a szérumos dobozt a menekülés izgalmaiban a sterilizátor mellé tette, hogy szembe-tűnjön. Ő maga akarta a fontos gyógyszereket pártfogásba venni, de hirtelen be kellett állnia betegvívőnek, mert a kisriadó sürgette őket, — és a doboz ottmaradt.

— Nem hallotta, nővér?! — türelmetlenkedett az orvos. — Tetanuszt meg novocaint!

— Azonnal, főorvos úr — rebegette az apáca —, csak... elkeverődött... Addig itt van egy kis klóretil...

Rády akkorát szusszant, mint a dühös bika, ha vöröset lát.

— Nekem pancs nem kell, érti, soror?! Nekem novocain kell meg tetanusz!

Felülről tompán zuhogott. Megint az utat veretik. Mint tömör kontrabassz egyre erősödő állandó ágyúdörgés festette alá a bombarobbanásokat. Jön a front!

A noviciusok és klerikusok hordják a sérülteket s a kolostorba menekülők cókókjait. Vékonyak, pergamentszínűek, arcukon a belső ember zártsága, de valami láthatatlan motor emberfőlötti erőt kölcsönöz nekik. Mintha az éjt-napot betöltő szolgálat valami természetes élettevékenység volna számukra!

Julián, az „apostata”, egész éjjel fuvarozta társaival a beteget és a falusi szegényeket, de most is tréfák röpködnek az ajkáról, igazi aranyember, neki kellene szólni a tetanusz-szérum miatt.

— Tisztelendő úr..., tisztelendő úr — rebege Jolánta nővér, és enyhe pírba borul patyolatfinom bőre —, nagy szívességre kérném...

De Julián óriási alakja süketen csörtet el mellette.

— Még két családom van... öregek... — lihegi oda valakinek, és máris cipeli csapatát a gádor felé.

Mintha az évszázados falak közé menekült ezrek kitalálták volna szegény mütösnővér gondolatát, felmorajlik az ima ajkukról:

Most segíts meg, Mária,
Ó, irgalmas Szűzanya!
Keservét a bűnnek, bajnak,
Eloszlatni van hatalmad...

Jolánta is velük rebege:

Hol már ember nem segíthet,
A te erőd nem szűnik meg...

Egy fehér arc világít most feléje az ajtó homályából. Paszkál atya az, a szent botanikus. Ismeri a rózsák lelkét, de ismeri az emberek baját is, mert mindent és mindenkit szeret.

— Nincs szükség valamire? — kérdezi csendesesen.

Az apáca elmondja neki a doboz ügyét, de hozzát teszi:

— Nem venném a lelkemre, főtisztelendő úr, ha felmenne érte a veszedelembé. Bűnhődjek én magam Jézus nevében egyedül!... Csak valaki a helyemre állhatna!

— Kérem a kulcsot!

Csak ennyit mond Fejes Paszkál, aztán magas alakja eltűnik a pincegádor nyüzsgésében.

— Deo gratias! — sóhajtja Jolánta nővér, de büntudatot érez. Miközben kötöz, és Rády főorvos keze alá segíti a sebesülteket, Paszkál atya alakja libeg bele képzeletébe. Látja aszkétikus arcát: vércsík vonul át rajta... talán az út porában fekszik vagy a kórház folyosóján... kezében a tetanuszos doboz... ó, Uram Jézus, csak most ne hagyj el!

— Mi az, kedves nővér, miért remeg a keze? Olyan ügyetlen ma, mint egy kezdő gyakornok a belgyógyászatnál!

Igy gyalulja a rettenetes Rády. Szinte kegyelettel tiszteli Jolántát szakértelméért, emberfölötti önfegyelméért, de most bűnbak kell neki.

Az apáca felelni akar neki, de berohan a kötözőbe egy vidéki asszony, valami földbirtokosné, az ura a sarokban fekszik súlyos sebbel.

— Főorvos úr, drága főorvos úr — lihegi számonkérő hangon —, adtak már az uramnak tetanuszoltást? Sok ló volt az országúton... Figyelmeztetem, főorvos úr, ne feledjék el... Csak ne kímélje a tetanuszt, arannyal fizetek!

Görcsös zokogásba tör ki.

— Csend! Kuss!

Egészen durván szól rá a doktor. De az asszony nem enged:

— Ilyen kórház! Már hússzor szoltam! Hússzor! Kórház ez? Nem! Ez egy infernol... Az ördögbugyrod a Dante Poklából!... Az ördögbugyrod!... Nincs szérum, nincs szérum!... Ez a Kaina!... Káin, Káin!

Valami rajongó női hang elkezd a pincébe préselt kárhozottak közül:

— Boldogasszony anyánk!...

A magyar föld minden szegletéből szoronganak menekültek a kolostor pincéjében, Gyergyóból éppen úgy, mint Zemplénből, a Kunságból éppen úgy, mint Vásból.

— ...romlott hazánkról, ne feledkezzél meg, szegény magyarokról...

— Paszkál atyáról se feledkezzél meg — imádkozza Jolánta nővér, és most a remény játszik már vele: biztosan gyóntat valakit útközben, vagy egy romházban, azért késik. Be kell vallani már az egészséget a főorvos úrnak, hogy ő az oka mindennek, az ő gyarló kapkodása.

Valaki elkiáltja most magát:

— Utat!

Jolánta nővér lelkében belehasít a sejtés forró töre:

— Paszkál atya!

Igen, őt hozza két novicius. Ősz, gyér haja csapzottan pásztázza be verejtékes homlokát. Mint a villanyáram fut át a pince lakóin:

— Paszkál atya megsebesült!

Valami szilánk érte a kórház kertjében. A fájdalom eltorzítja az arcát, de az akaraterő lebéklyózza a fájdalmat. Titokban, hogy Rády meg ne lássa, átadja a szérumos dobozt Jolántának.

Benedicite!

— Főorvos úr, megvan a tetanus-szérum meg a többi!

A nővér szavában már nincs ujjongás, meghalt az, mikor Paszkál atyát megpillantotta.

— Ó, meg tud nekem bocsátani, főtisztelendő úr — suttogja megsemmisülten a sebesült fülébe. A szerzetes nagylelkűen legyint. Még mosolyog is.

Mindenki meg van rendülve. A falusiak leraktak már néhány tonna halálos bűnt Paszkál atya gyóntatószékébe. Az egyiknek a rózsafáit nemesítette meg, a másiknak a gyümölcsösében segített gyógyítani fákat, vagy valami bölcs tanáccsal igazította el egy féléletre.

Most mélyen ülő, jóságos szeme illetődötten mered a pince kusza árnyaira, és várja, hogy rákerüljön a sor.

— Azonnal, főtisztelendő úr — mondja Rády —, csak előbb a tetanusz-oltásokat kell ellátnom. Már egy percig sem halaszthatom!

Sorra járja az injekcióstúvel a sérülteket, aztán bemosakszik.

Dörömbölnek a durva deszkából összerótt ajtón. Bányászforma ember tolja elő a képét a világosságba. Forgatja a kezében a kalapját, hol Rádyra, hol a hordágyra néz, melyet Paszkál atya mellé állítottak. A bajbajutott egyszerű lélek tud ilyen megverten félszeg és esendő lenni.

A feleségével van baj. Cédulát nyujt át Rádynak. Orvosi szakvélemény és kórházbautalás. Negyednapja vajudik már az asszony, de a gyerekek nem tud a világra születni. Nyolcadik gyerek, Rády keserűen jegyzi meg, hogy tapasztalt gyerek már, ha egyszer szabotálja ezt a keserves életet. Aztán halkan odamondja Jolántának:

— *Sectio caesarea!*

Császármetszés. Nagyon sürgős, az asszony arca ijesztően nyugodt, és ez a legrosszabb. Nincs már fájdalom, valami dermesztő, temetői csend van a végsőkéig kimerült asszonyáldozat testében. De még él a gyerek, az orvos a vérbeli életvadász mohóságával állapítja meg.

— Azonnal sorra kerül, lelkem — nyugtatja az asszonyt —, de előbb a főtisztelendő urat... — Ekkor ellenmondást nem tűrő hangon szólal meg Paszkál atya:

— Előbb az asszonyt, főorvos úr! — A kettő több, mint az egy!

— Az egy több, mint a kettő, ha sürgetőbb az életveszély! Még nem láttam a sebét!

— Az anya az első... meg az új élet!

Úgy hangzik ez, mint a kinyilatkoztatás. Rády parancsnak fogja föl. Egész életében az életet szolgálta az első vonalban, sisak nélkül, most is ezt cselekszi.

— De az apát úrnak jelentem a dolgot, azonnal jelentem — dörömgői békétlenül.

Erre azonban nem kerül a sor, mert megjelenik maga az apát. Magas, szikár alakja betölti a pinceodút. Megöleli Paszkál atyát, és keresztet vet az anya homlokára.

Minden meggy úgy, ahogy a szerzetes akarja. Az apát is beleegyezik az asszony elsőbbségébe. De ekkor Jolánta szól közbe hirtelen, váratlanul olyan komoly, ostromló hangon, amilyent életében még nem használt a főorvossal szemben:

— Főorvos úr, most az egyszer én kérek valamit. Operálja meg elsőnek a főtisztelendő urat... én májsérüléstől tartok... minden perc késedelem szépszist jelenthet... aztán meg nekem a lelkem nyugalma függ tőle...

Megakadt a szava. Az apát szigorúan nézett rá. Zavartan köhécselt, és halk, számonkérő hangon kérdezte:

— A lelke nyugalma, kedves nővér? Miért?

— Úgy értem, én kértem meg a főtisztelendő urat, hogy felmenjen a szérumsdobozért a kórházba... én vagyok az oka mindennek...

Sírásba lazult a hangja.

— S az orvos lelkiismerete? — kérdezte Rádytól az apát.

— Az anyát operálom meg először.

Jolánta nővér engedelmesen lehajtotta a fejét. A pincében villámgyorsan elterjedt a híre, hogy Rády főorvos császármetszést végez. Krisztof, a kis teológus kiadja a parancsot a gádorban:

— Csend! A legnagyobb csendet kérem!

Ő ennek a pincerésznek a légo-parancsnoka. De nincs szükség parancsra. Fönn a halál orgiája harsog, és itt lenn egy agyonzsarolt bányász asszonyban tiltakozásul meg akar születni az élet. Jól megosztja ez a drámai ellentét az embereket belső világuk szerint. Az egyik leplezetlen indulattal néz a mütő ajtaja felé. Mintha a bányászasszony volna az oka mindennek! Hogy mer ez a formátlan macska kivétel lenni ma, mikor meghalt az élet, a kártya, tánc, — és a Halál ütött az asztalra?! És akkor ez a koszos proliasszony itt tüntetően szülésdit játszik, mintha mi sem történt volna?!

Valaki rákezd a Mária-esengésre: — „Most segíts meg, Mária!...

És az élet hívei megint ráfűzik szavukat az imaostromra.

Benn a mütőben a régi megvesztegető rutinnal dolgozik Rády. Nem, ez több, mint rutin: ez kétségbeesett versenyfutás az életért. Tudja az orvos, hogy minden másodperc a gyermek életébe kerülhet. Most már nem is az anya élete fontosabb számára, hanem az új életé.

Helyi érzéstelenítéssel dolgozik, mert félti a szívet. A „sokk” a réme, a kiszámíthatatlan szívroham. Olyan ez, mint a bányásznak a sujtólég: ritkán jön, de soha nem lehet előre kiszámítani.

Jolánta nővér némán adogatja a műszereket. Ó, ha az ő lelki szenvedését meg Paszkál atya testi kínjait most az egyszer az új élet megsegítésére számítaná be az Úr!

A füledt csendet egyszer csak rekedt hang szeli ketté:

— No, itt van!

Rády mondja ezt, és valami sötét tömeget emel föl-le, dobálja, labdázik vele, paskolgatja. És abból a kis tömegeből egyszer csak kiruccan egy kétségbeesett, vékony sivitás.

— Fiú?

Igy az anya. Le van kötözve, nyitva a teste, de hangjában az anyaság mondhatatlan boldogsága remeg.

— Az! Fiú!

— Akkor Istennek szentelem őt.

Az orvos tovább dolgozik, Jolánta nővér morfiumot akar beadni Paszkál atyának. A szerzetes azonban megfogja a kezét.

— Köszönöm. Már nem fáj.

Jolánta nővér most lát életében először könnyet a szent ember szemében.

— Megszületett! — szól ki fontoskodva a gádorba Mózes, a mütőszolga.

Fentről az ágyútűz felel vissza.

SZEMLE

A BÉKE ANATÓMIÁJA

A béke anatómiáját évezredek óta tanulmányozzák a társadalom betegségének orvosai. Isokratestól Hugo Grotiusig és Kanttól Aldous Huxley-ig, vagy Röpkéig, igen sok társadalomtudós, filozófus és közgazdász boncolgatta a béke szerkezetét és jelölte meg a gyógyítás módjait. Az ajánlott orvosszerek mind-ezideig nem váltak be. Ha azonban végigtekintünk a béke anatómiájának történeti fejlődésén, azt kell mondanunk, hogy a beteg talán nem is azért nem gyógyult meg, mert az ajánlott gyógyszerek nem váltak be, hanem inkább azért, mert a beteg az ajánlott gyógyszereket meg sem próbálta bevenni, illetve az ajánlott operációknak nem volt hajlandó magát alávetni. Egészen napjainkig, mintha az emberiséget nem érdekelt volna az a kérdés, hogyan lehet a háborúkat végérvényesen kiküszöbölni életéből. Elődeink egyszerűen a természeti csapások közé sorolták a háborút, amelyen időről-időre át kell esni. Csupán kevés-számú nagy gondolkodó töprengett az orvosszeren, de a tömegek érdeklődését komolyan nem sikerült felkelteniök. Nem kutatjuk most ennek okait, csupán a tényt állapítjuk meg. Napjainkban viszont — ezúttal megint nem kutatott okok miatt — az emberek egyre szélesebb köre érdeklődik az örök béke megvalósításának gyakorlati módjai iránt. Tudjuk, hogy Európában ezidőszerint három olyan mozgalom is működik, amely céljául tűzte ki az örök béke megvalósítását, nem is említve az Egyesült Nemzetek szervezetét, amelyen keresztül a világ országainak többsége hivatalos programjával tűzte ki ezt a célt. A közvélemény érdeklődése mind szélesebb körökben hullámszik és ez az érdeklődés sürgette ki végre olyan mű megjelenését, amely mindenki számára élvezhetően tárgyalja a kérdést. A béke modern irodalmának legkitűnőbb képviselői, mint Huxley, Wells, Herriot, vagy éppen Keynes és Röpke nem elég könnyű írók ahhoz, hogy bárki olvashassa műveiket. A megfelelő hangot végülis újságíró találta el, Emery Reves, akinek A BÉKE ANATÓMIÁJA (The Anatomy of the Peace) című műve Amerikában szinte napok alatt elérte a best-seller kétes értékű címét, Európa egyes országaiban pedig ugyancsak nagy népszerűségnek örvend. A könyv szellemi elődeihez képest nem sok újat hoz, azonban igen szellemes, kitűnően élvezhető, fáradt emberek számára is szórakoztató, amelyet néhány vaskos tévedése és elfogultsága mellett is az olvasó jóindulatú figyelmébe lehet ajánlani. A szerző magyar származású, Bácsföldváron született 1904-ben. Angol állampolgár, 1941-ben költözött Amerikába, ahol újságírásból él.

A Béke Anatómiája 1945-ben jelent meg; ebből az alkalomból az Egyesült Államok több tudósa, írója és politikusa, köztük Thomas Mann és Einstein, nyílt levélben hívták fel rá a közvélemény figyelmét.

A könyv első részének alap gondolata az, hogy az államok szuverénitásának mai rendszere multhatatlanul a totális rendszerhez vezet, épp ezért tarthatatlan. Az emberek természetesen találják, hogy egy államon belül belpolitikai, gazdasági és szociális problémáikat a jog és a kormány segítségével tudják megoldani, nemzetek közötti viszonylatban viszont csak a külpolitika és a diplomácia szegényes fegyverével rendelkeznek. A postakocsi korában talán megfelelt a szuverén állami berendezkedés, ma azonban, amikor a világ egyre kisebbé válik, már nem nézheti mindegyik állam saját szemszögéből a világot. Politikai nézőpontjaink gyermekeken naivak. Amit világkereskedelemnek nevezünk, nem egyéb, mint gazdasági háború, amelynek célja a nemzeti államok gazdasági erejének javítása. A nemzeti érdekek — inkább vélt érdekek — a tervgazdálkodás felé vezetnek, holott a tervgazdálkodás multhatatlanul diktatúrához vezet. Amíg

egyres országok tervgazdálkodással próbálkoznak, azalatt más országok megsemmisítik fölös készleteiket, hogy a kielégítő árat tartani tudják.

Ideológiai küzdelmeink főokozóját abban látja, hogy a *nacionalizmus és az industrializmus között áthidalhatatlan szakadék keletkezett*, a szocializmus és a kollektívizmus csupán ennek reakciója. Azonban a megoldást nem tudják meghozni ezek sem, mert az eddigi kísérletek azt bizonyítják, hogy a kollektivist rendszer mellett a termelés nagymértékben fokozható ugyan, az életvivő azonban mégis igen alacsony marad. A szocializmus is egyre inkább nemzetivé válik, tehát mégjobban eltávolódik az egyedül elképzelhető megoldástól. A fasizmus nem gazdasági, hanem politikai doktrina, amelynek célja az egyéni élet teljes szabályozása; a fasizmus tehát kénytelen a bürokráciára támaszkodni. Ugyanez a veszély fenyeget azonban szocialista berendezkedés esetén is, amely szintén sokrétű életviszonyokat akar állami irányítás alá vonni. *A kapitalizmus és szocializmus tehát egyképen az állami egyeduralom, a fasizmus felé haladnak. Korunk igazi összeütközését nem az individualizmus és a kollektívizmus, vagy a kapitalizmus és kommunizmus között kell keresni, hanem az industrializmus és a nacionalizmus között.* A világ, akár kapitalista, akár kommunista berendezkedésű, tehát akármilyen gazdasági berendezkedésű, a mindenható nemzeti államok, tehát a fasizmus irányában halad. Erről az útról kell letéríteni.

A katolikus egyház eredetileg az univerzalizmust hirdette, de nem tudta meggátolni a nemzetállamok és velük a nacionalizmus kialakulását. Az újabb vallások egyre inkább beálltak a nemzeti érzés szolgálatába, pedig a „ne ölj” parancsa abszolút érvényű, háborúban úgy mint békében, országok között nem kevésbé mint egyes országokon belül. Ha az egyházak nem akarnak elpusztulni — mondja szerzőnk —, vissza kell térniök a katolikus egyház eredeti univerzalizmusához.

A béke veszélyeztetését hiába akarjuk a fegyverkezésnek tulajdonítani, a fegyvereknek annyi közül van a háború kitöréséhez, mint a leveli békának az időjáráshoz. *A bajok gyökerét a nemzeti szuverénításban kell keresni.* A szuverénítás fogalma a történelem folyamán számtalan változáson ment keresztül. A renaissance egyik szellemi vívmányának szokták tekinteni azt a megállapítást, hogy a szuverénítás a *nép tulajdona*: ez az álláspont tetőpontját az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban, és a francia forradalomban érte el, ma már azonban megállapíthatjuk, hogy ez a forradalmi eszme nem oldotta meg a háború és a béke problémáit, mert bármennyire közkeletű állítás, hogy a népek sosem akarnak háborút, a népszuverénítás eszméjének diadala óta a helyzet csak rosszabbodott. Ma pedig, az ipari forradalom óta a népszuverénítás nem egyéb illúzió. Nem szabad elfelejtenünk, hogy amikor a tizenharmadik században a nép szuverénitását hirdették, az *emberi közösségre* gondoltak, amelynek legnagyobb egysége a postakocsi korában valóban a nemzet volt. Ma már azonban a nemzet fogalma túl kicsiny és egyre inkább kisebbedő egységet jelent. Emellett napjainkban a nacionalizmus ellentétben áll az industrializmussal is: amaz kis egységekre osztja a világot, emez áttör minden korlátot. A nemzetállamok szuverénitása egyébként fiktív, mert a szuverénítás — minden korlátatlansága ellenére — nem képes megvédeni az állam polgárait a háború csapásaitól. Egyetlen menedékünk csak az lehet, *ha megtaláljuk és megalkotjuk a nemzetek feletti álló szuverénítás intézményeit.* Ez egyáltalában nem forradalmi eszme, csupán fejlődési fokozat. A szuverénítás történelmi útja az egyéntől a hűbérúrig, innen a királyig, innen pedig a népig vezetett, természetes további vonala a nemzetek feletti szuverénítás. Az ember szabadság további korlátozását sem jelenti ez az elv, mert amint az államon belül a községi polgárjogok nem ütköznek az állami joggal, ugyanúgy nem ütköznek az államok jogai a világpolgári jogokkal. Sőt a nemzetek feletti szuverénítás jogkiterjesztést jelent, mert megvédi a világ polgárait a háborútól és a háborúval együtt járó jogi korlátozásoktól és kényszerrendszabályoktól. Ha egyik vármegye jogszabályai összeütköznek egy

másik vármegye jogszabályaival, ebből a konfliktusból háború származnék, ha nem tartozna mindkét vármegye egy magasabb kötelékbe, az állam kötelékébe, amelynek erősebb jogszabályai elsimitják és békés megoldásra terelik a két vármegye vitáját. Ugyanez áll a nemzetek közötti viszályokra is, ezért van szükség világkormányra és a szuverénitások hierarchiájának további kiépítésére. Az a hit, hogy a nemzet egyetlen letéteményese a szuverénitásnak, nem egyéb, mint totalitáriánizmus, a demokrácia legnagyobb ellensége. *A nemzet mint intézmény, csupán fokozat a szuverénitást kifejező intézmények között.*

A béke jogszabályokra alapított rendet jelent. Bármilyen békeszerződéseket kötnek a nemzetek, a béke csak időleges és az új háború elkerülhetetlen, mert maga a *nemzetközi szerződés gondolata hamis*. A szerződés ugyanis természete szerint *statikus*, a jog ellenben, akár az emberi társadalom, *dinamikus*. A béke nem egyszerűen statusquo vagy negatívum, hanem az a módszer, amely szerint az emberi ügyeket kezelni kell. A béke fenntartásának módszere a szuverén egységen belül a jog, a rend, a kormány; a szuverén egységek között, ha nincs felettük magasabb szuverén egység, csupán a politika, a diplomácia és a szerződés. Ez a kettős rendszer hibás és megmagyarázza, miért van a nemzeteken belül rendszerint béke, a nemzetek között pedig rendszerint háború. Nyilvánvaló, hogy a nemzetek közötti viszonyokat is *a jogra kell alapítani, nem a szerződésekre.*

A *szuper*-állam gondolata ellen leginkább azok hadakoznak, akik maguk a totális államot kívánják. Vajjon beszélhetünk-e manapság szabadságról, amikor átlag húszévenként le kell állítanunk a fogyasztási javak termelését és hadianyagot kell helyettük termelnünk; beszélhetünk-e szólásszabadságról, amikor húszévenként háborús cenzúra alatt nyögünk, beszélhetünk-e a magántulajdon garanciájáról, amikor húszévenként államadósság és infláció nyeli el megtakarított pénzünket. Ezek ugyan szükségrendszabályok, de miután a szuverén államok nem tudják megakadályozni a háborút, életünk 80—90%-a telik el ilyen szükségrendszabályok közepette. Nem kétséges, hogy a szuverén államok hihetetlen erőfeszítéseket tesznek a jobb életviszonyok elérése felé, de erőfeszítéseik hiábavalók, mert a közbejövő háború eredményeiket lerombolja. A nemzetállamok szabadságkorlátozó és háborúra való hajlandóságát csupán egy szuperállam küszöbölheti ki. Magyarok és románok évszázadok óta harcolnak egymás ellen. Ugyanezek, ha Amerikába kerülnek, békésen élnek egymás mellett. Pedig csak egyetlen faktor változott életükben: két szuverénitást helyett egy alá kerültek. A háborút tehát nem faji, vallási, szociális vagy kulturális különbségek okozzák, hanem az az egyetlen tény, hogy *az említett tényezők különböző szuverénitások befolyása alatt állanak*, amelyek differenciáikat csak erőszakos úton tudják kikapcsolni. *Egyetlen megoldás van tehát csak: a széttagolt szuverénitásokat egy magasabb szuverénitásban kell egyesíteni, amelyen belül minden nemzet egyforma biztonságot élvez, egyforma jogai vannak és egyforma kötelességek terhelik.*

A könyvében foglalt gondolatokat később tovább elemezté és gyakorlatibb vizekre kormányozta Reves, egy előkelő amerikai folyóiratnak írott cikkében. Jognélküli társadalomban — írja — senki sem bízna a bíróban, még akkor sem, ha az valóban önzetlenül és tárgyilagosan járna el; a társadalom tagjai egyedül a jognak engedelmeskednek. A békét szuverén államok egyhangú határozataira alapítani, mint az manapság az Egyesült Nemzeteknél van: délibáb. Ha egy önző nagyhatalom a határozathozatalnál a saját érdekei mellett szavaz, a többiek vagy szemethúnyanak előtte a kisebb államok rovására, vagy jön az ultima ratió, a háború. A jelenlegi világszervezeti tervek minden hatalmat, döntést, jogforrást meghagynak a szuverén államok kezében, tehát nem alkalmasak a háború kiküszöbölésére. A függőben levő vitás kérdések csak úgy intézhetőek el, ha felállítunk egy világraszóló, demokratikusan szervezett törvényhozó, bírászkodó és végrehajtó szervezetet, amely a nemzetek közötti viszonyokat szabá-

lyozza és döntéseit képes is végrehajtani. Bele kell törődnünk, hogy ilyen irányú szabályozásnak jönni kell, akár akarjuk, akár nem. Ha akarjuk, akkor közös meg-egyezés után, ha nem akarjuk, akkor hódítás útján, a nagyobb államok elnyelik a kisebbeket. A világállam a nemzetek egyéniségét nem pusztítaná el, sőt szabaddabb kifejlődésüket tenné lehetővé. Példaként utalhatunk az angol-skót viszonyra. Az egyéniséget sem korlátozná, sőt kifejlesztené a világkormány. Egyéni, elszigetelt életet senki sem élhet ott, ahol lépten-nyomon veszélyek fenyegetik, mindenki szabadon élhet azonban ott, ahol biztonságát a jog védi. Tény az, hogy a világállamban a háborút némiképen „pótolhatják” a forradalmak, azonban ezek jelentősége eltörlődik a modern háborúk lehetősége mellett. Nem tudja elfogadni azt a megszokott érvelést sem, hogy a világ még nem elég érett a világállamra; hiszen még sohasem próbáltuk meg. Magyarazzuk meg előbb a népnek a háború okait, azután rendeljünk el népszavazást, hogy a világállam berendezését ne a kormányok, hanem maga a nép dönthesse el, s az eredmény nem fog elmaradni. Kétségtelen, hogy a nemzetállamok mai rendszere mellett az *imperializmus szülőanya a biztonság utáni vágyakozás*. Épp ezért nem a kapitalista és kommunista ideológiák összeütközése a veszélyes, hanem a nemzeti államok közötti nézeteltérések.

Nem valószínű, hogy a világállamot a következő háború bekövetkezéséig meg lehessen valósítani; ezidőszerint egyik vagy másik nagyhatalom bizonyára nem csatlakozna a világállam elgondolásához. De az alternatíva, az örök béke vagy a háború borzalmai közötti választás, talán meggondolásra készíten minden államot. A világállam gondolatát mindenesetre olyan hévvel és a meggyőződés akkora erejével kell mindenütt hirdetni, mint a kereszténységet vagy a demokráciát.

Mihály Adalbert

JULIEN GREEN SPIRITUÁLIS KALANDJA

Julien Green, korunk sok más íróját követve, még életében kiadja Naplóját, amelyet saját szavai szerint, eredetileg nem szánt a nyilvánosságra. Őt is, akár *Du Bost*, *André Gide* ösztönzi naplóírássra, lelkére kötve, hogy minden gátlás nélkül legintimebb énjét örökítse meg, gondosan kerülve, hogy a napló „halvaszületett témák temetője” legyen. Julien Green *Naplója* legutóbb megjelent III. kötetének* előszavában azt írja, hogy nehezen szánta rá magát feljegyzései kiadására, mert azok nagyon is közvetlenül érintik legbelsőbb életét; ha különböző gátlásokat legyőzve mégis publikálta azokat, ezt főleg azért tette, hogy új naplókötete tanubizonyosságul szolgáljon a hit mellett, melyet valaha elvesztett és most újra megtalált. Tehát a *Leviatán* szerzője nyíltan beszél konverziójáról, amelynek előjelei egyébként már a Napló II. kötetének végén szembeszökőek voltak, sőt az I. kötet is, amelyet a *Leviatán* és a *Visionnaire* című regényeivel egyidőben írt, telve van azzal a metafizikai nyugtalansággal, amely a konverziót gyakran megelőzi.

Greennek az Egyházba való visszatérése nagy meglepetés az olvasó számára, aki csak regényeit ismeri. Általában nem tartották „katolikus” írónak, sőt a *Leviatán* megjelenése után ő maga is tiltakozik az ellen, hogy annak tartsák. Milyen képet alkothatott magának az olvasó Greenről regényei alapján? Kétségkívül metafizikai hajlandóságúnak ismerhette meg ezt a keltavérű, vizionárius, francia költőt, aki az álom logikája szerint alkotott regényeiben a „*misztikus realitást*” akarja megragadni. Az „angyali költők” közé tartozik, aki idegen és magános e földön, amely nem az ő igazi otthona. De angelizmusa nincs minden

* *Julien Green* : Journal III. (Plon 1946.)

kegyetlenség, sőt bizonyos perverzitás híján; regényei nem egyszer a misztikus erotikájú németalföldi festő, *Bosch* vízióira emlékeztetnek. (Mint Naplójában írja, regényeiben élte ki, ami benne az őrülségre hajlamos.) Az olvasó általában nem így képzei el a „katolikus” író, jóllehet a kegyelemnélküli világ döbbenetes rajza az *Adrienne Mesurat*-ban és a *Leviatán*-ban a mauriaci regények atmoszférájára emlékeztet, mintegy *negative* éreztetve meg egy transzcendens valóság létezését.

Vannak regényei, amelyeken a hindú filozófia hatása érzik: a *Minuit* egyik hőse, Edme, akivel az író azonosítani látszik magát, buddhista tanokat hirdet, a *Varouna* témája pedig egyenesen a lélekvándorlás, bár az utolsó részben a konverzió küszöbén álló írónőben Green saját megtérésének előzményeit rajzolja és nem véletlen, hogy a hősnő nyakán lévő mágikus láncra egyik előző inkarnációja, a szentéletű apáca egy kis keresztet függeszt. Megtérése után írt, legutolsó regénye, a *Si j'étais vous* misztikus témájú ugyan, de nem kimondottan keresztény inspirációjú: a hős, aki arra vágyik, hogy kiszabaduljon énie börtönéből, a Sátántól hatalmat kap, hogy felvegye négy különböző ember személyiségét. A kísérlet nem sikerül: Fabien rájön arra, hogy nem szabadult föl, legfeljebb börtöne változott.

Mint regényei is mutatják, Green szereti a nagy metafizikai témákat, művei mind misztikus forrásból fakadnak, amit Naplója is megerősít. Több helyen mondja, hogy főleg három élmény tette költővé (hozzátehetnők: hívóvé): a halálfélelem, a test bilincseiből való szabadulás vágya és a rádöbbenés az ember tragikus magánosságára egy érthetetlen világegyetem közepén. Ez az utóbbi élménye közös az egzisztencialistákkal.

Green költészete a halálfélelem és a halálvágy kettős örvénye felett ível: elsősorban azért lett belőle költő, mert iszonyodott az elmúlástól, naplót is azért írt, hogy az illanó perceket átmentse az örökkévalóságba. Naplójában azt is bevallja, hogy a vallásban eredetileg védelmet keresett a halálfélelem ellen. „Amíg katolikusnak mondhattam magam, nem félttem a haláltól. Húszéves koromban az üdvözülés gondolata távoltartotta tőlem a halálfélelmet, amelytől később annyit szenvedtem” (Journal I. 1933. dec.). „Minden könyvemben megvan a haláltól való irtózás” — írja ugyanitt. Mikor hitét elveszti, kissé gúnyosan, de nem minden nosztalgia nélkül ír a keresztények „posthumus gazdálkodásáról”: „A katolicizmus kielégíti a lelki ökonomia vágyát, amelynek nyomai a legkülönbeknél is megtalálhatók: nem akarjuk, hogy minden kárbavessen a halál után”. (I. 1931. dec. 5.) A keresztény hittől eltávolodva a hindú filozófiától tanul érzéketlenséget a halállal szemben: nem akar mást látni benne, mint „egy homályos kastélyt, amelybe szorongás nélkül lép be az ember”. (I. 1932 dec. 2.) Feljegyzései azonban nem egyszer titokzatos szorongásról számolnak be, amely a halál gondolatára torkonragadja őt, mint a gyermeket, aki homályos szobába lép.

Irtózik a haláltól, titkos vonzásának még sem tud ellenállni: a halálfélelem nála halálvággyal párosul, ami nem is ritka jelenség. Olyan ez, mint a mélységiszony: csak az fél a mélységtől, akit vonz a mélység. Green legtöbb regényhőse nem tud a mélybe tekinteni a nélkül, hogy ne kísértené a gondolat, hogy leveesse magát (innen a lépcsőháziszony is). Naplójában feljegyzi annak a tériszonyban szenvedő nőnek az esetét, aki a párizsi világiállításkor vállalkozik arra, hogy ejtőernyőn leereszkedjék. Mikor érthetetlen cselekedetének rúgói iránt érdeklődnek, azt válaszolja: „Végre megtehettem, amire mindig vágytam”. Ez a látszólag banális eset szimbolikus jelentőségű és Green költészetének kulcsát adja.

A halál nemcsak megsemmisülés, hanem szabadulás is a test bilincseiből, amelyektől a költő már gyermekkorától annyit szenvedett. A végtelen vonzza, ezért irtózott minden korlától. „Minden fal kétségbeejtett” — írja. Úgy érzi magát e földön, mint a légy, amely az ablaküveg foglya és nem találja a kijáratot. „Az ablak, amely nem akar kinyílni: ez a gondolat mindennél jobban

foglalkoztat. Minden életnek ez a főproblémája: *menekülni*... (II. 1938 aug. 11.) „Az ember szabad, de úgy van teremtve, hogy fogolynek érzi magát. És hogy szereti börtönét!... Pedig nincs sem börtön, sem fogoly, csak Isten gyermekeinek szabadsága...” (II. 1938 dec. 13.) Ezt már megtérésének küszöbén írja, addig ő is úgy vergődik, mint hősei, a titkoktól terhes, sötét kastélyokban. Rájuk is illik az, amit a *Varouna* harmadik részének hősnője, a Greenel rokon író nő saját regényalakjairól mond: „Láthatatlan falak emelkednek körülöttük, börtön veszi körül őket, amelynek nem látják a rácsait, csak azt érzik, hogy valami parancsoló kényszer nehezedik lelkükre. Szívük mélyén egy titkos hang azt mondja, hogy nem mehetnek soha olyan gyorsan, sem olyan messzire, hogy egy éjszaka ne találják magukat egy nagy, üres teremben, a kérlelhetetlen ajtó előtt és akkor megértik, hogy sohasem sikerült elhagyniok a kastélyt és a végtelennek tűnő utat a ház falai között tették meg, amelyet alapjában véve szeretnek, mint jómagam is, mert tudják, hogy ez a ház maga az élet és ha ki is akarnak szabadulni belőle, titokban remélik, hogy egy nap visszatérnek oda”.

Mint mondtuk, Green harmadik nagy élménye az volt, hogy rádöbrent az emberi lét abszurditására. Ő is átélte a XX. század „*mal du siècle*”-jét amelynek egyik megnyilvánulása az egzisztencializmus. Amíg azonban egy *Malraux*, *Sartre* vagy *Camus* modern Sisyphusként, dacosan vállalja ezt az abszurditást, Green, aki alapjában véve hívő lélek, nem fogadja el a lét értelmetlenségének gondolatát, hanem a természetfölöttiben keres feleletet az emberi sors problémájára. Átmenetileg a lélekvándorlás adott számára megnyugtató feleletet arra a kérdésre, hogy miért tűnik az emberi élet befejezetlen töredéknek, egy végtelen üzenet egyik láncszemének (ahogy azt a *Varounában* ábrázolja). Később a nagy keresztény misztikusok olvasása egészen új fényt derít erre a nyugtalanító titokra. Green a *Varouna* írása közben megtért és könyve második felében megtagadja az első rész buddhista bölcsességét.

Naplója III. kötetének megjelenésével pontosan rekonstruálhatjuk azt az utat, amelyet ez a lélek megtett. Megtudjuk, hogy huszonhárom éves koráig hívő, sőt már gyermekkorában vannak élményei, a misztikus állapot alacsonyabb fokozataihoz hasonlíthatók. Naplójában visszaemlékezik egy téli estére, amelyet atyja szobájában töltött. Atyja éppen imádkozott. „Egyszerre elfogott valami kifejezhetetlen boldogság — írja a lélek boldogsága, amely szinte kiszakított önmagamból. Szellememet néhány pillanatra kizárólag Isten foglalta le. Nem tudom megmondani, mi ment végbe bennem, de gondolatom, amely más-kor ide-oda csapongott, most mintha az elragadtatás állapotába merevedett volna, melyet azelőtt sohasem ismertem... A tökéletes biztonság érzésére is emlékszem, amelyből valami később is megmaradt bennem; a kimondhatatlan békére, amely a lélek osztályrésze lesz, ha az Örökkévaló hatalmas szárnyai alá menekül.” (III. 1941 máj. 30.)

Naplója első kötetének legszebb részei azok, ahol elvesztett hitét siratja: „Tegnap *Port-Royal des Champs*-ban* voltunk. Az ég beborult, amikor megérkeztünk, hatalmas nyárfák susogtak a kápolna romjai körül. Mellettük egy nagy fenyő volt, néhány pillanatra alája álltam. Fekete ágai a földig hulltak, egészen eltakartak engem. A sötét függöny hasadékein át néztem a tájat, amely kopárságában olyan tragikus. Hirtelen valami nagy szomorúság szállt meg ilyen magánosság láttán, *Religio depopulata*. Egy lélek jelent meg a szemem előtt. Jól ismerem őt: szerette Istent és Isten elfordult tőle.” (I. 1932. okt. 3.)

Vajjon miért fordult el Isten ettől a lélektől? Erre a kérdésre a Napló nem ad világos feleletet, csak sejteni lehet, mi történt. Egy helyütt úgy jellemzi ifjúkori vallásosságát, hogy az fanatikus volt... A francia katolikusok ellen írt *pamfletje Léon Bloy*-szerű intranszigienciáról tesz tanúságot: „olyan ember be-

* *Port-Royal* a jansenizmusnak nevezett 17. századbeli teológiai irányzat főfészke. Ezt az irányzatot, amelynek *Pascal* a leghíresebb képviselője, az Egyház elítélte. A *Port-Royal*-zárdát feloszlatták. Ezért beszél *religio depopulata*-ról, elnéptelenedett vallásról.

nyomását tehettem, aki fél a pokoltól és imádja az inkvizíciót” — írja később önmagáról. „Egy fanatikus lappang bennem, akit nem akarok felébreszteni” — vallja be másutt. Ez a pamflet búcsú volt ifjúkori hitétől — írja Naplójában. Vajjon miért? Mert abszolútra vágyó lelke nem éri be félmegoldásokkal. A valóság pedig mindent követel (Greenben van ráadásul egy kis jansenizmus is). Az ifjú költő nem tud lemondani az élet sokféle gyönyörűségéről. (Milyen hasonló kortársának, a korán elhunyt *Jacques Rivière*-nek esete, aki félúton megáll.) Mi vonzza Julien Greent? Talán az irodalom, a két háború közötti párizsi írók színes élete? *Cocteau* és *Gide* baráti köréhez tartozik, ez sokat megmagyaráz. Naplójában néhol célzást találunk, hogy élete eme korszakában a gyönyörben kereste a „felszabadulást”. Regényeiben is nem egyszer rajzolja meg az elvetélt misztikust, aki kicsapongásba fojtja elrontott élete felett érzett bánatát. „Tulajdonképpen csak kétféle embertípust tudtam igazán megérteni: a misztikust és a kéjencet — írja Naplójában. Mindkettőt a végletek vonzzák, a maga módján mindegyik az abszolútot keresi...” (II. 1940 dec. 30.)

De hiába várja a csömör útján való felszabadulást. „Az ember úgy szeretne a gyönyör helyett valami másf. Nem puritánizmusból, hanem azért, mert a gyönyör nem vezet sehová. Úncél szeretne lenni, de rosszul játssza szerepét. Az abszolútot majmolja, a megsemmisülés illúzióját akarja kelteni.” (II. 1937 aug. 15.) „A gyönyör megöl bennünk valamit. Már évek óta gondolok erre. Olykor fellázadok magam ellen, de nem tudom magam rászánni, hogy valakivel beszéljek erről...” (II. 1937 jún. 9.) Még Naplójában is alig van nyoma ennek a belső harcnak: „Feljegyzéseimben utolsó helyet foglal el az, ami legjobban foglalkoztat”. (I. 1932 szept. 21.)

Egy ilyen kvalitású lélek, mégha Isten-távolba kerül is, igyekszik tartalmat adni az életének. A harmincéves Green életcélját az írásban látja. „Próbálok a jelenben élni, nem akarok félni sem betegségtől, sem háborútól, sem a haláltól. Nem vágyom sem pénzre, sem dicsőségre, csak arra, hogy életem végéig olyan lassan írhassem könyveimet, ahogy nekem tetszik.” (I. 1932 jún. 25.) Másutt ezt írja: „*Lassan élni* egy olyan világban, amely túlságosan siet... *Lassan élni* nem könnyű dolog.” (I. 1932 okt.) Nemcsak alkotóművész, hanem műélvező is; elfojtott transzcendens vágyait a spirituális művészetben igyekszik kiélni. Kedvenc olvasmányai: Poe, Baudelaire, Rilke, Keats, Dante, Maeterlinck, kedvenc zeneszerzője Debussy, a festők közül a siennai primitíveket szereti (Sano di Pietrót). Jellemző, amit rólok mond: „Távol tartották magukat az élettől. Innen e gyöngéd művészet légiessége: irtóztak a durva hétköznapitól. Firenze már nem gyakorolta ezt a *leki levitációt*: mindkét lábával a földön állt”. Természetesen nem szereti a metafizikátlan írókat, amilyen Goethe, Stendhal, Mérimé. Bossuet és a *Provinciales* Pascalja sem férközik a szívéhez. Renan lapossága egyenesen felháborítja.

Ebben az esztétakorszakában is gyakran látogat régi templomokat. „Sohasem léptem úgy át templom küszöbét, hogy ne reménykedtem volna valami csodában; a szívem nagyot dobbant, figyelmeztetve igazi természetemre.” (*Varouna* 251. o.) Rómába megy, de a színpadias barokk, a Szent Péter-templom pályaudvarszerű nyüzsgése visszataszítja, viszont a Lateránban a nagyheti szertartások alatt önkénytelenül térdrogy. A liturgia titkos húrokat rezdít meg benne. Naplójában többször megemlékezik egy aszkétaarcú, fiatal papról, akit a vásári zsvajban lehúnyt szemmel látott imádkozni. A Maritain-házaspárral is többször találkozik; egy-egy szavuk kitörülhetetlen nyomot hagy a szívében. Egyébként ebben az időben szinte komikus félelemmel kerüli katolikus barátait, akik *Gide* szavai szerint „mindig valami hátsógondolattal közelednek az emberhez, mint az asszonyok...”

Green fél, hogy megtérítik, de azért lelke nyugtalanul keres. Nincs megelégedve életével, szeretné megváltoztatni. 1934-ben elkezd *Yoga*-könyveket olvasni. Janzenista-örökségtől terhes lelkét kielégíti a hindú filozófia „*weltfremd-*

sége". Mindig arra vágyott, hogy kiszakadjon a világból és saját teste börtönéből. Évekig foglalkozik a buddhizmussal. Bizonyos boldog érzéketlenségre sikerült szert tennie. Megszabadul a halálfélelemtől. Mint maga mondja, a buddhizmustól megtanulja azt, hogy „a felszabadulás tőlünk függ. Mert Isten országa bennünk van”. (II. 1935 szept. 1.)

Lassan rájön azonban arra, hogy a hindú filozófia nem ad erőt ahhoz, hogy életét gyökeresen megváltoztassa. Ez a lélek érzi, hogy szubsztanciálisabb táplálékra van szüksége. A Yoga-könyvekkel párhuzamosan 1936-ban elkezd újra héberül tanulni és a Bibliát héberül olvassa. „Milyen hallatlan kincsek... csak most kezdjük áttekinteni őket... Az emberiség hozománya a lelki menyegzőre...” (II. 1937 jan. 2.) Ettől kezdve Naplója telve van a Biblia kommentálásával. „A Szentírás mindnyájunk számára titkos írással írt üzenet: a kulcsot hitünk adja hozzá.” (1940 júl. 30.) Nagyon szereti Jeremiás prófétát, aki arra figyelmeztet, hogy illúziók után futunk. Az érett Green — harminchat éves — Naplójának állandó motívuma a harc a látszat és valóság között. Dante olvasása közben jegyzi fel: „A valóság félelmetes világában lépdelünk, ahol megszűnik *Maya* uralma, az érzékek csalódása, eltűnnek az élet díszletei, amelyek elfedik az igazat a szemünk elől...” A férfikorba jutott Green az igazságot keresi. „Sok mindentől kiábrándultam néhány év óta. Úgy érzem magam, mint egy ember a bárkában, amely eltávolodik a parttól. Látja a sok szépséget, de időközönként egy-egy hatalmas evezőcsapás távolabb viszi őt mindentől. Könnyű szorongást érez, amelyet csodálatos biztonságérzés követ.” (II. 1935 dec. 20.) Olyan nehéz levetni a régi embert! „Naplómban nem sok látható abból a belső harcból, amely a látszat és valóság között megy végbe bennem: a valóság szeretne uralkodni rajtam, de a látszat bűvöletében tart. Úgy élek e világban, mint aki hipnotikus álomba merült és szeretne felébredni, visszanyerni teljes öntudatát. A káprázat hatalmába kerített, most aztán nehéz az ébredés.” (II. 1937 jún. 24.)

A Napló második kötete a lázas keresés és nyugtalanság korszakát tükrözi (1934—39.) Idegkrisziseket különös, extatikus pillanatok követnek. Minden külső ok nélkül titokzatos boldogság önti el, főleg éjszaka a csillagos ég láttán. Egyszer megégeti magát: Ez az égés, mintha felelet volna homályos vágyamra, amelyet nem merek szavakba foglalni. 1937 ősze különösen kritikus, hosszú ideig nem ír semmit, szörnyű magánosságot érez (akivel eddig együttélt, nincs többé vele). Egyéb magánosságtól is szenved: „Milyen szomorú érzés távol lenni minden egyháztól. Úgy szeretném, ha legalább az egyiknek egészen igaza volna. Ha *ament* — mondhatnánk egy *Credo* végén!”... (II. 1937 nov. 5.)

A következő év elején rendszeresen kezdi olvasni a nagy keresztény misztikusokat, „mint Don Quichote a lovagregényeket”. Szorongva kérdi őket, mint távoli országokban járt utazókat: Mit láttatok? De azok csak dadogni tudnak, mert a misztikus élmény szavakkal kifejezhetetlen. Julien Green még csak a *via purgativát* járja. A nagy feladat, ami előtt áll: felszabadulni, lemondani saját akarataról. *Maritain* állandóan figyelmezteti ennek a szükségességére. Arról a titokzatos folyamatról, amely a megtérés útjára lépett Green lelkében végbe, nem kaphatunk pontos képet. 1938 végén feljegyzi, hogy találkozott André Gide-dal és zavarban volt, amikor célzást kellett tennie az életében végbeállott változásról. (II. 1938 dec. 13.) A következő évtől kezdve — főleg 1939 februárjától — naplója csupa vallásos reflexió. Most éli át azt a gyötrelmes korszakot, amelyet *Claudél* énekel meg a *Pain d'Exil*-ben: a lélek mintegy száműzetésben él, még nem jutott el Isten boldog bírásához, nem ízlelte meg az égi kenyeret, de már nem ízlik neki a földi kenyér. „Szégyellem a szomorúságomat” — írja Green 1939 márc. 15-én. Szeretné életét jókedvűen és nagylelkűen Istennek adni, aki ostromolja lelke várát. Ez a lelkiállapot ihleti Naplója legszebb részének megírására:

„Miért várod meg, míg az ellenség váradba hatol, add meg magad előbb...” Ezeket a szavakat ismételtettem magamban egész nap és arra gondoltam, hogy

milyen remek költeményt lehetne erről a gazdag témáról írni; forró és tündöklő szonettet, amely magába zárná e néhány szó misztikus értelmét, egy lélek kiáltását, amely csupa remület és reménység.

Ó, édes ellenség, robbantsd fel e falakat, e büszke tornyot; győzd le a kapuk makacs ellenállását; légy erősebb vasnál, fánál, kőnél, boríts lángba mindent, törj rést a várfalon, szabadítsd meg védőtől az ostromlottat, aki meghal, ha legyőz Téged. Nézd: a várfal ormáról int Neked, mint Beth Maakach felesége, aki beengedte Dávid király generálisait és bölcsen átadta nekik a várost...

Isten féltékenyen őrzi szabadságunkat, halálunkig nem nyúl hozzá, ha mi magunk meg nem engedjük. (II. 1939 febr. 6.)

Green visszatérése az Egyházba 1939 áprilisában következett be. Naplójában pár hónapnyi ür van, csak utólag jegyzi fel megtérése körülményeit.

„Amikor a *Varouna* írásába fogtam (1938 májusában), 1934-ben elkezdett olvasmányaim hatása alatt állottam. Ezeknek az olvasmányoknak a tárgya a hindú filozófia volt. India gazos föld, de néha jó magot is terem. Két-három éve még hittem a lélekvándorlásban, amely korunk nagy eretnksége. Regényem alap-gondolata is a lélekvándorlás. A *Varounával* az történt, ami egyéb könyveimmel is: elkezdtem bizonyos lelkiállapotban, de közben megváltoztam. 1939 januárja körül kezembe került *Génuai szent Katalin* könyve a *Tisztítótűzről*. Ez a könyv igen nagy hatással volt rám. Sohasem hittem a véletlenben, de ez a könyv sok kérdésre megfelelt, amelyre nem tudtam választ adni és felborította sok olyan meggyőződésemet, amelyeket megingathatatlanak hittem. Egészen másképp kezdtem látni az emberi lélek sorsát. Kevéssel ezután egy Maritainnal folytatott beszélgetés — Arisztoteleszről és Plátonról volt szó — halálos csapást mért hindú álmokba vetett hitemre. Eleinte nagyon szenvedtem emiatt. Egyszeriben úgy tűnt, hogy évezredek helyett csak órák állnak rendelkezésemre az üdvözüléshez. Nagyon megrendültem: úgy éreztem, összeomlott a tévedések egész építménye. Megtérésem, amely részben ezeknek az eseményeknek, részben mélyebb, titkosabb okoknak a következménye, 1939-ben következett be, néhány nappal Amerikába való utazásom előtt.” (III. 1941 febr. 28.)

A Napló III. kötetében amerikai önkéntes száműzetésében látjuk viszont Greent. (1939—42.) Nagy történelmi események dübörögnek a háttérben, az író Baltimore bibliai szépségű tájain is sokat szenved hazája megaláztatása miatt; a háborút nagy spirituális drámának látja, mindent transzcendens szemszögből néz. „Ha a háború okait másutt keressük, mint önmagunkban, eltévedünk az emberi okoskodás labirintusában, mert a háború elsősorban lelki dráma.” (1942 júl. 22.) „Hogy egy lélekből egy *igent* kicsikarhasson, Isten képes birodalmakat feldúlni és háborúkat zúdítani az emberiségre...” — ismétli meg majdnem szóról-szóra Maritain híres szavait. (1942 aug. 28.) „Ha a háború holnap véget érne, körülbelül olyanak találna, mint 1939-ben; ez nyugtalanít, mert szellemi síkon a háború értelmetlen, ha nem segíti az emberiség egy részét arra, hogy jobb legyen.” (1942 júl. 22.) Green minden eseményt Isten kezéből fogad. Az egykori párizsi szalónok esztétája most az amerikai őrmesterek nem mindig kényelmes életét éli. Nem zúgolódik: „Minden, ami történik, imáandó, mert Isten akarja így” — idézi *Léon Bloy* szavait. Amerikai tartózkodása alatt *Maritain* és C. atya sugárzásába kerülve nagy lépésekkel halad a lelki élet terén. Elmélyed *Péguy* és *Bloy* tanulmányozásába, előadást is tart róluk, *Péguy Jeanne d'Arc* misztériumából lefordítja a passzió-jelenet egy részét. Egész stílusán érződik a két nagy misztikus költő, főleg Bloy hatása, aki iránt határtalan tisztelettel van. Bloy legszebb lapjaira emlékeztet Naplójának következő része (egyébként is Bloy-ról szól): „Tulajdonképpen az egész modern nevelés arra törekszik, hogy megvédjen bennünket a természetfölöttivel szemben. Hogy meglegyen az ember békés egyensúlya. (De milyen béke és milyen egyensúly!) Főleg arra tanítanak minket, hogy miként játsszuk ki Isten cseleit, aki egy pillanatra sem szűnik meg ostromolni bennünket. Legyőzhetetlen lanyhaságunkat tartjuk védőpajzs-

ként magunk elé, de ha csak egy ponton engedünk, az egész mélységes ég csil-
lagmilliárdjaival ránk támad. A misztikus elragadtatás és a rémület között hany-
kodva, úgy érezzük, mintha kézenfogva vezetne Valaki; majd egyszerre csak
magunkra hagy az éjszaka közepén... A hétköznapi élet is új értelmet kap,
ha a véletlent kiküszöböljük belőle, ha tudjuk, hogy mindazt, ami velünk törté-
nik, Valaki akarja... Isten ott van minden mögött. De mit tudunk mi Istenről?
Mit tudjuk, mi a szándéka velünk, mit gondol rólunk? Egyik civilizáció a másik
után tűnik el és ő hallgat. Érthetlenebb az ember számára, mint az ember a
hangya számára (amely azonban engedi, hogy a tenyerünkre vegyük)... Pedig
Isten kapcsolatba akar jutni velünk, be akar hatolni abba a titkos kastélyba,
amely a lélek mélyén rejtőzik. *Azt akarja, hogy szeressük Őt.* A mi átkeresztény
világunkban ezeket az igazságokat úgy elcsépezték, hogy az ember alig meri ki-
mondani. Pedig, ha igazán átélnök őket, az eszünk is belérendülne. Gyakran mond-
juk: az Isten szeret bennünket. Pedig ebbe belé lehet örülni! Ez történt a szent-
tekkal és az első keresztényekkel". (1942 máj. 23.) Másutt ezt írja: „A mi nyo-
morúságos gondolatunk képtelen Istent megfogni. Ha hozzá folyamodunk, nem
is sejtjük eme cselekedetünk igazi jelentőségét, sem azt, hogy a láthatatlan
világban milyen következményei vannak. (1942 máj. 20.) „A természetfölöttit be-
engedni az életünkbe, beszakítani a gátat, amely a tenger ellen véd, kimond-
hatatlan drámát jelent...” (máj. 23.)

Green, akit eredetileg csak a halálfélelem hajtott a vallás karjaiba, majd
később ott keres megnyugtató feleletet az emberi sors nagy problémájára, most
egyszerre beleveti magát az örvénybe, amelytől fél, amely mégis mindig von-
zotta. Kiszolgáltatja magát az Istennek. Milyen hosszú az út a párizsi irodalmi
szalonok esztétájától Green örmesterig, aki egy hűvös, harmatos éjszaka kilopód-
zik a sátrából és miközben feltekint a csillagokra, kimondhatatlan öröm önti el
a szívét: „Ez az, ami bennem igazi” — jegyzi fel Naplójában. Ez a Napló több
mint tájak, emberek és események megörökítése: egy lélek spirituális kalandjá-
nak rajza, ezért minden útirajznál izgatóbb. „A legtávolabbi világrészek kuta-
tója sem tesz meg olyan nagy utat, mint aki leszáll a szíve mélyére és az örvény
fölé hajol, ahol Isten arca tükröződik a csillagok között.”

Füzesséry Katalin

RACINE

A falusi magányban, ahol nem az életveszély, hanem a legnagyobb iszo-
nyat: az emberi elaljasodás elől kerestem menedéket, 1944—45 telén négy
Racine-tragédiát fordítottam le. Másik három Racine-fordításom (az első éppen
negyedszázaddal ezelőtt) nagyjában hasonló körülmények közt született.

Hogy rámnézve mindig menekülés-jellege volt a Racine-fordításnak, az
bizonyos. De ez az önéletrajzi adat nem érdekelheti túlságosan az olvasót. A világ
elől való menekülés — a „Weltflucht”, ahogy a német romantikusokkal kapcso-
latban elnevezték — még ha a legiszteletreméltóbb okokból származik is, min-
denesetre — aszociális. Hogy *menekültem* Racine-hoz, az személyes ügyem és
érdektelen. Hogy *Racine*-hoz menekültem és 1920-ban éppen úgy menedéket talá-
tam benne, mint 1944-ben, annak bizonyára magasabb és személyfölötti értelme
van. Ha számomra kor, nyelv, stílus távolságain keresztül ennyit jelenthetett
ez a költő, akkor kell benne valaminek lenni, ami több a franciák számára vitat-
hatatlan irodalomtörténeti értéknél, s ami mindenütt a világon minden valamire-
való emberhez szól ma és a jövőben is.

Mert — megvallom — annyi „menekülés” után nem hiszek a „Weltflucht”-
ban. Nincs menekvés a világ elől. A világot magunkban — magunkkal visszük
mindenüvé. A pillanatnyilag megőrült és elaljasodott világnak époly nagy szük-

sége volt Racine-ra, mint nekem, csak nem tudta ezt. Én viszont, a magánosság-gal együttjáró gőgömben nem tudtam, hogy Racine-kultuszomban egy még öntudatlan, közös vágyakozás nyilatkozik meg.

Kinek kellhet Racine ma és holnap? Nem könnyű kérdés. Lehet, hogy híres kegyvesztettségének oka az éhező parasztság érdekében írt memorandum volt, de bizonyos, hogy darabjait egy önkényuralkodó udvara, néhányezer jómódú párizsi polgár és néhány, Arisztotelesz szabályain rágódó, nagyképű kritikus számára írta — nem beszélve a két utolsóról, köztük a csodálatos *Athalie*-ről, amely Maintenon asszony leánynevelő intézete számára készült. Nem kárhoztatja ez őt is legyőzött vetélytársa, Corneille sorsára, akít ma már a franciák is csak kegyeletből, nemzeti ünnepeken játszanak? Lehet-e szükség Racine-ra akkor, amikor színház és könyv közönsége állandóan új rétegekkel gyarapodik s ezeknek az új rétegeknek kulturális fölemelése oly nehéz gondok elé állítja az illetékeseket?

Hogy Racine valóban *él*, azt gyakorlati, francia és magyar példákkal bizonyíthatnám, de most inkább általánosságban szeretném megmutatni, hogy miért van és lesz rá szüksége a ma és a holnap emberének. Nem a magános menekülőnek, hanem a „közönségnek”.

Racine klasszikus. Ez a szó, hála az iskolai nevelésnek, a legtöbb emberben az unalom és a borzongató hidegség emlékéét ébreszti fel. Az iskola máig sem tudja, mit jelent a klasszicizmus. Racine kora sem tudta egészen; azt hitte, hogy Homérosz „nemes kifejezéseket” válogatott. De ezt az egy tévedést, amely szótárát ezerkétszáz szóra korlátozta, nem számítva, Racine a szó homéroszi értelmében volt klasszikus — s ezt így is kifejezhetjük: a szó népmesei értelmében. Mert a népmese és a klasszikus mű megdöbbenően hasonlít egymáshoz. Hasonlít előadásának egyszerűségében, világosságában, felépítésének könnyen követhető, logikus vonalában, tiszta és áttekinthető szerkezetében. Hasonlít abban, hogy alakjai általános tulajdonságok hordozói, de nagy meglepetéseket tartogatnak a modern mélylélektan bűvárai számára.

A renaissancétól kezdve minden újklasszicizmusnak az volt a paradoxona, hogy az iskolán keresztül vett át és tudós igényekkel adott tovább valamit, ami a maga helyén és idejében mindenkinek szóló, egyszerű és világos művészet volt. De ha ezt a tudós réteget lehántjuk róla, a klasszicizmus a jövő művésze. És Racine-nál ez a művelet nem jár nagy áldozatokkal, éppen mert — igazi klasszikus természet volt.

Miért volt rövid és felszínes a sikere minden romantikus „felszabadító” mozgalomnak? Két lényeges okból: mert hőseinek különös, összetett alakjaiban az ember kevésbé találta meg önmagát, mint a klasszicizmusnak népmesei módon felnagyított, de „általános emberi” hőseiben — és mert a szerkezet szigorú formáinak lerombolása megfosztotta attól a biztonságérzettől, amelyet a népmese hallgatója és a klasszikus tragédia nézője egyaránt megkíván: tudni akarja, merre, hova vezetik, nem szeret a költő szeszélyeinek engedelmeskedni.

Az irodalom idestova félévszázados válságának legfőbb oka az, hogy az új tömegek jogos igényeit nem a nagy írók próbálják kielégíteni — ezek fokozott differenciálódására törekszenek, új és bonyolult formákkal és szerkezetekkel kísérleteznek. Az egyszerűség és világosság fegyvereivel ügyes, felszínes és rendszerint hazug mesteremberek hódítanak maguknak közönséget.

A nagyokat természetesen nem szólíthatjuk fel, hogy „írjanak egyszerűbben”. Kísérleteikből a maga idején ki fog kristályosodni valami, ami már tiszta, világos és mindenki számára hozzáférhető lesz. Ezek különben is relatív fogalmak. A közönség is nevelődik. Ady érthetlensége egy emberöltő ideje alatt mesévé foszlott. De ennek a nevelésnek legfőbb eszköze az a klasszikus, aki a népmese egyszerűségét és világosságát a forma és a kifejezés nemességével leg-tökéletesebben egyesíti.

Érintettem már a népmesében megnyilatkozó formaérzékét és a biztos szer-

kezet megkívánásának lélektani alapját. Az új közönség nem tudja, hogy az irodalomtörténet mennyi szepet írt Racine ötrészre tagolt „ötödik felvonásairól”, a retardáló momentumokról, amelyek módot adnak neki, hogy a szenvedély lázában égő alakjait minden oldalukról megmutassa — de meg kell éreznie, hogy biztos kéz vezeti egyenes úton. A tökéletes szerkezet fenntartja a művet akkor is, ha már nem tudjuk, mit mondott a maga korának (Sophokles *Oedipus*-al).

Racine nyelve egyszerű és világos. Hogy „nemes” — ebben ma már szabályul nem állíthatjuk egy új világ írói elé, de vajjon nem jelent-e mégis értéket? A közönség már régen elfelejtette — és a színházak vezetői, sajnos, még inkább elfelejtették —, hogy a színjátszás valamikor istentisztelet volt. A színház lemondott arról, hogy emelkedett érzéssel, megrendülést és megtisztulást keresve foglaljanak helyet benne. Fél századdal ezelőtt Romain Rolland követelte ezt a *jogot* a tömegek számára. A hit és az önfeláldozás tragédiáit akarta játszani a Nép Színházában, a házassági háromszög komédiái helyett. A félrenevelt tömeg nem akart jogával élni és a színház, a pojacává züllött színház nem tartott számat ősi igényeire. De ha ma felakarjuk támasztani ezeket a jogokat és igényeket, nem az egyszerű, világos és nemesbeszédű klasszikusokon keresztül vezet-e az útunk?

Szükség van-e ma egyáltalán tragédiára? A modern irodalomtörténet azt mondja, hogy a polgári szellem uralma megölte ezt a műfajt. Az új közönségnek, amely egyébként akármilyen osztályból származik is, polgári izlésben nevelkedett, még alkalmat sem igen adtak arra, hogy a tragédiával szemben állást foglaljon. Ezt az állásfoglalást sok minden nehezíti meg. A történelem nagyon megcsúfolta a tragédia-elkenő polgári szellemet. Az emberek milliószámra pusztultak el olyan körülmények között, amelyeket a vulgáris szóhasználat „tragikusnak” nevez. A túlélők története is „tragikus”. A legvadabb rémdráma nem mutatthat be, a legfantasztikusabb rémregény nem mondhat el olyan élményeket, amelyekhez hasonlót a néző vagy olvasó nem szenvedett el. Egy francia valamikor azt panaszkolta: *l'esprit court les rues*, a szellemesség az utcán szaladgál. Ma a „tragédia” szaladgál az utcán, esetleg cipőszinórt vagy tűzkövet árulva. Kérdés, hogy az idézőjeles tragédiák passzív résztvevőit érdekli-e az igazi tragédia, aktív szenvedélyeivel, emberi nagyságával és méltóságával? Akik görnyedten túrték el rettentő sorsukat, föleszmélnek-e olyan emberek láttára, akik tusára szálltak ezzel a sorssal?

Erre a kérdésre még nem válaszolhatott az új közönség, mert mondom, föl sem vetették előtte. Nem vetették föl azért sem, mert egy tévesen fölfogott igazságot harsognak a fülébe. Az igazság az, hogy az ember színpadon és könyvben mindig önmagát keresi. A tévedés az igazság gyakorlati alkalmazásában az, hogy róla magáról, napi problémáiról, az élet untig ismert mindennapos nehézségeiről beszélnek neki. A tapasztalás — amely bennem reményeket ébreszt a klasszikus tragédia javára — az, hogy a mai ember, a passzív „tragikus” hős, nem kíváncsi a maga mindennapi életére és lehetőleg elkerüli a színdarabot vagy könyvet, amely saját, legmaibb problémáit feszegeti. Természetesen van ebben jó adag kispolgári félreneveltség és szociális öntudatlanság is, amin segíteni kell és lehet. De van egy egészséges, általános emberi ösztön is, amelyet a színházak és könyvkiadók nagy része becsstelenül szokott kihasználni, holott a közönség nevelését csak itt, legbelsőbb ösztöneinél foghatjuk meg. Tanítómeseterül ismét a népmesét kell választanunk, s az út, amelyen elindít, a színház esetében megint csak a klasszikus tragédia felé vezet. Az ember igenis önmagáról, mai helyzetéről és holnapi reményeiről, legtitkosabb vágyairól akar hallani. Ezt a vágyát szolgálja a népmese, de nem a falusi élet realisztikus rajzával, hanem magasabb síkba vetítve, királyfiakkal és tündérekkel. Az elnyomott kis királyfi, a szeméten tengődő táltoscsikó szimbolikus jelentősége nem szorul magyarázatra. És nem a faluban játszódik a mese, hanem „hetedhét országon is túl”, a Napkeleti király országában, vagy Tündérországban.

Csak az operettek, a butító amerikai filmnek szabad ezt az ösztönt kiszolgálni? Mert ezek régen rájöttek már, hogy a szegényembernek hercegkisasszony, vagy bártündér kell, diplomata- vagy huszáruniformis, tündöklő és lehetőleg távoli, fantasztikus környezet. Álmaikat könnyű hódítások és érvényesülések felé irányítják.

Az új tömegek nevelői tehát ne haragudjanak a tragédiára, amely királyokat, mitológiai hőseket beszélget méltóságteljes nyelven, távoli korokba és távoli országokba visz el. Sokkal inkább megfelel annak a követelménynek, hogy „a ma emberének beszéljen a ma problémáiról”, mint egy csillogó operett, egy frakkos-autós film, vagy akár egy irányzatos darab.

A mai ember problémái nemcsak kenyérproblémák, amelyeknek megtárgyalására sokféle alkalom akad. Vannak például szerelmi problémái is, és nem okvetlenül szükséges, hogy ezeket Inci-Manci hercegkisasszony operett-történetébe vetítse ki. Hogy milyen szenvedés az, ha két szerelme egy „faji törvény” elszakít egymástól, ezt az eléggé mai tárgyat megtalálhatja Racine *Bérénice*-ében; hogy milyen ingadozásokra és önáltatásokra tesz képessé bennünket a szerelmi szenvedély, azt meglátja az *Andromaché*-ban; a bűnös szenvedély és az erkölcsi szabályok küzdelmét végigvívhatja *Phaedrával*, és így tovább... Sohasem fog eszébe jutni, hogy ezek a római császárok, görög királyok, mitológiai személyek rangban, térben, időben távol vannak tőle. Nincsenek is távol: emberek, ma élnek, itt közöttünk és a mi szenvedéseinket mondják el válogatott szavakkal, de mégis világosan. Nem az operettek hazug világába „emelkedünk” velük, hanem a magunk lelkének mélységeibe szállunk le.

A hatalom kérdését a mai kor legalább olyan aktuálissá tette, mint az örök-aktuális szerelem problémáit. Még a nem-politikus Racine is megírja — igaz, háttérül csak egy szerelmi történethez — Kelet és Nyugat harcát a *Mithridates*-ben, a gyilkos „államraisons” az Iphigéniában, a fajgyűlölet megdöbbentően hitleri rajzát az *Eszter*-ben, az uralkodói kegyetlenséget és gonosztságot az *Aihálie*-ben. Milyen mai darabok ezek mind! Bizonyára „mai”-nak érezte a klasszikus tragédiát a XVII. század közönsége is, amely a maga korabeli díszletek közt és jelmezekben látta a színpadon...

Mindenkihez szóló világosság, tiszta és biztos forma, a változó napi realitás fölé emelkedő örökérvényű emberi igazság, a művészet szentségét eszünkbe juttató nemes előadás: ezekre a tulajdonságokra lesz szüksége az új tömegekhez szóló színháznak. És ezért hiszem, hogy a szó igazi értelmében nem „menekültem”, nem magamnak és egy siratást nem érdemlő multnak, hanem a mának és a jövőnek dolgoztam, amikor azon a magános télen egymásután fordítottam Racine tragédiáit.

Benedek Marcell

A NÉGYSZÁZ ÉVES CERVANTÉS

Talán kellett a spanyol Aranykor nagyhatalmi ábrándja, az illúzió, hogy az egész világ rövidesen hispanizálódik ahhoz, — hogy egy félkarú irodalmi „mesterember” megírja a Don Quijote-t fájának s az emberiségnek egyik legmeggrázóbb hőskölteményét.

A Siglo de Oro második nemzedékéhez tartozott, az első nagy lírikusok: Avilai Teréz s Keresztes szent János után a „fülőpi” világrendben nőtt fel, amikor a conquistadorok véres kalandja már átalakult óceánontúli gondná, miniszteriális aktatengerré. A nagy, spanyol dráma hihetetlenül bőtermékenységű atyja, Lope de Vega valamivel utána — 1562-ben — született, de míg Miguel Cervantés de Saavedra kisnemes módjára végigjárta élete kaland-kálváriáját, a diadalmas színdarabíró — hála legyen neki Don Quijote születéséért — négyezer

drámájának bőséges köpenyével egymaga leterítette az egész korabeli spanyol színpadot.

Élete első felében Cervantés a kaland s az irodalmi élmény között imbo-lyog: 1547 októberében abban az Alcalá de Henaresben született, mely már évszázadok óta akadémiai rangra emelte a művészetet s a tudományt. Nyilván nincs pénze kihajózni az Antillákra — így elszegődik írődeáknak Acquaviva bíboros mellé, akinek az a nehéz diplomáciai feladat jut osztályrészéül, hogy a Szentszéket is bekapcsolja Fülöp komor, de reális izlámellenes politikájába s legalábbis semleges érzésekre hangolja a szélsőségesen spanyolelles Curia bíborosait.

Húszéves korától néhány évet Rómában tölt. A Borgiák kora után itt a hívő Pius-ok világa uralkodik, de a Quattrocento még sem szállt el az Örök Város felől nyomtalanul. A jámborság barokk felhői mögül még néha kicsillan a dévaj, renaissance mosoly: Pulci Morgante-ja, e tudatosan kifigurázott Roland-ének kerül írónk kezébe s a „dolce stil nuovo“-val együtt fog gyökeret benne Aretino Kurtizánjának fanyar kacaja.

A kaland egyelőre legyűri a betűszomjat. A hagyomány szerint Cervantés végigéli a pápai udvar megrendítő élményét, amikor az aggastyán szentatyja az evangéliumi ihlet révületében kifordul az oltár mellől s háromszor egymásután meghirdeti „Fuit homo missus a Deo cui nomen erat Joannes“. Ez — a kor diplomáciai nyelvére lefordítva — nem jelent kevesebbet, minthogy diadalmas sikere volt Acquaviva kardinális küldetésének: Pius pápa Jánost — Don Juan de Austriát — tette huszonnégy esztendő korában az egyesült keresztény hajóhadak mintegy isteni küldetéstől elrendelt vezérévé: Rómában szétszakadt a spanyolelles maffia.

Lepanto: Cervantés őrmester a La Marquesa nevű pápai színek alatt evező gályán. Félkarjába kerül a csodálatos győzelem. Utána folytatódik — huszonnégy éves korán túl — a keserű megpróbáltatások hosszú sora. Leírjuk: öt év mór fogságban. Mi lehetett egy ilyen öt esztendő, gályarabságban, emberpiacok északafrikai tumultusában, hiú reménységek közt, hogy hazulról mégiscsak egyszer elküldik a háromszáz aranyai váltságdíjat? Mit élhetett át, micsoda feszültségek oldódhattak fel benne? Amikor mégiscsak hazatért az anyaföldre, bekerült a születő európai nagyváros irodalmi proletariátusába. Mert már akkor, nyilván, hozzájuk tartozik. Míg közbenjár kegydíja után, kérévelekkel ostromolja a hatalmasokat — rovátot húz mindenegyes rosszul sikerült kísérlete után. Néha rámosolyog a szerencse: adóhivatali beosztást kap, de ellentétekbe keveredik, melyeknek természetét hallgatással szokta mellőzni a tapintatos történelemírás. Megszokott sors volt, mint amilyen a fülöpi világrendben ilyen sérült, kopott veteránnak osztályrészéül jut.

Portugáliába is elkerül a megszálló hadsereggel: látja, mint fedez az óvatosan fogalmazott hódító dialektika textusa nyers, hatalmi étvágyat, mely bekap egy gyengébb, ősi kultúrájú, független szomszédot. Annyi haszna van csak belőle: megtanul portugálul, olvassa auktoraikat. Közben ír. Ki tudná egybe-hordani kéziratának végtelenjét? A színpad, persze, a bűvös csillanású varázs. Ám, úgy hisszük, Cervantés ebben az időben jóval kevésbé a dicsőséget sóvárogja, mint egyszerűen csak a pénzt. Tragédiákkal s pásztorjátékokkal kezdi — valódi remekművet alkot már a „közjátékban“. Itt kicsillan emberismeretének, mélységes, csúfondáros s könnyes filozófiájának legjava. Ir... novellákat, melyekre rátapad a római Cinquecento: Erkölcös Elbeszélések a címe kötetének, melyben útszéli garaboncások — picarok —, csirkefogók, cigánylányok egymásbászott történetei elevenítik meg a spanyol országotakat. Szerelmes, vigaszt keres nyugtalan házatája helyett, megírja lírai regényét a Persiles és Sigismundá-t. Ezt tartja — mint egykoron Petrarca unalmas latin Africanusát — élete remekművének.

Mi volt Don Quijote hatása, amikor 1605-ben első része Madridban meg-

jelent? Nem tudjuk... Ma már tizenöt nemzedék ráarakódott hagyománykincse terheli a szomorú manchai lovag vállát s rozzant vértje mögül a Spanyol Filozófia ortegai s unamunói fogalmazása árad ki... ma már az El ingenioso hidalgó szubsztanciává vált, az európai lét tragikus szentszövegévé, melybe minden emberi lendület heroizmusa belefér. Ám a kortársak, nyilván, másként, cseppet sem meghatottan olvasták. „Kulcsregény” derítették egymást a csapszékben s inaszobákban, „virágnyelven beszél”, sikerült a Félkarúnak megtréfálni a „Szent Inquisitiót”... Egy röpirat is megjelent — maga Cervantés írta, persze, — mely csak alátámasztja ezt a nagyvárosi, megértő feltevést. Így olvasták. Minden egyéb hírrel szemben a korabeli, nem kicsinylendő spanyol könyvpiac bestsellere lett, lefordították — persze kalózzogon — angolra, hollandra, franciára. Egy orviro megírtyelte dicsőségét s „befejezte” egy lapos, érzelmes „második kötetet”. Cervantés akkortájt már elérkezhetett ahhoz a korhatárhoz, melyben Tizian a férfiakat, már mint roskatag aggastyánokat ábrázolja. Mégis fellázad a bitorlás ellen, megírja Don Quijote második részét, mely majdnem tíz esztendővel az első kötet után felfrissíti Dulcinea és a Manchai lovag emlékezetét. Másfél évre rá eltemetik. Nyilván nem kap olyan díszes sirtáblát, mint az Aranykor valamelyik, elfeledett, közepes irodalmi mesterembere.

Realizmus s illúzió, hit és szkepszis, extázis és gúny keveredik ebben az időtlen remekműben, írónak is izgalmas élmény: mit hitt a valóságban Cervantés, mily mélyen látott alakjai lelki habitusába, mit akart ösztönei mélyén mondani? Talán korunk nagy spanyol filozófusai, akik belőle alakították a Tragikus Életélmény alapvető formáit — túlságosan elfeledik a kort, melyben Cervantés élt. Miguel mester még tévelygett a bűvös Lepanto októberi kódében, hallotta rabszolgakereskedők kereplőjét, látta születni porból s sziklából az esztelen nagyvárost, az Unica Corte Madridját. Járt azokon az országutakon: szegényen, kéregetve, felbérelt íródeákként, melyeken Rozinante különös gazdájával végigűgt. Benne élt korába, hol megelőzte világát, hol csak kifejezte lényegét. Talán mégis szintézisa a legmegdöbbentőbb: a mód és mélység, ahogy az európai ember nagy, tragikus éposza formátölt e gúnyos, keserű, szörványos műveltségű Miguel Cervantés de Saavendra keze alatt. Ez a titka, melyet négyszáz esztendő távol-ságából sem sikerült még megfejtenünk.

Passuth László

SEBASTIANO DEL PIOMBO KÉT LEVELE MICHELANGELOHOZ

Sebastiano Luciano, a festő, akit később, hivatala után Piombonak neveztek, mert a pápai okmányokra ő ütötte a pecsétet, 1547-ben, hatvankét éves korában, négyszáz évvel ezelőtt hunyt el. Centennáriuma alkalmából mindenütt a művelt világon megemlékeztek a zseniális művészről.

Bastiano mester velencei születésű. Giovanni Bellininél, majd Giorgionénál tanul festeni. Utóbbi halála után a gazdag Agostino Chigi bankár meghívására Rómába utazik. Michelangelo tisztelője és barátja s így a Raffael körébe tartozók nem jó szemmel nézik működését.

Az Örökvárosban, velencei festői felfogását, amelynek avatott mestere a római stílussal igyekszik összeegyeztetni, ami sikerül is neki. Nagyot alkotott s akadt olyan kortársa, aki művészetét többre tartotta Raffaelénél. Piombónak Budapesten három képe van. A Ráth György-múzeumbeli Fialat nője még velencei, főleg Giorgione hatását sugárzó, a magántulajdonban lévő, Keresztet vivő Krisztusa egész késői, drámai telítettségű festmény, míg a Szépművészeti Mú-

zeumban levő munkája, amelyen egy előkelő urat ábrázol, a legérettebb korából való remekmű.

A forróvérű, szangvinikus Piombo Rómában a Raffael-ellenesek élén áll. Michelangelóval egy évtizeden keresztül levelezett, ami nem kis mértékben fokozta Buonarotti Raffael iránt érzett ellenszenvét. Michelangelót a római eseményekről szorgalmasan tájékoztatja. Egy-egy levele néha lenyűgöző, amelyen keresztül, mint egy résen át, a Reneszansz világába tekinthetünk.

* * *

Az első levél, amelyet Sebastiano del Piombo Michelangelóhoz írt, a Lázár feltámasztásával c. képével kapcsolatos. A festmény ma a londoni National-Gallery büszkesége. A képet Giulio de Medici kardinális, a későbbi VII. Kelemen pápa rendelte. Bastiano 1517 januárjában kezdi festeni és 1519 január 1-én fejezi be. Vasari szerint ezzel a munkájával versenyre kél Raffael Transfigurációjával. Mindkettőt a Konzisztóriumban mutatták be s mindkettő csodálatot váltott ki. Még csak azt jegyezzük meg, hogy Sebastiano del Piombo képéhez Michelangelo is készített vázlatokat. Piombo levele így szól:

Róma, 1519 december 29.

Legkedvesebb Atyámia, napokkal ezelőtt megkaptam számomra igen becses levelét, amelyért köszönetemet fejezem ki. Valóban megtisztelt azzal, hogy Atyja Fiának szólított. Nem szeretem a kertelést, nem is szokás ez férfiak között, s így kereken megmondom: nekem mindennél több, hogy Ön, Atyja fiának fogadott.

Napokkal ezelőtt megkereszteltem a gyermekemet. Luciano nevet adtam neki. Ezt viseli atyám és Domenico Buoninsegni is. Ha ő is abban az örömben részesít, hogy valóban Atyám fia akar lenni, úgy ez nekem különös örömet okoz, mert ilyenként csupán becsületes embereket akarok tisztelni.

Ezen kívül közlöm Onnel, hogy a képet befejeztem és a palotába vittem, ahol mindenkinek tetszett, kivéve a megszokott gáncsoskodókat, noha semmit se tudtak ellene felhozni. Nekem elég az, amit Főtisztelendő Monsignore mondott, hogy t. i. a munkám neki várakozáson felül tetszett. Én azt hiszem, hogy a képem rajza jobb, mint az a holmi, amely Flandriából származott.

Most hogy köteletségemet teljesítettem, a hátralevőségek behajtását szorgalmazom. Monsignore Főtisztelendősége nekem azt ígérte, hogy ebben megegyeztünk. Mindössze azt kívánja, hogy Ön, valamint Messer Domenico a képet becsülje meg, bár én, hogy rövidre fogjam a dolgot, ezt Főtisztelendőségére bízom, de Ő semmiképen sem akarta vállalni. A számlát is megmutattam neki, mire kért, hogy ezt küldjem el Önnek. Ime, itt van! Nézze meg és kérem, ha valóban becsül, tegye meg ezt minden másra való tekintet nélkül. Főtisztelendősége és én minden kényszer nélkül fordulunk Onhoz. Elég, hogy a megkezdett képet látta. A tájképben lévőkön kívül az alakok száma negyven. Az összegbe beleszámít Rangone bíboros festménye is, amelyet Messer Domenico ismer. Ő tudja azt is, milyen nagy. Semmi mást nem akarok közölni. Kérem válaszát, még mielőtt Főtisztelendősége Rómából elutazik, mert — ne széptűsük a dolgot — szorult helyzetben vagyok.

Krisztus tartsa egészségben. Messer Domenicóval beszéljen rólam. Önnek sokszor ajánlom magam.

* * *

Raffael halála után Sebastiano del Piombo azt szerette volna, ha X. Leó pápa megbízza őt az úgynevezett Constantin-terem stanzáinak megfestésével, de

a terem díszítésével már Raffael tanítványait, Giulio Romano-t és Francesco Penni-t bízták meg. Michelangelo Sebastiano-t ajánlja a munkára. Bibiena kardinálshoz írt levelében erről így szól: „Kérem, nem mint barát és nem mint szolgálta, mert sem ezt, sem azt nem érdemlem, hanem, mint egy mellőzött és hóbortos embernek kérésére járjon közbe, hogy a velencei — most, amikor Raffael meghalt — a Vatikánban munkát kapjon . . . , mert nevezett Sebastiano jelentős mester. „Akartak is munkát adni Piombónak, azzal a kikötéssel, hogy Michelangelo is közreműködik, de ezt ez elhárította magától és így a megbízás lehetősége Piombo részére elmaradt. A Michelangelóhoz írt másik levél:

Róma, 1520 október 15.

Legkedvesebb Atyám Fia, ne csodálkozzék, hogy régen nem írtam és utolsó levelére azonnal nem válaszoltam, de több napon át a palotában voltam, hogy Őszentségével, a mi Urunkkal beszéljek, azonban sohasem volt olyan kihallgatás, amilyent én óhajtottam.

Végre beszéltem Őszentségével, s Ő olyan megértő volt, hogy azokat, akik a szobában tartózkodtak, kiküldte és én a Szentatyával, valamint egy kamarással, akiben megbíztam, maradtam és így ügyemet előadtam.

Kegyesen meghallgatott, mert magamat és Őnt minden szolgálatra, amint ez neki tetszik, hajlandónak jelntettem. A méretek és egyéb felől is érdeklődtem. Őszentsége a következőket közölte velem: „Bastiano, Juan dell'Aquila azt mondotta, hogy az alsó teremben semmi jó nem adódik, az újonnan készített boltozat miatt. Ahol a boltozat befejeződik, némi lunetták ugyan keletkeznek, amikre képek kerülhetnének, azonban csaknem a felület közepéig terjednek, de meg az ajtók, amelyek Monsignore de'Medici szobái felé vezetnek, ugyancsak ide nyílnak, úgy hogy nem lehet képet a falra festeni, amint kellene. Bár talán lehetséges volna minden lunettába egy képet fessünk, mert ezek 18 és 20 arasz szélesek, s a kívánt magasság is megadható. Ennek következtében egy ilyen nagy terembe az alakok túl kicsinek hatnának”. A Szentatyá még azt is közölte, hogy ez a terem túlságosan forgalmas is. Mind ez a fecsegés Juan Baptista dell'Aquilától ered és hozzá hasonló személyektől, akik a palotában engem nem szívesen látnak.

Atyámfial Hitemre — köztünk mondva —, ahogy némelyek rám néznek, úgy tűnik, mintha jómagam az ördög lennék és a palotát akar-nám elnyelni. De hál'Istennek akad még néhány barátom, s végül mégis csak megváltoznak, ha mindenfelől meggyőződnek.

Ez után a mi Urunk így szólt: „Lelkemre, Bastiano, amit ezek festenek, nekem nem tetszik és még senkinek sem tetszett, aki ezt a dolgot látta. Négy-öt nap mulva megnézem a munkát, s ha jobban nem dolgoznak, mint amivel kezdték, akkor nem tűröm ,hogy tovább dolgozzanak. Valami más munkát adok nekik és ami eddig elkészült, leveretem a falról. Ezután az egész terem nektek adom, mert szándékom valami szép munkát csináltatni, vagy az egészet brokát-mustrával piktoriazatom ki”.

Én azt féleltem, hogy az Őn segítségével, remélem, csodálatosat alkotok. Mire Ő azt mondotta: „Efelől nincs kétségem, mert hiszen valamennyien tőle tanultok. „Becsületemre, hitemre és ez a mi kettőnk titka legyen, Őszentsége így szólt később: „Figyeld meg Raffael műveit, amint Michelangelo alkotásait látta, azonnal abbahagyta a peruginói modort és amennyire képes volt, Michelangelóhoz közeledett. Ő azonban félelmetes, ezt magad is látod és sehogy sem kezelhető.” Mire én megjegyeztem a Szentatyának, hogy az Őn félelmetes mivolta senkinek sem árt; és csak ijesztőnek tűnik, mert az alkotás jelentősége és szeretete lebeg Őn előtt és sok egyéb, amit nem szükséges részletezni, mert jelentéktelen.

Megvártam a négy napot és megérdeklődtem, hogy a munkát Őszent-sége meglátogatta-e? Azt hallottam, igen és azt is mondták, hogy azon semmi új nem látható, a kép még nem ítéltető meg addig, míg bizonyos jelentősebb alak, mely csak félig kész, el nem készül. A pápának, minél jobban haladnak előre, annál kevésbé tetszik, mégis, hogy a fiatal emberek kedvébe járjon, két vagy három hetet adott, míg azok az alakokat be nem tejezik.

Ez minden, ami itt történt, mióta Őnnek utoljára írtam. A pontos méreteket nem tudom elküldeni, mert a Pápa nem határozott és azok szünet nélkül dolgoznak. Egyébként semmi ujság. Krisztus tartsa jó egészségben.

Jajczay János

HÁROM KONFERENCIA

MONTREAL — OSLO — SALZBURG

Bizonyára több konferencia is volt 1947 nyarán, nemcsak az a három, mely-lyel a továbbiakban foglalkozni fogunk. Bizonyára voltak e háromnál fontosab-bak is politikai, gazdasági és sok más vonatkozásban. Véleményünk szerint azon-ban e három szellemi és erkölcsi tekintetben messze maga mögött hagyott egy egész sereg fontosnak kikiáltott és sok költséggel látogatott összejövetelt.

Június utolsó hetében ültek össze a kanadai Montrealban negyvennyolc ország „jocistáinak” képviselői. A *Jeunesse Ouvrier Catholique* néven ismert mozgalom ma már fogalom s közel harminc esztendeje befolyásolja a modern szociális gondolkozást. Elindítója Cardijn belga katolikus pap s tagjai 18—30 év közötti fiatal értelmiségi és fizikai dolgozók, főleg katolikusok. A mozgalom célja, röviden megfogalmazva, keresztény környezetbe helyezni a dolgozókat, emelni a munkaviszonyok színvonalát, a munkásélet standardját és társadalmi helyzetét. A montreali konferencia célja az volt, hogy megállapítsák a JOC által követendő munkamódszereket s azokat beilleszték az Actio Catholica kere-tébe. Az értekezleten számos bíboros és más papi személy jelent meg, azon-ban a megbeszélések irányítása teljesen a fiatal értelmiségi és fizikai dolgozók kezében volt. E megbeszélések jelentőségét mutatja a záróülésem elfogadott 6 pontból álló határozati javaslat:

1. Az ifjúmunkásokat minden országban saját szervezeteikbe kell tömő-ríteni, mert ennek a rétegnek egészen sajátos problémái vannak.
2. Világ-egyezményt kell kötni a gyermekek dolgoztatása ellen s a dolgo-zók életkorának legalacsonyabb határát 14 évben kell megszabni.
3. Biztosítani kell az ifjúság számára, hogy kellő számban, mint inas helyez-kedhessék el az iparban és részesíteni kell a baleset- és munkanélküli bizto-sításban.
4. Minden dolgozó számára biztosítani kell a betegségi segélyt és a fizetett szabadságot.
5. A dolgozó leányokat különös védelemben kell részesíteni mind fizikai, mind pedig gazdasági szempontból, hogy később eleget tehessenek hitvesi és anyai hivatásuknak.
6. Az összes állami és magán szervek ismerjék el és támogassák az ifjú-munkások szervezeteit. Különösen áll ez az Egyesült Nemzetek Szervezetére, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalra és az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudo-mányos és Kulturális szervezetére.

A JOC konferencia a montreali egyetem helységeiben folyt: spanyol, francia és angol nyelvi csoportban. A megbeszélések középpontjában természetesen a

ma már előrehaladt korú, de még mindig rendkívül agilis Cardijn állt, ki igen megszívlelendő szavakban foglalta össze a JOC-mozgalom lényegét:

A Jocist — mondotta Cardijn — a gazdasági individualizmust halott-nak tekinti és igyekezete arra irányul, hogy népszerűsítse a Vatikán szociális elképzelését, mely az iparnak a dolgozó, a tőke, a munkaadó és a kormány által közösen történő irányítását tanítja. Ebben az elképzelésben minden érdekelt egyenlő jogokkal rendelkezik és a dolgozó lényegesen több előnyben részesül, mint amennyiben a modern kapitalizmus valaha is hajlandó volt részesíteni. Az ipar államosítása beilleszthető a Jocista elgondolásba, noha a JOC egyetlen gazdasági rendszert sem kíván egyetemlegesen alkalmazni az egész világra kiterjedő módon.

Új munkásosztálynak kell kialakulnia — mondotta Cardijn —, új, fiatal munkásságnak, mely tudatában van méltóságának. E munkásságnak többé nem szabad pusztá gépnek, teherhordó állatnak, rabszolgának lennie. A dolgozók Isten fiai és munkatársai a teremtés és megváltás művében. A gazdagok Egyháza — mondotta Cardijn —, a kapitalista Egyház nem Krisztus egyháza. Krisztus egyháza mindenkié, a dolgozóé is s legnagyobb problémája a világ újból kereszténnyé tétele.

A második konferencia, melyről meg kell emlékeznünk, az oslói Keresztény Ifjúsági Világkonferencia. Ezen 200 vezető irányításával 71 állam 1200 fiatalja vett részt a modern ökumenikus gondolat jegyében. Ez természetesen par excellence protestáns megmozdulás volt, azonban számot tart minden gondolkozó katolikus figyelmére mert hiszen ez is az egyetemes kereszténység nagy és égető problémáival foglalkozott. Ezen az összejövetelen, ellentétben a montreali JOC-kongresszussal, mind az előkészítés, mind pedig a tényleges irányítás munkája az idősebbek vállára nehezedett, ez azonban természetes is, hiszen az oslói konferencia számos, egymással meglehetősen éles teológiai ellentétben lévő protestáns felekezet tagjait hozta össze; nem is beszélve arról, hogy a volt ellenséges államok kiküldöttei is ekkor jelentek meg első ízben ily nagyméretű nemzetközi találkozóon, mint egyenlőrangú felek. Így a német protestáns egyházak 16 tagú küldöttséggel képviseltették magukat. A konferencia idején tört ki a holland-indonéz háború s két nemzet fiataljai nyilatkozatot adtak ki, melyben a hollandok beismerték a holland kereszténység hibáit, melyek hozzájárultak az indonéziai válság kitöréséhez s sürgették, hogy az ellenségeskedéseknek minden eszközzel vessenek véget.

Az oslói konferencia legnagyobb eredménye azonban az volt, hogy nyilvánvalóvá vált egy ökumenikus ifjúsági világszervezet létesítésének szükségessége, mely az Egyházak Világtanácsának ifjúsági szerve lenne.

A harmadik s különösen keleteurópai szempontból fontos összejövetel a salzburgi „*Seminar in American Civilization*” volt. Ezt az amerikai civilizáció témakörében mozgó nyáriegyetemet a Harvard-egyetem diákjainak egy csoportja szervezte meg, Richard Campbell és Clemens Heller vezetésével. Az összejövetel célja az volt, hogy a meghívott európai fiatal értelmiségieknek képet adjon az Egyesült Államok történelméről, politikájáról, szociális viszonyairól, közgazdaságáról és irodalmáról. Kiváló amerikai tudósok tartottak előadásokat ezekben a témakörökben és délutánonként szemináriumok formájában beszéltek meg a résztvevők az előadások anyagát. Húsz ország 120 fiatalja vett részt ezen a nyáriegyetemen s Kelet-Európát 12 csehszlovák és 2 magyar képviselte. A cseh delegáció sorában szerepelt a pozsonyi egyetem egyik tudós piarista professzora, aki reggelenként misét mondott a katolikus résztvevők számára.

Ez a salzburgi nyáriegyetem teljesen magánvállalkozás volt s költségeit teljesen a harvardi diákok fedezték. Az amerikai és európai résztvevők haladószellemű gondolkozásról tettek tanubizonyosságot s azzal az őszinte érzéssel közeltek egymás felé, mely a megérteni tudásból és akarásból ered s mely egyedül vezethet keresztényi szeretetre és a ma égető problémáinak kielégítő meg-

oldására. Az amerikai vendéglátók nem leplezték el az amerikai élet bajait és hibáit s nem zárkoztak el az európai s különösen a keleteurópai államok problémáinak mérlegelése és megértése előtt. Az európai fiatalok között számos marxista volt, kik meggyőződésüket nem rejtették véka alá; az amerikai résztvevők a társadalom és történetfilozófia igen széles skáláját képviselték, azonban túlnyomó részben egészen progresszív, sőt egyes esetekben radikális szellemiségről tettek tanubizonyosságot. Az amerikaiak korántsem elégedtek meg azzal, hogy tájékoztatták európai kortársaikat az amerikai civilizáció jelen állását illetően, hanem őszinte érdeklődést tanúsítottak az európai problémák iránt, minden kicsinyes előítéllettől mentesen. A salzburgi nyáriegyetem jelentősége többek között abban áll, hogy bizonyos mértékben biztosítékot jelent arra, hogy Kelet-Európa és Amerika szellemi kapcsolata nem szenved végzetes törést, még abban az esetben sem, ha a világnézet különbségek feszültséget idéztek is elő. Az amerikai gondolkodásban az Egyesült Államok önálló állami létének kezdetei óta egyik jellegzetes vonásként vonul végig az elzárkózásra való törekvés. Az amerikai gondolkodók legjobbjai állandó és nem mindig sikeres küzdelmet folytattak e törekvés ellen, mely Amerikára nézve éppen annyira káros, mint azokra akik ellen irányul. A salzburgi nyáriegyetem a legnemesebb törekvést képviseli ebben az irányban s megnyugtató bizonyítéka annak, hogy az amerikai szellemi elite nem szolgálja sem az imperializmus, sem pedig az elzárkózás gondolatát.

E sorok írója elsősorban az irodalmi kérdések iránt érdeklődik s így természetesen, hogy a salzburgi nyáriegyetemen is főleg az ilyen vonatkozású munkában vett részt, melynek irányítója *Ottó Francis Matthiessen* és *Alfred Kazin* volt. Matthiessen a ma már klasszikusnak számító *American Renaissance* szerzője és a Harvard-egyetem amerikai irodalom professzora, míg Kazin bátorhangú és briliáns kritikus és irodalomtörténész, az *On Native Grounds* c. munka írója. Mindketten azt az előadó- és tanár-típust képviselik, mely mélységes tiszteletet, érdeklődést és elmélyedni tudást képes kiváltani tanítványaiból.

Hálátlanság volna azonban megfelejtkezni a tanfolyam többi előadójáról: Wright, Leontieff, Rostow, Davies, Mead, Schlatter, MacDonald professzorokról és fáradhatatlan amerikai munkatársaikról, kik mindannyian tudásuk legjavát adták az egybegyűlt hallgatóknak. Salvemini és Praz olasz professzorok, mint meghívott vendégelőadók egészítették ki a tanári kart.

A harvardi diákok az idej tanfolyamot csak kísérletnek és kezdetnek tekintették, melyet a jövőben hasonló egymásra találásnak kell követnie. Mi, akik Kelet-Európa szellemi képviseletében e találkozon megjelentünk, úgy éreztük, hogy történelmi jelentőségű esemény részesei voltunk: tanui annak, hogy a tiszta szellem jegyében miként találhatnak egymásra a legkülönbözőbb felfogások képviselői. Amint Salvemini mondotta: az anyagi újjáépítést meg kell előznie a szellemi újjáépítésnek, mert az utóbbi nélkül az előbbi csak futóhomokra épül.

Szentkirályi József

JÁTÉK ÉS VALÓSÁG

Három könyv: egy tanulmánykötet, egy elbeszélésgyűjtemény és egy regény — Sötér István új írói termése — fekszik előttünk. Szép és értékes munka mind a három, a legérdekesebb és legfontosabb azonban véleményünk szerint mégis a *játék és valóság* című esszékötet (Hungária kiadás), melyben 1941 és 1946 között írt tanulmányait gyűjtötte össze az író. A cím már jelzi is legfőbb témáját: játék és valóság, hétköznapok és csodák, szürrealizmus és realizmus manapság oly sokat emlegetett ellentétével szemben foglal itt állást egyik legjobb s legtájékozottabb fiatal írónk. A probléma nem új, magát

Sötért is évek óta foglalkoztatja. Ő volt az, aki még 1939-ben néhány nemzedéktársával együtt a maga és a harmadik nemzedék nevében, mert van nemzedék, hiába húzódoznak tőle a harmincas évek közepe táján járó fiatal írónk, ha nem is úgy értelmezendő ez a valóban nem rokonszenves irodalompolitikai fogalom, mintha a nemzedékben az egység kizárná a sokféleséget, — válaszolt Szerb Antalnak, aki úgy érezte, hogy a nyomába lépő írói generáció túlságosan realista. Szenvtelen, kényelmes epigonok, nem törnek új utakat, nem vállalkoznak merész kísérletekre, hiányzik belőlük a kaland és a felfedezés bátorsága, a révület és a mánia, és sem formában, sem mondandóban nem hoznak semmi újat — hangzottak Szerb vádjai. Szerb tehát tulajdonképpen a szürrealizmust kérte számon tőlük. Pedig ez a nemzedék nem rekesztette ki a szürrealizmust, csak éppen nem hisz a forradalomban, elveti a túlzásokat, elveti mint elvet, irányt, programot. Ismerik a nyugati mestereket, de nem hajlandók irányt csinálni egyikből sem: a maguk műveit akarják megteremteni.

Néhány évvel később viszont — megismételvén Szerb kifogásait — szürrealista kalandjaikért rója meg őket Halász Gábor, Balzac és Steinbeck példáját állítván eléjük. Sötér válaszában nem ismerte ugyan el Halász Gábor kifogásait, de a realizmus igényét és példáját sem háritotta el magától teljesen. „Ha elhisszük — írta —, hogy tévelygőkből lesznek a legnagyobb hívők, s ha látjuk, hogy romantikusokból a legnagyobb realisták, elhíhetjük, hogy az annyira kárhoztatott játékosság útja is egy új, de valóban új és démoni realizmus felé vezet. Sőt *csakis* ez vezet oda.” S már akkor hozzáfűzte, hogy „a realizmust nem lehet elkezdni, hanem legfeljebb eljutni hozzá”.

A háború után aztán megjelent Lukács György tanulmánykötete, melyben Balzac, Stendhal és Zola műveiből a realizmus új értelmét olvasta ki, „hideg — harciasan, elméletben is époly gyakorlatin, mint politikumában” — s saját multját is megtagadva, egyedül üdvözítő módszerként vetette bele a köztudatba a realizmust. A könyv zajos vitát keltett, melyből nem hiányzott sem a félreértés, sem a személyeskedés. Régi vívódásain kívül ez a tanulmány készítette Sötért is a *Játék és valóság* megírására. Ma már nem hiszi, hogy a Halász Gáborral folytatott vitában mindenben igaza lett volna. „Az út, melyen akkoriban olyan húzódozva, bizalmatlanul indultunk el, ma már tisztán és csalogatóan áll előtűnk, Balzac példája, melyet Halász Gábor állított elénk, s mely ellen annyi szenvedéllyel tiltakoztunk, mégis a helyes példaképnek bizonyult. Mi, akik egy forradalmi magatartás külsőségeihez ragaszkodtunk e példa ellenében, az igazi forradalmiságot most már kétségtelenül a realizmus oldalán látjuk. És mégis, ez a belátásunk nem a régebbi állásfoglalás megtagadására készítet, mint inkább arra az örömteli felfedezésre, hogy szándékaink és bíráloink eszményei közt talán nem is volt oly kínzó és áthidalhatatlan a különbség, mint a mi műveink és az ő kétségtelenül helyes prognózisuk között.”

Voltak néhányan, akik Sötér e vallomásából írói multjának megtagadását olvasták ki, mintha bűnbánatot akarna tartani szürrealista „eltévelyedései” fölött, mintha tisztázni akarná magát és társait a realizmus-ellenesség vádja alól.

Véleményünk szerint Sötérnek nincs szüksége bűnbánatra és öngazórlásra, hiszen ő is nagyon jól tudja, hogy az irodalmi kifejezésnek nem a realizmus, mégkevésbé a marxista megfogalmazású realizmus az egyetlen lehetséges vagy megengedhető formája és módja. Azután: a *Játék és valóság* hosszú évek keresésének és vívódásainak eredménye, s miért kellene megbánnia kereséseinek s vívódásainak kínjait vagy örömeit? Miért tagadná meg a *Fellegrádszt* vagy a *Templomrablókat*? — hiszen mind a kettő jóval több felelőtlen játéknál, gyökértelen különködésnél, vagy a nagy nyugati minták varázsától való elcsábulásnál? S nem ő írta-e, hogy „a realizmust nem lehet elkezdni”? Vallomásának és érvelésének lehetnek — mintahogy vannak is — gyenge és vitatható pontjai, régi és új írásai között is nagyobb a különbség, semhogy első pillanatra fel ne támadva bennünk a gyanú, mégis tagadhatatlan, hogy már

a *Templomrablók*ban is megtalálhatók egy bizonyos újfajta (igaz, nem Lukács György-féle) realizmusnak a nyomai, s a *Játék és valóság* függelékében között régebbi vitairásai is azt bizonyítják, hogy Sötér már akkor is „azért keresett, hogy *találjon*, azért kísérletezett, hogy *felmutasson* valamit”.

A *Játék és valóság* első megállapítása az, hogy Magyarországon a háború előtt nem volt, s nem is lehetett igazi realizmus, mert nem volt igazi társadalmi valóság. „A realizmusban népek és társadalmak, egyének és osztályok önmaguk előtt válnak tudatossá, — de miként várhatnánk realizmust olyan néptől, melynek társadalma még el sem nyerte igazi, legsajátibb arcát, illetve, amelyik a fiatal arcok elmosódó, puha, kirajzolatlan vonásait mutatja? Petőfi és Arany klasszicizmusa még „a realizmus legtisztább évrényesülése”, „költészetté lényegülten ugyan, de éppen nem híján az ábrázolás teljességének, mégpedig azért — mondja —, mert ez a kor, Petőfi és Arany kora, a valóság ritka kora a magyar történelemben”. A kiegyezés után a megalkuvás és hazugság korszaka következik, s ezekben az évtizedekben csak visszafelé, legfeljebb a félmultba tekintően érvényesülhetett a realista ábrázolás, mint például Mikszáthnál, Krudynál és kortársainál.

Sötérnek az a megállapítása, hogy a háború előtti Magyarország társadalma nem volt igazi, egészséges, megnyugtató valóság, tökéletesen igaz. Dehát mégiscsak valóság volt, s hazug, torz és egészségtelen társadalmi valóság is alkalmas lehet, s hitünk szerint alkalmas is, az ábrázolásra. Hiszen a Móricz és Illyés ábrázolta paraszti élet sem volt éppen „tisztá és sugárzó valóság”, ha akadtak is tiszta típusai. Mikszáthtal kapcsolatban pedig épp maga Sötér ír a megerősödő ipari és banktőke, meg a városiasodás világról, a mohó és hataloméhes közhivatali gentryről. Mikszáth nagyon jól ismerte ezt a világot, amely éppen nem mutatta a sorvadás vagy a tehetetlenség jeleit. Miért nem ábrázolta tehát a nagy realizmus eszközeivel? Jókairól azt írja, hogy „töredékeiben, hiányaiban is legnagyobb realistáknak kell őt tekintenünk, Gogoly méltó rokonának —, amíg a letűnő valóság, a hamisságba süllyedő kor, a realizmusnak még igényeit is tehetetlenül feladó irodalom, fokozatosan sötétbe nem borítják az ő tükrének ragyogó lapját. Valami önámító miszticizmus foglalja el a *Magyar Nábob* friss, erőteljes realizmusának helyét, a *Fekete Gyémántok* naiv és félszeg miszticizmusa; a magyar világban kihűnyő valósággal együtt búcsút vesz Jókaitól e valóság bő, nagyméretű ábrázolásának ígérete is. „Ne feledjük azonban egyrészt azt, hogy a *Magyar nábob* 1853—54-ben jelent meg, s ezekben az években már épp elég mérges pára és kód toltult a „negyvenes évek tisztán sugárzó valóságnapja elé”. A magyar társadalom akkoriban már kezd hozzáromlani a változó időhöz, Jókai kiegyező szelleme pedig megteríti, szentimentális révbe vezeti, „felmenti” a magyar nábobot is. Figyelemre méltó az is, amit szintén Sötér maga állapított meg Jókairól szóló könyvében; „Jókai az életben is csak az „ezerfelé hajtogatott, idomított szépségvonalat keresi s ezek után kétségtelenné válik, hogy az ő realizmusa épp fordítottja lesz annak a balzaci valóságábrázolásnak, mely a romantikából születik s a realitásielveti elemeket is megőrzi, hogy valóságát minél démonibb, minél szenvedélyesebb színterekre emelhesse. Jókainál a realista szándék torkollik a romantikus-mítikusba: ezért van az, hogy az életet, a valóságot elsősorban azokban a regényeiben tudja számunkra tapinthatóvá tenni, amelyekben legmesszebbre szakad a valóságtól! „A Jókai írói pályáján mutatkozó nagy változás tehát a magyar valóság lehanyaglásán kívül vagy mellett az ő sajátos írói alkatából folyó öntudatos módszer-választásnak és egy lazább, engedékenyebb, kiegyezőbb politikai magatartásnak is tulajdonítható, nemcsak a társadalmi valóság megváltozásának. Az ellenforradalmat követő évek középosztályának leghűbb, legkegyetlenebb, tehát legrealistább képe mindmáig Kosztolányi Édes Anná-ja, írja valamivel később Sötér, s igaza is van. De ha Kosztolányi hitelesen és reálisan tudta ábrázolni ezt a csúf és kiábrándító valóságot,

miért nem tudta ezt megtenni rajta kívül más is? Nem hisszük, hogy a valóságban lett volna a hiba!

Nincs miért okolnunk a valóságot, elkedvetlenítő, félelmetes, visszataszító és beteg volt, de ábrázolható, csak írói alkat, tehetség, több megnemalkuvás és hősiesség kellett volna, s talán valamivel, több abból a részvétebből; abból a segíteni akarásból, mellyel az orvos vagy az édesanya hajlik a nagybeteg gyermek fölé. Nem vád, inkább magyarázat szeretne lenni ez a megállapításunk, hiszen — Makay Gusztáv szavaival élve — nagyon csúnya, kiütéses és veszélyes volt a háború előtti s főleg a második háborút megelőző valóság — csak menekülni lehetett tőle! Politikailag ugyan végzetes is lehet ez a valóságtól való elmenekülés — bírálat, intés, figyelmeztetés helyett, ez azonban már nem a módszer, hanem az írói hivatás és felelősségtudat kérdése. Ebben az írásban nem lehet célunk ítéletet mondani az elmúlt három évtized magyar irodalma fölött, s főleg nem akarjuk elítélni Sötér nemzedékét. Ezt a nemzedéket ugyanis nem az elrútot és veszedelmes valóság riasztotta el a realizmustól, hanem — mint ahogy Sötér tanulmányának második tételében kifejti — az a francia és angol irodalom életéből merített tanulság, hogy a nyugati irodalom épp egy teljesebb és hitelesebb realizmus keresésében fordult a szürrealizmus felé. Egy új realizmus feltételeit keresték ők is. Egy új realizmusét, mely „szétbontja a régi formákat, s a régi valósággal is szakít, hogy azt új eredménnyel, frissen és új sugallatokat árasztón — talán épp a valóságon túl: megtalálja. Forradalom ez, hangos reformáció, — továbbhaladás, azzal a realizmussal szemben, mely immár a szokványt, a veszélytelen iskolát, a lassú haladást jelenti”. Balzacra hivatkozik, aki a legvadabb romantikából jutott el a realizmushoz, Stendhalra, aki „egyrészt kivetette magából a romantikát, másrészt továbbépítette művét a romantika tanulságain és eredményein”, Emily Brontë-re, Graham Green-re, majd a francia szürrealistákra, akik közül sokan — mint például Aragon — meg is találták már ezt az új realizmust.

Egy új, igazi és hiteles magyar realizmus vágya és igénye fordította tehát a magyar harmadik nemzedéket a szürrealizmus új kalandokkal és felfedezésekkel biztató tájai felé. S most, amikor a történelem megteremtette már a magyar realizmus feltételeit, őszintén örülünk annak, hogy Sötér és társai nem vetik el, nem szórják szét kalandozásaikon összegyűjtött kincseiket, hanem a múlt minden tanulságát és értékét felhasználva fordulnak az eléjük táruló új magyar valóság felé. „A szürrealizmus mániái és feszültségei — írja Sötér, s igazat adunk neki — bizonytalannal új értelemmel és gazdagsággal ajándékozzák meg a realizmus céltudatos fegyelmét, melynek kemény falai közé a gőz sistergésével és túlradó szenvedélyével berontanak: a valóságba be kell ötvöznünk a valóságontúlit, a realitásba az irrealitást, hogy egyik a másikat feszítse, dagassza”. Igazat adunk Sötérnek annál is inkább, mivel a katolikus szellemű irodalom számára is ezt az utat látjuk a legjárhatóbbnak és a leginkább célravezetőnek: a realitásba élni és állni, de a valóság dobbantódeszkájáról a magasba, a transzcendentálisba lendülve a valóságfeletti valóság új és titokzatos fényeit és szépségeit tükrözni a fényre, titokra és szépségre éhes emberi szemekbe.

*

Szerencsés helyzetben van a kritikus: az elmélet mellé maga az író nyújtja az illusztrációt, a bizonyítékot: a *Budai átkelés* (Cserépfalvi kiskönyvtár) négy novelláját s egy külsejében is impozáns, 350 lapos, hatalmas regényt, a *Bűnbecsést* (Athenaeum). A *Budai átkelés* az ostrom idejének virtuózan hiteles ábrázolása, azé a külső és belső mocsoké, elvadult önzése és iszonyaté, melynek látványa valósággal megszedíti és összetöri a minden külső támasztékától megfosztott, magáramaradt embert. Csöppet sem idealizált ez a világ, kietlenségén mégis átsüt, át- meg átvilágít valami örökérvényű, megmagyarázhatatlan és indokolatlan hit, mely egyben erő is s ami a megsemmisülésnél is rosszabb

fásultságban tovább élteti és melegíti a lelket, egészen az omlékony és törékeny emberi jóságban meglett felszabadulásig.

A reális és irreális szférák fényeinek ez a finom egymásravezetése a *Budai átkelésből* még úgy villog felénk, mintha apró tükörcserepekről verődne vissza. A *Bűnbeesés* hatalmas tablóirol azonban már sokkal erősebb és gazdagabb sugárzással áradón bizonyítja, hogy ez a kettősség a lényege annak a megemelt realizmusnak, mely magába tudja olvasztani a hétköznapok minden társadalmi problémáját s a lélek valóságfeletti titkainak minden feszültségét, anélkül, hogy valami langymeleg és meddő kompromisszum lenne realizmus és szürrealizmus között.

A tabló valóban óriási: az utolsó békeév, 1938 őszének Budapestje, belvárosi szalónok és külvárosi telepek, dunaparti szállodák és külvárosi kocsmák, könyvtárak és bankok, Opera és levante-gyakorlótér, — mindez abban a magabiztos, gyanútlan és felelőtlen mozgalmasságban, ahogyan a béke utolsó esztendei emlékezetünkben élnek. A tabló persze csak háttér, apró, színes és jellemző foltokból összeállított, hiteles részletrealizmussal megelevenített milió, melyben emberek ezrei élnek, s egy egész társadalom sodródik a meg nem akadályozott nemzeti tragédia utolsó jelenetei felé. A *Bűnbeesésnek* nagyon sok szereplője van, s maga a történet is nagyon sok szertefutó szálból, több külön drámából szövődik össze. Még talán központi hőse sincs a regénynek; a tulajdonképeni főszereplő maga az 1938-as Budapest. A regény középpontja egy pesti polgári család. Ez a család a maga jeltelenségében és hétköznapiságában is az egész kor polgárságának sorsát és végzetét, ideológiai tanácstalanságát és ingadozásait szimbolizálja. Péter, az idősebbik fiú egyszerűen hátat fordít az egyre fenyegetőbb valóságnak, s a tilos szerelem esztelen mámorába menekül. Be kell azonban látnia, hogy az akármikor bekövetkezhető felelősségrevonás elől nem lehet elmenekülni. Leteszi hát a fegyvert, mielőtt megmérkőzne, s szerelmesével együtt Olaszország városaiban keres menedéket. László a kisebbik fiú sorra próbálkozik a kor divatos és csalóka jelszavaival, de nincs benne szilárdság és elszántság, s még a félüton visszafordul. A két testvér körül sűrű egymásutánban bukkannak színre a politika és a pénz hatalmasságai: Marton, egy nagy gyár vezérigazgatója és Mervel, a trösztvezér. Ők is sejtik, szinte a pórusaikkal érzik a veszély közeledtét, s józanul és elszántan készülődnek a harcra, hogy megvédjék hatalmukat. Valójában azonban ők is félnek, s a halálraítéltség tudatával futnak új meg új kalandok után. Marton még gyilkol is, ezzel kirekeszti magát eddigi életéből, s a bűnhődés öntudatos és önkéntes vállalásával megszabadul az élet rémképeitől. A gyilkosság áldozata Jankovits, ujságíró, cinikus életművész és nőcsábító; sorsában legendabeli ősenek, Don Juanak a végzete teljesedik be. Hozzájuk kapcsolódnak a regény nőalakjai: Éva, aki elvakított lepke módján kering egy céltalan szerelem bűvkörében, míg egy tisztának és boldognak ígérkező házasságban meg nem pihen; Andrea, a bűnös és örökké nyughatatlan szerelem megszállottja; s Mercédes, ez a családjától elszakadt, öregedő zongoraművésznő, akinek művészete és megalázó szerelme között kell választania. Az utóbbit választja s belepusztul. A tragédiából kivezető utat egy fiatal, jóakarátú, forradalmi lázban égő fiatal tanár keresi a legnagyobb elszántsággal és következetességgel. A végső megoldást: azonban nem találja meg ő sem, az önző és zilált kor szétesettségében, csupán egyéni boldogulását tudja biztosítani; tisztasága, az elnyomottakkal és kismemizettekkel, a szegényekkel és szenvedőkkel való szolidaritása, a lehetetlennek is nekivágó hite azonban megnyugtató, s biztató végakkordja a *Bűnbeesésnek*.

Szinte az egész háború előtti Budapest itt él és nyüzsg tehát ebben a regényben. Alakjai sorsában egy egész társadalom, s annak szinte minden problémája realizálódik, személyes sorsuk mégsem valami társadalmi tendencia hordozója elsősorban, hanem egy *elkiállapot*, a jövőendő háború poklától való pánikszerű félelem és reménytelen tanácstalanság, kétségbeesett menekülésvágy

és forradalmi tapogatózás jellegzetesen háborúelőtti hangulatának, atmoszférájának a Sötér által vallott új realizmus eszközeivel való ábrázolása.

Az írónak szerencséje volt, mert kezére játszott a valóság, csak szét kellett néznie, s amit látott, lélegzetfojtóbb volt, mint amit kitalálhatott volna. Csak arra volt szükség, hogy elfogulatlanul közeledjék feléje, s hagyja, hogy az hatalmába ejtse. Így tudott valóban realista lenni, így fakadt fel regényében az a sokféle árnyalat és szín, az életizű alakoknak és jeleneteknek az a szakadatlan áramlása, vissza-visszatérő változat, ismétlés és motívum, megfigyelt mozdulat, szavajárás és cselekedet, egyszóval az a csodálatos bőség, melynek csak a nagy realistáknál lehetünk tanui. Az élet valóban csak a halmozással válik valószínűvé. Nincs szükség magyarázatra, nem kell egyetlen szóutalás, sem a bőségben feltáruló élet megmagyarázza önmagát. S épp ez Sötér realizmusának legfőbb ajándéka az olvasó számára.

A hétköznapi valóság apró változatait azonban egy valóságfölötti világ finom érzelmi és szellemi indái szövik át meg át, a szépségnek és misztikumnak, szenvedélynek és álmodozásnak egészen sajátos fényei áradnak alakjaira és tájaira. (Nem a valóság mitizálása ez, hanem a *Fellegjárás* és a *Templomrablók* értékeinek s eredményeinek átmentése és felhasználása. Akárcsak Balzac a romantikából, Sötér sem adott fel mást a szürrealizmusból, mint a kudarcokat s az álmokból csak a kuszáltságot.) Gondoljunk csak a Pétert és nagyanyját összekötő, már nem is evilági szeretetre, Péter és Andrea azonosulására a szerelemben, vagy László és Veres Pista kapcsolatára (Veres Pista nagy szeretettel megrajzolt alakjában lehetetlen fel nem ismernünk Kaszap Istvánt) s a gyilkos Marton szenvedés- és bűnhődés-vállalására. Mindebben Sötér regénye őszintén és mélyen katolikus. Jellemző, hogy művészileg is épp ott válik vitathatóvá, ahol katolicitása ingatag: a Hegy éppen nem meggyőző misztikájában.

Iványi Sándor.

A „FIUK VÁROSA” SZOVJETOROSZ VÁLTOZATBAN

Régen került olvasóközönségünk elé különlegesebb írás, érdekesebb könyv, mint amilyen Anton Szemjonovics Makarenkónak, a szovjetorosz pedagógusnak a 30-as évek derekán megjelent s most magyarul is olvasható műve.* Szerzője, nagyon találóan, „pedagógiai hőskölteménynek” nevezte el. A szóbeszéd „a szovjetorosz nevelés rendszerének” ismertetőjeként emlegeti. Az új ember kovácsát, de egyáltalában nem az. Először is Makarenko nevelői tevékenysége sokkal különlegesebb területre korlátozódott, semhogy az egész szovjet nevelés tükörképe lehetne. Másodszor ő maga írja könyvében, hogy a korabeli hivatalos szovjet tanügyi vezetés állandó bírálattal kísérte nevelői eljárását, sőt kiagyalt elméletek nevében úgy döntött, hogy indítványozott módszere „nem szovjetmódszer”. S harmadszor: Makarenko prózai hőskölteményéből nem is bontakozik ki pontosan körvonalazott elmélet, egységes és leutánozható nevelési rendszer: úgyszólván csak epizódokat ad arról a nagyszabású kísérletről, amelyre életének másfél évtizedét áldozta, percnyi pihenés vagy ellanyhulás nélkül. Ez a kísérlet azonban nagyszerű tanulságokat szolgáltat mindennemű nevelőmunka számára, s nem egy újszerű elvben mindenesetre rávall a mai orosz nevelési rendszerre.

Makarenko 1920-ban azt a megbízást kapta tanfelügyelőségétől, hogy egy

* Az új ember kovácsa (Új Magyar Könyvkiadó).

csomó apátlan-anyakatlan vagy a családból családi, anyagi vagy vallási ellentétek miatt kiszakadt, züllésnek indult fiatalokú csavargóból szociális telepet szervezzen, s ezeket a veszendő lényeket munkás, öntudatos szovjetpolgárokká nevelje. A telep csak látszólag hasonlít a régi javítóintézetekhez, inkább afféle „fiúk városa”, szovjetország változatban. „Nekünk az nem elég — írja Makarenko — „megjavítani” valakit; mi új embert akarunk nevelni, vagyis úgy nevelni, hogy neccsak veszélytelen vagy ártalmatlan tagja legyen a társadalomnak, hanem hogy egy új korszak aktív részese váljék belőle”. „...nem az új épület a fontos — mondja a tanfelügyelő —, nekünk, barátom, új embert kell nevelnünk... ne holmi javítóintézet legyen az, hanem, tudod, szociális nevelés. Nekünk igazi ember kell, aki a mi emberünk. Olyat csinálj...” Makarenko tehát, aki ekkor már át van hatva Maxim Gorkij és korának forradalmi szocializmusától, ukrán földön, Poltava mellett megszervezi első, Gorkijról elnevezett gyermektelepét, s ezzel megkezdődik azoknak az izgalmas és tanulságos, drámai és vígjátéki élményeknek a sorozata, amelyeknek realiztikus, élethű megörökítése Makarenko hatalmas, kétkötetes „regénye”. Kezdetben hallatlan nehézségekkel kell megküzdenie: a legegyszerűbb anyagi problémákkal, az új rendszer akkor még forrongásban lévő, zavaros tanügyi viszonyaival, a javarészt bizalmatlan kulákokból álló falusi környezet ellenségeskedésével s legfőképpen a kezére bízott csavargók elképzelhetetlenül fegyelmezetlen ösztöneivel, természetes ellenállásával. A segítségül hívott pedagógiai elméletek sorra kudarcot vallanak ennek a különleges anyagnak a megfélemezésében. De Makarenko esete a feladat és az éppen arra megfelelő nevelői egyéniség kivételes, szerencsés összetalálkozásának esete volt. Pazar energiával, nagyszerű gyakorlati érzékkel gyűri le a nehézségeket, s egy-két év alatt virágzó munkástelepet szervez, amelynek kezdetben durva, ellenszegülő, munkakerülő lakóit lassanként nem a kényszer tartja össze, hanem a kedvvel végzett termelő munka, az elvek közössége és a szolidaritás. Megkapó olvasni, hogyan szelidülnek meg ezek a vadócok egy szuggesztív nevelői egyéniség sugárkörében, hogyan vedlik le fokról-fokra rovott multjukat, lopási, rablási, részegeskedő, kártyázó és munkakerülő szenvedélyeiket, hogyan vesz erőt rajtuk a közösségi szellem és a munkakedv. Makarenko ügyes írói tollal, feltétlen őszinteséggel rögzíti meg egy-egy epizódban ennek a folyamatnak drámai és mulatságos mozzanatait, s közben érdekes fiú- és leánygyéniségek, arcképek rajzolódnak ki előttünk a könyv lapjain. Néhány év múlva már egy hatalmas elhagyott birtokot hódítanak meg az egyre növekvő létszámú gorkijisták a termelő munka számára, s virágzó gazdaságot létesítenek rajta, mintaszerűen megművelt földekkel, állattállókkal, műhelyekkel. A 30-as években pedig a Harkov melletti elvadult kurjászi gyermektelep 280 lakóját meri beoltani Makarenko a maga 120 régi növendékével, s a merész kísérlet sikerül: az egész kurjászi telep átveszi a régiek kitűnő közösségi szellemét és munkalendületét. Miközben azonban Makarenko sikert sikerre halmoz telepén, az elméletieskedő hivatalos tanügyi fórumok nem szűnnek meg gáncsolni munkáját, úgyhogy a 30-as évek derekán — éppen a távolból körülrajongott eszménykép, Gorkij kurjászi látogatása után — lemond a telep vezetéséről, s az ő telepeseinek színe-javával alapított Dzserszinszkij-kommunába megy át, ahol a remek növendékek hamarosan Leica-rendszerű fényképezőgépeket gyártanak tízezerszáma...

Makarenko kísérletének lényege társadalmi szempontból az, hogy gazdátlan lényekből hasznos, termelő és építő munkaközösséget formál. Ennek a közösségnek a kialakulásában szinte a kezdetleges társadalomalakulás folyamatát lehet megfigyelni, amint a széthúzó, társadalomellenes individuális erők összetartó, társadalomalakító és termelő erőkké hasonulnak át. A Gorkij-telep kezdetben keresztülesik a kialakuló és demokratizálódó társadalom összes modern gyermekbetegségein: az egymás megkárosításán, a részegeskedésen, a

kártya-szenvedélyen, a betyár-becsületen, a munkakerülésen, az antiszemitizmuson. Nagy út vezet odáig, amíg a fiatalkorú bűnözők átértik, hogy a közülük való tolvaj tulajdonképpen őket lopja meg a telep közös javainak megdézsmálásával. A telep közösségének másik érdekessége az, hogy osztálynélküli társadalom, tehát olyan társadalom, amilyen a marxi ideológia eszménye. A telepesek származásának esetleges különbségei elmosódnak (bár az egyiknek évek múltán se tudják elfelejteni, hogy állítólag az irkuzi kormányzó fia volt), s a közösséget a természetszerűen kialakuló „közigazgatási egységeken” kívül csak a közös munka tagolja: az állandó osztagokat a munkaszükséglet szerint összeállított összevont alkalmi osztagok egészítik ki. Egyébként a telepen mindenki egyéni hajlamait követheti a munkaszükségletnek megfelelő specializálódásban, az istálló munkától a kovácsműhelyig, s az értelmesebb fiúk és leányok végső vágya a gyárüzemi iskola, amelyből ismét szerteágazó lehetőségek nyílnak a magasabb képzetiségek felé. A telepesek napi idejüknek felét kétkézi munkában, felét pedig tanulással töltik, körülbelül ugyanúgy, ahogy a mai szovjet iskolázás gyakorlata is mutatja. A kézimunka kereteit a telep mezőgazdasági szükségletei szabják meg, a szellemi munka mibenlétéről azonban (nyilván ebbe tartozik a politikai nevelés is) az egész könyvben sem kapunk felvilágosítást, hacsak azokat a színesen leírt műkedvelő színelőadásokat nem említjük, amelyekkel önmagukat és a környék népét ajándékozzák meg a telepesek.

Mindez már átvezet Makarenko pedagógiai eljárásának köreibé. Mert bár elméleti „rendszer” nem közöl művében, epikai anyagából természetszerűen kidomborodnak valamilyen nevelői eljárás, gyakorlati pedagógia jellemző vonásai. Ez a pedagógia mindenekelőtt reálpedagógia: mindig az adott helyzethez alkalmazkodik, nem elméletből indul ki. A Gorkij-telep első tanulsága például az, hogy egy helyesen kiválasztott időpontban és kellő eréllyel leadott pofon többet ér, mint a humanista pedagógia minden szép elméleti tanácsa. „A gorkijisták reálpedagógusok — írja Makarenko —, csak az foglalkoztatja őket, ami közvetlen cselekvést követel.” Makarenko pedagógiája továbbá „a harc pedagógiája”. Ő maga is úgy fog hozzá minden feladathoz, mint valami harci cselekményhez, s ifjait, munkaközösségét is folyvást és elvszerűen új meg új feladatok elé állítja, mintha valami ellenfél legyőzéséről vagy vár bevételestől volna szó. A feladatokat többnyire a termelés jelöli ki. „A termelési terv a legjobb nevelő” — írja, és könyvében valóban azt látjuk, hogy fegyelmezetlen ifjait Scheere, a pedáns német gazdász töri bele kíméletlen munkatervével a fegyelembé. Makarenko, egyik elméleti előadása szerint, egész nevelői eljárását a kötelesség eszméjére alapozza. Ennek a kötelességtudatnak kell kialakulnia a növendékekben. Amíg azonban „nincs meg a kollektív társadalom és annak szervezete, amíg nincsenek hagyományai és hiányzanak a legkedveltebb élet- és munkamódszerek, a nevelőnek igenis joga és kötelessége a kényszerítés alkalmazása”. Ezzel függ össze egyrészt a büntetések alkalmazása (bár a vétkeket többnyire csak szobafogságra ítéli), amelyet a kényszerítés elvével együtt a legtöbbet támadtak Makarenko eljárásában, másrészt a telep bizonyos fokú militarizálása. Ügylátszik, hogy a közösségi szellemű társadalom, minden kollektív rendszer előbb-utóbb elkerülhetetlenül militarizálódik. Alapjában véve Makarenko is ugyanolyan heroizmusra neveli a fiúkat, mint a fasizmus: „... a mi gyermekeinket bátrakká és kitartókká kell nevelnünk, nem szabad a veszélytől sem visszariadniuk, testi szenvedéstől még kevésbé...” Már a második-harmadik évben fokról-fokra kialakulnak a telep katonás intézményei és gyakorlatai, a kürtjelektől a katonás magatartáson keresztül egészen a vad szuronyrohamokig. A Tanügyben rájuk is ragasztják a „kaszárnya”, s Makarenko pedagógiájára a „kaszárnya-pedagógia” jelzőt.

Igen tanulságos az is, ahogyan a fiatalság önkormányzatát valósítja meg Makarenko. A növendékek soraiból természetszerűen kiválasztódik bizonyos

elit, részint az életkor, részint a minőség és a vezetői rátermettség jóvoltából. Ez az elit a legtevékenyebben vesz részt a telep közigazgatásában és a munkavezetésben, de úgy, hogy a munkából mindvégig maga is kivieszi a részét. Kezdetben a fölvetődő problémákat és vitás ügyeket este, a hálóteremben, kötetlen együttlétben beszélnek meg és intézik el a fiúkkal együtt Makarenko és nevelőmunkatársai, később a „parancsnokok tanácsa” (s a nemsokára megalakuló ifjúmunkás-sejt, a komzomol) dönt minden kérdésben, s a vezetőtől csak hozzájárulást kér, akár valamelyik magáról megfélemedezett telepes kizárásáról, akár az alkalmi munkaosztagok váltakozó parancsnokának kijelöléséről van szó. Így „a telepesek többsége nemcsak mint munkaerő, hanem mint szervező is tevékenykedett. Ez igen fontos volt, éppen a kommunista nevelés szempontjából” — írja Makarenko. Ezenkívül még egy olyan pedagógiai fogást alkalmaz a fiúk munkateljesítményének fokozására, amelyet a hivatalos pedagógia szintén elítélt s burzsoá-módszernek tartott: a versenyt, a konkurenciát. Az egyes munkaosztagok és parancsnokok egymással vetélkedve fokozták a termelést a Gorkijtelepen.

Meg kell hagyni, hogy ez az egész berendezés az emberi nemesedésnek és átlényegülésnek, a dolgozó közösség nevelőerejének, a szolidaritásnak, a fiatalok csalhatatlan ítélőképességének, nevelő és növendék kapcsolatának gyönyörű példáit, megkapó bizonyosságait ragyogtatja föl Makarenko könyvében. Ugyanakkor azonban sajtáságos egyoldalúságokat is elárul ez a módszer. Az erkölcsi nevelésben például csak a közösségre nézve ártalmas erkölcsi botlásokat és szenvedélyeket üldözi, a lopást, a részegeskedést stb. Arra a felfedezésre azonban, hogy a fiúk a három telepesleány szobájában kártyáznak, a leányokkal együtt: Makarenkónak nincs különösebb észrevétele. Az egyik teherbeesett leány aztán elteszi láb alól magzatát. Az érzelmességet, a romantikus szenvedélyeket egyszerűen nem tűrik, megvetik. A telepen kifüggesztett jelmondatok egyike: „Nem nyafogni!”, s Makarenko még csak föl sem veti maga előtt azt a kérdést, van-e valami felelőssége az egyik, szerelmi bánatban öngyilkossá lett telepes-fiú esetében. „Kihúzni a névsorból és kész” — mondja rá a legidősebb és legértelmesebb fiúk egyike. A II. kötet egyik fejezete igen jellemzően „A szerelem és költészet firtorai” címet viseli. Magára Makarenkóra is, növendékeire is áll az a paradoxon, amellyel a gyöngédséghez való viszonyukat jellemzi: „A gorkijisták nem tudtak gyöngéd érzéseket kifejezésre juttatni, mert nagyon is sokra becsülték a gyöngédséget...” S életükből természetesen hiányzik a vallás is. Kozir, a kerékgyártó-mester makacs „vallásosságát úgy tekintették, mint a gyengeelméjűség egy válfaját, ami igen szomorú a betegre, de veszélytelen a környezetére nézve...” Mikor egy önként jelentkező leány felvételét tárgyalják, előbb félig trefásan, félig komolyan meggyőződnek arról, hogy nem tudja se a Miatyánkot, se a Hiszekegyet, s az egyik leánytelepest csak úgy hajlandók férjhez adni, ha nem köt pópa előtt házasságot.

Makarenko egész rendszere — technikai kivételében — nem is olyan merőben új és forradalmi, mint amilyennek első pillanatra látszik. Egyik alappillére például, az osztag-rendszer, nemcsak a katonaságnál, hanem a cserkészetnél is megvolt, s a gorkijisták nagyjában úgy is fognak hozzá egy-egy új telepük berendezéséhez, ahogy a cserkészek rendezkednek be táboraikban. A különbség csak az, hogy Makarenko végeredményben felmőrti termelőmunkát végeztet már fiatalokú telepesseivel is, viszont elméletileg nem veszi számításba s a gyakorlatban is elhanyagolja azt, amit a nyugati pedagógia „léleknek” nevez. Nevelői rendszerét alapjában véve — a saját vallomása szerint is — technikai eljárásokra és mechanisztikus hatásokra építi. Nem hiába vádolták „mechanisztikus elmélettel” már a korabeli hivatalos szervek is. „Pedagógiai iparról” beszél könyvében, és a nevelési folyamatot szívesen veti össze a gyártási folyamatokkal, „az ipari termelés és a nevelőmunka között mutatkozó mély

hasonlatosság" alapján. Persze, a nevelés sikerét nem az elmélet, hanem az eredmény fémjelzi. Csobot öngyilkos lett a telepések közül, egyik-másik növendék elhagyta a telepet s talán visszahullott régi bűnözésébe, de ha hihetünk Makarenkónak — és semmi kétség szavahihetőségében —, a megmentett, becsületes, munkás szovjetpolgárok százai kerültek ki telepeiről. A II. kötet vége felé az író az áldozatos nevelő tiszta elégedettségével tekint végig könyvének főszereplőin: Zadorov főmérnök, Versnyev ezredorvos, doktor Burun, Niszinov, Zoreny és Selaputin repülők, Surka Zsevelij gépész, Karabánov nevelő, Beluhin tűzériskolás, Oszadzsj technológus, Oleg Ognjov talajkutató, Ovcsarenko sofőr, Maruszja Levcsenko tanárnő, Aljoska és Zsorka Volkov, Kudlátij pártmunkások: mind az ő nevelésének sikerét példázzák szerte a Szovjetunióban.

Mi volt ennek a sikernek a titka? — Nem valami csalihatatlan elvrendszer vagy tervszerű nevelői csodamódszer, hanem egy nevelői egyéniség és a rábízott feladat szerencsés egymásratalálása, összjátéka. Ami esetleg száz más gyermektelep-vezetőnek nem sikerült, az neki sikerült, mert a feladat benne emberére talált. Makarenko — ahogy írásában tükröződik — nagyszerű gyakorlati pedagógus volt, s egyéniségének a könyvből kirajzolódó képe egyik legszebb élménye az olvasónak. Vasakarató, hajlíthatatlan és rettenthetetlen, kitartó és fegyelmezett egyéniség, — nem hiába vádolják ellenségei azzal, hogy ezredes volt a cári uralom alatt. 19 éven keresztül minden percét láthatóan a rábízott nevelői feladatra áldozta. Hallatlan munkabírás, nagyszerű szívósság, bátor önérték, kitűnő gyermekismeret és valami pompás pedagógiai érzék jellemzi, amely adott esetben mindig megtalálja a helyes utat, a célravezető magatartást, az éppen szükséges varázsszót. Alapjában véve teljesen az ösztönére és egyéniségének varázserejére bizza magát, semmi sem untatja annyira, mint az elmélet s általában a mások felfogása. Vitatkozni nem hajlandó, viszont készséggel vállalja a felelősséget telepeieért és eljárásáért. Nem éppen lírátlan lélek (a pedagógiai erős birtoka nélkül lehetetlen elképzelni ilyen nevelői teljesítményt), de minden szerzetesnél és katonánál aszketikusabb és igénytelenebb. Család és barátok nélkül él, s írása után el sem lehet képzelni, hogy bárminő magánélete is van. Olykor szinte embertelenül keménynek és érzéketlennek tűnik föl magatartásában, önfeláldozását mégsem lehet elképzelni a gondjaira bízott gyerekek végtelen szeretete nélkül. S erre a szeretetre számtalan megkapó példát kapunk könyvében. Neveltjeivel félig apai, félig baráti-pajtási viszony fűzi össze, s írása a legcsekélyebb kérdés nélkül is lépten-nyomon megéretteti, hogy a telepések rajongtak érte, megértették, vigyáztak rá. Érte, az ő kedvéért fegyelmelték magukat. Igazgatójukat egyszerűen „Anton Szemjonovics”-nak szólítják. Makarenko elmeséli, hogy egy alkalommal a telepések önbíráskodással intézik el egyik önmagáról megfélemedezett társukat. Ő közéjük siet, mire őt is kíméletlenül meglökdösik, de a küzdelem hevében valamelyikük önkénytelen féltéssel, kedves kamaszossággal kiált föl lihegve: „Anton Szemjonovicsot vigyétek a fenébe!... Várkonyi Hildebrand — a könyv bevezető tanulmányában — élesen rámutat Makarenko pedagógiai optimizmusára is. Nemcsak a maga sikerében hisz („Szerencsére úgy éreztem, hogy másnapra győzök, amihez javíthatatlan optimistának kellett lennem” — mondja egyhelyütt), hanem növendékeinek megjavíthatóságában, az emberi természetben is. „Vallja, hogy minden emberben van egy értékes személyi mag, amelyet megtalálva, kiemelhetjük sarkaiból a gonosz természetet, s az erkölcsileg megtört embert újjáalakíthatjuk. Hisz a szociális embertípus kialakíthatóságában, a jövő emberében, akinek életalapja az építő és termelő munka, aki életét a közösség szolgálatába tudja állítani, s ebben az elvek közössége és a munkában való kölcsönös segítség, a szolidaritás vezet”. Makarenko seholsem kérkedik eredményeivel. Az egész könyvben egyetlenegyszer tör ki belőle az önértékes elégedettség szava, az első telepesleány esküvőjének leírásakor: „Nagyon barátságos, szép

és kellemes lett a telep, és én ennek láttára büszke vagyok, amiért nekem is részem volt a föld egy piciny részének megszüpítésében..." S tudatában van egyénisége varázserejének is, ha kell, tudatosan hivatása szolgálatába állítja. „Ebben a percben — írja a kurjászi telep átvételekor — minden egyes mozdulatommal, még a derékszíjcsatom halvány csillogásával is mélységesen átértett nevelői kötelességet teljesítettem: tetszenem kellett ezeknek a kamaszoknak, hogy egy ellenállhatatlan, sokat ígérő szimpátia ragadja őket felém..." S csakugyan: ezeket az a-morális fiatalokat nevelői egyéniségének varázsával, a közösségi munka lendületével, az eléjük tűzött feladatok harcias vonzóerejével és a lassanként kialakuló közösségi szellem összefogó és fegyvelmező erejével ragadta maga után.

Külön kellene szólni Makarenko, az író vonásairól. Gorkijjal folytatott és a könyv végéhez csatolt levelezésének tanúsága szerint már a 20-as évek derekán belekezdett pedagógiai hősköteményébe, így az részben visszaemlékezésből, részben egyidejű följegyzésekből születhetett meg. De se nem módszeres beszámoló, se nem napló, hanem igazi epikai mű, mondhatnánk: regény, jelenetekből összeállítva egységes mozaikká. Ezek a jelenetek többnyire irodalmi szempontból is érdekesek és értékesek. Makarenko azzal a józan, cifráltan, fényképező realizmussal beszéli el jeleneteit, amely, úgylátszik, általában jellemzi a szovjetorosz szépirodalmat. Lehetőleg mindent párbeszédben old föl, s ezekben utánozni igyekszik vadócainak nyers, népies, nem egyszer kevésbé szalonképes beszédmódját. A fordítónak (Lányi Saroltának) ugyancsak nehéz dolga volt a vélhetően különféle tájszólások és egyéni fordítások visszaadásában, — nyilván nem is sikerült ez oly színesen, mint ahogy az eredetiben volt. De a stílus így is megéreztetni az író tehetségét a drámaiság és a humor, az alakjellemezés és az elbeszélés változatainak adagolásában. Különösen a humor egyéníti ezt az elbeszélő stílust, — az a bujkáló mosoly, amely Makarenko feszes, igénytelen, szemüveges arcvonásait is megnyihíti a könyvhöz mellékelte fényképen. Igaza van Gorkij egyik levelének: „Kitűnően tudta ezt az érdekes anyagot feldolgozni, megtalálta az elbeszélés eleven, őszinte, igaz hangját, amelyben a maga humora pompásan érvényesül..."

Makarenko könyvének végső tanulsága az, hogy emberi társadalmat moralizálni, ösztön-embereket megszelídíteni három eszközzel lehet. Ezek közül kettőt Makarenko is igénybe vesz. Az első: a vezetők és nevelők egyéniségének varázsa és a példa, úgy, ahogy Makarenkónak és telepeseinek, valamint a telepesekek közül kiemelkedő vezető-egyénségek és a tömeg viszonyában hat. A második eszköz a közös, tervszerű munka fegyvelmező erkölcse, amely lassan betöri, meghódítja a telep kamaszait. A harmadik a vallás belső hatóereje volna. Ez az, amit Makarenko társadalma nem ismer, s így nemcsak hatékony segítő-erőtől esik el társadalma kiképzésében, hanem az eredmény is állandóan inga-tag, bizonytalan marad, mert hiányzik az igazi belső norma és szabályozóerő. Erre Makarenko írása számtalan példával szolgál. S van a könyvnek egy negatív tanulsága is. A közösség, a közösségi élet még semmit sem jelent, az emberek csoportosulása magában véve még nem társadalomalkotó erő. Ahhoz, hogy egy embercsoport társadalommá váljék, humanizálni és moralizálni kell. Erre mutat példát Makarenko szociális humanizmusa.

Makay Gusztáv

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

— Felújítás a Nemzeti Színházban. —

„Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség.” Ez Madách Imre első utasítása *Az ember tragédiájához*. Az új rendezésben az angyalok serege helyett mindössze a négy főangyalt látjuk. A színpadkép takarékos, szkematikus, majdnem szegényes. A rendező felfogása nyilván kerüli az aprólékos naturalizmust, s minden lényegtelen díszlet-elemet mellőz. Jó, elfogadjuk az alap gondolatot; magunk sem vagyunk barátai a ridegen realista s a szemet terhelő, a figyelmet szétszóró színpadképeknek. Mentül tovább nézünk azonban a Tragédia új rendezését, annyival egyhangúbbnak, kieltlenebbnek, sivárabbnak találjuk. A színpad váza, konstrukciója állandóan ugyanaz marad, csak a töltelék-elemek — a takarékos töltelék-elemek — változnak. Az egyhangúság már majdnem fárasztóvá lesz, annyira, hogy szinte felüdülnünk, amikor az Ur-jelenetre nyílik szét a függöny. Itt Lucifer középen, emelt helyen áll és a színpad egész szélességét takaró nagy szárnyai elfedik az unalomig látott díszletet.

De ennek az állandó színpadképnek az egyhangúságon kívül még egyéb hibája is van. Egyes igen fontos jelenetek — kivált az Éva-jelenetek — a játéktérnek annyira a szélére tolnak, hogy a fele nézőtér nem lát belőlük semmit. A fáraó trónjára fellépő Évát, a zárdába visszatérő Izaurát és Helénát, valamint a Kepler-kép lugását a nézőtér jobbfele egyáltalában nem láthatja. Az athéni szín még egyéb tekintetben sem sikerült. A háttér görög templomot ábrázol. Bejáratát hét — tehát a görög felfogás szerint képtelen páratlanszámú oszlop őrzi — s maga a templom valóságos perspektivikus szörny. Pedig hogyan is mondja Madách Ádámja?

A torz az épen, mit nem tűrhetek.

Ne mondjuk azt, hogy a díszlet pusztá külsőség, hogy csak mellékes. A színpadkép mindig elárul valamit a rendező alapfelfogásából. Mi az új Tragédia rendezésének vezérgondolata? Végignézve a színház egész produkcióját, inkább csak negatívumot érzünk. Először is látjuk a realizmussal való szakítást. Ez helyes is. Azután észrevevesszük a szakítást Hevesi Sándornak azzal a felfogásával, hogy Madách műve a színpad számára valami misztériumféle. Ennek a felfogásnak mellőzése már kevésbé tetszik. Mert hiszen mit kapunk helyette? Sivárságot, kieltenséget, s a Tragédia misztikus és transzcendens jellegével való tudatos szembedolgozást. Mászt az új színpadraállítás és játékvezetés vezérelvéről nem tudunk felfedezni.

A rendezés nyilván erősen ki akarta emelni a három főszemélyt: Ádámot, Évát és Lucifert. Miképpen érte ezt el? Pusztá külsőséggel. Hármukat tarkaszínű ruhákba öltöztette, s a többi szereplőre valami szeszinű, szürke köntöst adott. Nincs más, finomabb, kevésbé kiabáló eszköze a kiemelésnek? Ha Madách Ádámjának alkalma lenne erről a megoldásról nyilatkozni, nyilván azt mondaná:

*A művészetnek is legfőbb tökélye,
Ha úgy elbű, hogy észre sem veszik.*

A részlethibák közül csak egyet-kettőt említünk meg.

Az egyiptomi képben semmit sem veszünk észre a gúlaépítés mozgalmából. Tudjuk, hogy a fáraó és Lucifer szavait nem nyomhatja el a statiszták tömegének nyüzsgése, de ennyire halott, ennyire néptelen mégsem lehet a jelenet. Hogy a színen a főszereplők között még mások jelenlétét is kívánta a költő, az nyilvánvaló Lucifer szavaiból:

*Adj ezen néhány
Kivált egyénnek láncot és gyűrűt.*

A színen egyáltalában nem láttunk semmiféle *kivált* vagy nem *kivált* egyént. Persze a rendező, hogy a közönség számonkérése elől meneküljön, húzta az ezen szót.

A római jelenetben Cluvia és Hippia éneke felcseréltetett. Miért? — nem értjük. A prágai képben az időjósást és horoszkópot kérő udvaroncok mintha fölényesen ugratnák Keplert. Mintha túl lennének a babonán, s mintha Ádám hinne benne. Holott Madách szerint éppen fordítva van a dolog. Ádám az, aki nem hisz az effélékben:

... *haszontalan*
Időjósást, horoszkópot csinálok.

A forradalmi jelenet márkiját kár a bátorság és rettegés között ingadoztatni, amikor hiszen töretlenül bátor egyéniség. A londoni vásár hol indokolatlanul néptelen volt, hol meg a nagy zúrzavarban elveszett a jelenet gondolati tartalma. S egyáltalában mire való itt Ádámot szegényes munkásruhában, rongyos ingben a színpadra hozni? Ha Madách ilyenfélét akar, bizonyosan utal rá. Az utasítás-tól követelt „élemedett férfiú” helyett is olyan fiatal volt, akárcsak a Miltiades-képben. A falanszter Ádámja szintén szembeszegül Madách-csal. Nem tudjuk, hogy ez a rendező vagy a színész félreértése volt-e, de meg kell említeni. Amikor a borsóra térdepeltetett Plátót meglátja Ádám, ezt mondja:

Ah, mely szerep jutott, Plátó, neked
A társaságban, mely után epedtél.

A színész a *társaság* szót nagyon széles gesztus kíséretében mondta, mintha a szöveg *általában* az emberi társadalomra akarna célozni, holott, éppen ellenkezőleg, csak *egyijta* társasformára történik itt utalás, — arra a társaságra, amelyről Plátó elmélkedett. A jégvilág jelenetében Madách Ádámot ekképpen írja le: „mint egészen megtört aggastyán bot mellett jó le a hegyekről”. Ehelyett a színész daliás-ifjan, fiatalos hévvel, valósággal berobbant a színpadra.

A falanszter- és az eszkimó-képek előadása egyébként is szédületesen vágató tempóban folyt le a szemünk előtt. Miért? Talán csak nem azt akarta ez a lélegzetelállító iram jelezni, hogy Ádám álma itt már lázasan izgatott? Madáchnak semmi szándéka nem volt, nem is lehetett az álom pszichológiáját nyújtani. Az álom a költő számára pusztán eszköz, gondolatainak kifejezésére szolgáló forma volt csupán.

A záróképben Ádám öngyilkossági szándékának hangoztatása után („Vége a komédiának!”) miért mosolyogtatja a rendezés diadalmasan az Ég felé fordulva Lucifert, mikor hiszen az Ósgonosz éppen nem akarja az Ember *fizikai* vesztét? Ime, mit mond!:

Ah vége, vége; mily badar beszéd!
Hiszen minden perc nem vég s kezdet is?
Ezért láttál-e néhány ezredévet?

Persze a rendezés, hogy rajta ne kapja a közönség a téves interpretáción, nagyölcsen húzta ezt a három sort.

Az Úrnak az egész mű gondolatát kifejező szavaiból („*Ne kérd tovább a titkot...*” stb.) egyetlen sort sem szabad kihagyni, hiszen másképen Madách legfőbb mondanivalója szenved csorbát.

Básty Lajos, mint Ádám jó jelenség. Figurája igen talál a szerephez. Hangerejét pedig valósággal csodáltuk, az igen fárasztó alakítás legvégén is tisztán és erőteljesen cseng a szava. Ádám egyéniségének nemessége és megnyerő volta azonban hiányzik belőle. Mint Danton a márki első ellenszegülő szavára méreggel rohan az arisztokrata-pár közé, s Évát valósággal ellódítja magától. Ádám-

ban, még mint Dantonban is, több nemességet akarunk látni. Azonkívül Básty dikciója hirtelen fél-felcsapóan dühös, majd ugyanilyen hirtelen akusztikai mélységbe zuhan. A líra meg éppenséggel hiányzik belőle. Pedig erre itt-ott, kivált az Izaurával való jelenetben nagy szükség lenne.

Lukács Margit mint Éva szépen beszél és a különféle karakterváltozatokat jól rajzolja körül. Alakításán mégis valami sápadtság vonult végig. Láttuk már őt ebben a szerepben életteljesebbnek is. Mint Borbála, mint márkinő és mint forradalmárnő azonban elég szint és elevenséget mutatott.

Balázs Samu Luciferje nem démon, hanem olyan mint valami dühös tanár. A legtöbbször csak haragszik, s ezt a haragot didaktikus szájbarágással fejezi ki. Lucifer rezignált fölénységét nem érezteti, pedig talán ez volna Madách Sátánjának fővonása. Lucifer tudja, hogy mindig el kell buknia, de tudja azt is, hogy új erővel fog felkelni. Balázs Samu játékának egy finom mozzanatát azonban igazságtalanság volna meg nem említeni. Mikor a Paradicsomban a Gondviseléssel szembeszegülő „gondolatról” beszél, a szavakat csak félig mondja Ádámnak, félig felfelé az Úrhoz intézi, mintha önmagáról is beszélne. Ez jó és találó vonás.

A többi szereplő közül kiemeljük *Rajczy* Lajos erőteljes rabszolgáját, *Somlay* Artúr nemesen egyszerű és impozáns Péter apostolát, *Sulyok* Mária színes és változatos Hippiáját, *Gózon* Gyula szívbemarkoló Loveljét, *Gobbi* Hilda csupaélet cigányasszonyát. Külön kell megemlíteni *Maklár* Zoltánt az Agg eretnek és a falanszterbeli Aggastyán szerepében. Különösen mint az utóbbi kapott meg bennünket. Hideg, mozdulatlan és tárgyilagos volt. Ezt a gépembert semmi sem hatja meg. Haragudni sem tud, s még a büntetések kiszabása sem több, mint megállapítás. *Nagy* Adorján Patriarkája markáns jelenség. Saint-Just, Robespierre és a Tanítvány megjelenítői súlytalanok. *Pataki* Miklós falanszterbeli Tudósával nem tudunk egyetérteni abban, hogy a gyermekek koponyavizsgálatakor ezt a mondatot: „*ebből pásztor lesz*”, lekicsinylő mozdulattal kíséri. A falanszterben orvos vagy pásztor egyenlő értékű.

Veress Sándor kísérőzenéje tehetséges munka, de többször disszonáns hatású, néhol meg nagyonis a szöveg nyakára nő. Amikor például a római tombolás közepette Éva a muzsikáról mereng („*S kivált ha még dalt hallok vagy zenét...*” stb), ezeket a gyönyörű szavakat nem szabad a zenének túlharsognia.

Talán kelletnél részletesebben mutattunk rá az új Tragédia hibáira. Tévedésekkel teli kísérletnek érezzük, de nem haszontalan kísérletnek. Azt mondjuk, amit Kepler-Ádám mond a Tanítványnak arra a kérdésére: „*És mind e munka elveszett hiába?*”:

*El nem veszett, mert épp ez ad jogot
Most már megvetni minden csábjait.*

A Nemzeti Színház ne haladjon Madách interpretációjában ezen az úton tovább.

Galamb Sándor

*

A Nemzeti Kamaraszínház évadnyitó előadásul G. B. Shaw *Szerelmi házasságát* választotta. Az írónak legelső darabjai közé tartozik ez a háromfelvonásos színdarab. Rajta van még a kezdő drámaíró formai tapogatózása és egyensúlytalansága: a hangbéli és stílusbéli billegés, az elnyújtásra való hajlandóság, s a fontossá váló motívumoknak hiányos előkészítése. De már erőteljesen mutatkoznak Shaw jellegzetes és értékes sajátosságai is. A merész társadalomkritika, a fanyar szatirikusság, az elmésség, az érdekes témafelvetés, s az alakoknak élesvonalú és biztos rajza.

A történet főalakja egy Sartorius nevű gazdag házbéruzsorás. Leánya, Blanche kisasszony szeszélyes, támadó és hisztériára hajlamos teremtés. Az ifjú hölgy egy németországi utazás alkalmával megismerkedik Trench doktorral. A fia-

talok beleszeretnek egymásba, és mátkások lesznek. Mikor azonban az ideálisabb felfogású Trench megtudja, hogy leendő apósa milyen eszközökkel szerezte össze, vagyonát, visszariad a házasságtól. Később rájön, hogy ő is ugyanabból a piszkos forrású jövedelemből élvezi évjáradékát, s lelki küzdelem után feleségül veszi a leányt.

Gellért Endre rendezése lelkiismeretességre és intelligenciára valló munka. Az első felvonást azonban kár volt annyira bohózatossá hangolnia, mikor hiszen a továbbiak során nagyon is komolyra fordul a mondanivaló. Tudjuk, hogy ez a hang- és stílushintázás megvan a darabban, s ennek az írói sajátjának teljes elmosását nem is várjuk a rendezőtől, mégis az indítás bohózatosságát mérsékelni kellett volna.

Az uzsorást, Sartoriust *Rátkay* Márton játszotta. Felfogása igaz és hatásos. A komikai vonásokon kívül van ebben az alakban a darab elején valami titokzatos, később pedig itt-ott valami félelmes is. Mekegő nevetése nem tesz pusztán mulatságos hatást, hallatára a hideg is végigszalad a hátunkon. Egész felfogásában van valami harpagoni vonás. Szeretnénk azonban, ha *Rátkay* a maga játékötleteit megrostálná egy kicsit: így nagyon tömött és zsúfolt az alakítása. *Blanche* szerepét nagyjában jól fogta fel *Bánky* Zsuzsa. Csak helyel-közzel — nem sokszor persze — a szíve is megszólalhatott volna. Azonkívül figyelmeztetni szeretnénk a művésznőt, hogy dikcióját ne szalassza meg a hadarásig. *Gábor* Miklós Trench doktora talán egy-két évvel fiatalabb a kelleténél. Játéka tehetőségre vall, de *zsiszegő* beszédét szívós munkával kellene tisztára csiszolnia. Ne mondjon *üzlet* helyett *üzletet*, és *szerelem* helyett *serelmet*. *Pataki* Miklós Cokane-ja jól elgondolt és jól körülrajzolt figura; de nem hat önkénytelennek. Csináltságot érezni rajta. *Peti* Sándor (Lickcheese) a zsánerszerű mozzanatokban igen jó, de második fokozásbeli komoly dikciójában nincsen a helyén. Színés-egyeniségétől merőben idegen talajon idegenül mozog. Persze a szöveg itt olyan hatásos, hogy a nyiltszíni taps úgyis „bejön”. A házi zsarnokság alatt szenvedő szobalány szerepében *Pártos* Erzsébet kiváló művészi teljesítményt nyújtott. Bensőséges volt és igaz, eszközeiben nemesen egyszerű.

A díszletek és ruhák híven jellemezték a mult század végének divatját és hangulatát.

G. S.

A FILMMŰVÉSZET ÚJ ÚTJAI

Ha az elmúlt filmévad művészi eredményeit akarjuk tisztázni, mint legfontosabb jelenség az újszerű kezdeményezések döntően nagy száma ötlük szemünkbe. Formai bizonytalanság, nyugtalan keresés — ezekkel a szavakkal jellemezhetnénk a mai nyugati filmgyártás állapotát. Nem válság és nem forradalom, hanem a jól bevált szabvány egyhangúsága elleni tiltakozás. Ennek egyrészt hányatott korunk, másrészt az általános művészi fejlődésnek minden műfajban egyaránt megnyilatkozó természetes váltakozása és végül a film szokatlan gyorsaságú fejlődése az oka. Nem következett volna be ugyanis ilyen hamar ez a visszahatás, ha az elért bámulatos technikai tökéletesség nem bizonyítja, hogy a film művészi fejlődését műszaki újítások már nem befolyásolhatják. Sorra megoldódott a hang, a színek, a távolbalátás, a térhatású film problémája, a leghihetlenebb elképzelések kivihetőkké váltak, az általános művészi színvonal mégis ugyanaz maradt. A filmgyártás, mely a korlátlan technikai lehetőségek kényelmes papucsában dolgozott, értetően húzódozott a komolyabb mondanivalóktól. Sok, különösen francia rendező tarthatatlannak érezte az így kialakult stílust, mely mindent valami

érzelgős romantika felhőjébe burkolt és irtózt az élet realitásától. Fenyegető veszélyként érezték, hogy a filmművészet saját tökéletességének zsírjába fog belefulladásni. Új stílusra volt tehát szükség, súlyosabb mondanivalóra és formára, ami ezt kifejezi. Így születtek meg a nyugati filmgyártás új utakat kereső alkotásai Franciaországtól Amerikáig. Nem tudhatjuk még, hoztak-e lényegesen, s főképp maradandóan újat ezek a filmek; mindenesetre kétségtelenül bebizonyították, hogy a film nem csupán népszerű, de komoly művészet is, mely korát és annak problémáit hűen ki tudja fejezni.

Hogy a filmművészet eljövendő művészi stílusa mégis csak igen bizonytalanul áll előttünk, annak nem csupán az idő rövidsége, hanem a kezdeményezés túlzott lendülete is oka. Csak egy kis friss levegő, egy kis természetesség kellett volna, csak az igazi életet kellett volna megmutatni, és megoldódott volna a probléma; az újítás örök túlzottsága azonban az ellenkező véletelbe lendítette a buzgó kezdeményezőket és így történt, hogy a filmgyártás a hamis szentimentalizmus, illetve az egyoldalú realizmus útjáról a huszas évek absztrakt festészetének elvont és differenciált világába került. A nemrég még oly könyörtelenül naturalista francia filmművészet allegóriákhoz menekül; az amerikai mintegy varázsütésre tündérékkel és boszorkányokkal népesült be. Közönségünk, melynek néhány hónap alatt mutatták be a háború alatt felgyülemlett alkotásokat, érdekes keresztmetszetet kaphatott erről az újításról.

A franciáké a leggyökeresebb, szinte fanatikus újítás, sőt egyetlen rendező: Marcel Carné-é. Mivel a franciák legutóbbi alkotásai közül éppen a legjellegzetesebbeket láthattuk, az ő stílusuk áll előttünk legtisztábban. Rövid egymásutánban vetítették az első kísérleteket és a már népszerűbb, de kevésbé tiszta műveket. Ezek közül mind időben, mind pedig értékben és jelentőségben Marcel Carné két filmje: „A sátán követei” és a „Szerelmesek városa” áll első helyen. A vállalkozás jelentőségét fokozza, hogy nem egy lelkes ifjú lendült neki a Sturm und Drang hevével, hanem az a Carné, aki a legkitűnőbb régi stílusú filmeket rendezte. Gondoljunk csak nagyszerű régi filmjére, mely évekkel ezelőtt nemcsak szokatlanul nagy sikert aratott, hanem döntően befolyásolta közönségünk film-eszményét is: a „Ködös utak”-ra. Úgyyszólván ez a film alakította ki közönségünk, sőt az esztéták fogalmát az ideális, „filmszerű” filmről; ez a mű hatott elhatározólag a hangulatteremtő klasszikus iskolára, ami még ma is jellemzi például Amerika kiváló rendezőit. Éppen Carnének lett volna meg tehát minden joga, hogy bevált, népszerű és valóban jó stílusához ragaszkodjék. Rendezőnknek azonban volt annyi, eléggé meg sem becsülhető bátorsága és művészi lelkesedése, hogy biztos módszereit feladja egy sokkal bizonytalanabb eljárásért.

Lássuk tehát, mi a szokatlan újítás két utolsó filmjében, a „Szerelmesek városa”- és „A sátán követei”-ben? Röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a világnézet egészségtelen kiábrándultsága és a szimbolista stílus. Carné pesszimizmusa kibírhatatlanul sötét, és ezt a sötétséget az ilyenkor megszokott cinizmus vagy akasztófahumor hiánya csak fokozza. Noha Carné világnézete mindig sötét volt, a régebbi filmek verizmusa még mindig az élet keserű, de mindennapos és igaz tragédiáit állították elének, míg e két utóbbi filmjének világnézete alig kapcsolódik az élet realitásaihoz. A rendező kiábrándultsága tragikusabb, mint maga az élet. A szimbólumokhoz menekül, minden képbe külön-külön egész életbölcseletet akar elrejtteni — és most talán sikerült is a legsúlyosabb hibára rátapintani: filmen nem elrejtteni, hanem kifejezni, megmutatni kell a gondolatot. A film lényege a mozgás, nem az emberek, hanem a képek mozgása, és ez hiányzik Carnéból. Csak nagy rutinja mentette meg a francia filmekben minduntalan kísértő hibától: a franciák hajlamosak a filmen megjelenített irodalmat látni. Lehet azonban a film mégoly tökéletesen megjelenített, alkalmazott irodalom, mégse film. Ezáltal a színészi teljesítmény

is nagyon befolyásolja a film értékét, sokkal jobban, mint az megengedhető lenne. Más kérdés, hogy milyen ez a teljesítmény: Arletty, Barrault, Berry felejthetetlen alakításai a legjobb filmen látott teljesítmények közé tartoznak. A film szempontjai mégis azt kívánják meg, hogy Carné filmjeit kiváló színészek nélkül is jól csinálja meg. Ez pedig e két film esetében, különösen a „Szerelmesek városá”-ban igen valószínűtlen. Carné műve a film fejlődésében igen jelentős alkotás, amit még sokáig fogunk emlegetni — azonban nem megoldás. Bármily művészien dicsóíti is meg ezt a fényteleniséget, ezt az útvesztő-érzést a clair-obscuréok tompa homályából a rendező, az absztrakció határán álló stílusát nem használhatja tovább a saját hálójába való keveredés veszélye nélkül. Nem sorolhatunk most fel minden, részleteiben kiváló képet, mégis meg kell említenünk „A sátán követői”-nek a kút vizében látható párját és a képmutató ravatalt. Ez a két film történelmileg tökéletes volt.

Érdekes tovább figyelni Carné hatását, nálunk Jean Delannoy „Örök visszatérés” című filmjében. Az első meglepetés, hogy az „Örök visszatérés”, Carné két, előbb ismertett művével ellentétben, komoly sikert aratott. Talán még elvontabb téma, talán még több irodalmi igény — mégis, miért ez a nagy siker? Egyrészt, mert Tristan és Isolda olthatatlan lángolása valóban ott él minden ember lelkében, hiszen ezért mítosz; másrészt, mert amit Carné halálosan komolyan vett, a szimbolumokat Delannoy csak mértékkel adogatja. A lényegét, amin a közönség hangulata is megfordul, a régi módszerrel fejezte ki. Elég a szerelmesek rajtakapására gondolnunk: míg Carnénál J. Berry sátáni kacaja érezte velünk a tragédiát, Delannoy-nál át is éltük a maga kínos valóságában. Az „Örök visszatérés” érdeme, hogy modern környezetben is időtlenül, örök lényegében adta a témát.

Mikor a nagy újítás már letért igazi területéről, és az elvont mondani-való régióiból a nemzeti ellenállásnak ugyancsak valószínű történetéhez száll le, alég furcsa egyveleget kapunk: ez a film a „Lehull az álarc”. Sem a rendező Raymond Bernard, sem pedig Michel Simon tiszteletreméltó erőfeszítései nem győztek meg arról, hogy a „Lehull az álarc” stílusa témához illő volt.

Időközben azonban Amerikában is megúnták az igényes sablon nívós egyhangúságát. Egy ambíciózus fiatal művész, Orson Welles elhatározta, hogy az európai filmek újszerű megoldásait megpróbálja összeegyeztetni Hollywood konokul őrzött hagyományaival. Így született meg az „Aranypolgár”, a hiú becsvágyakért törtető, érzésnélküli Amerika tragédiája. A filmet Orson Welles maga rendezte, sőt maga játssza benne a sztárszerepet is. A sztár fogalma ugyanis nemcsak főszerepet jelent, hanem egyeduralkodást is. Így azután az „Aranypolgár” némelyik jelenete olyan, mintha a rendező kitűnően megjátszott útmutatása lenne a színésznek, a felvételek előtt. De ettől a stréber-iztól eltekintve, a film értéke túlnő az amerikai újítás helyi jelentőségén. A film hőse egy dúsgazdag üzletember, ki szeretet és mások iránti megértés nélkül leélt törtető életében csak civilizációt szerzett és a kultúra iránti vágyában hiába halmozta fel örökké befejezetlenül terpeszkedő bábeli tornyába az európai művészet remekműveit, a gyökerüktől megfosztott kincsek értelmüket veszítve, hitvány kacattá váltak. Ez a sajnálatraméltó ember reményvesztetten hal meg a bambergi dóm lovasa és exotikus állatok között. Ebben a filmben igen jól kifejeződött korunk művelt emberének kiábrándult kézleggyintése, amellyel tanácstalanul, de némileg reménykedve próbálja elintézni az élet nagy problémáját. Orson Welles ezt a gondolatot a legmegfelelőbb stílusban fejezte ki. A forma illett a tartalomhoz. Azzal, hogy a rendező olyan érzéketlenül tárgyilagosan boncolgatta a magára maradt újságkirály lelkivilágát, megteremtette az essay-film típusát és ezzel kifejezte a kort, melyben él.

Ha most szemügyre vesszük a témában nem is, de stílusban hasonló „Élet komédiájá”-t, körvonalalaiban megsejthetjük azt az utat, ami az egészség-

ges fejlődéshez vezethetne és ami talán az amerikai film eljövendő stílusa lesz. A rendező Clarence Brown ezzel a pompás, transzcendentális mondanivalójú filmmel Saroyan egyik regényét dolgozta fel, melyben köztudomásúan semmi sem történik. Egyszerű kispolgári család vészeli át a háborút valami magasabbrendű, transzcendens sorsvállalás jegyében. A film sallangtalan, szinte elemezhetetlen stílusú és Mickey Rooney nagystíliú játéka szuggesztíven fejezik ki azt a valamikor oly banális igazságot, hogy földi életünk csak jelentéktelen rövidegség bevezetése egy magasabbrendű létnek. Clarence Brown az „Élet komédiájá”-val önmagát múlta felül.

Nem mutat ilyen határozott stílusújtó törekvést, viszont szintén a humánus, a szó nemes értelmében emberi mondanivalót fejezi ki a méltán nagyszerű „Mrs. Miniver”. William Wyler nemcsak utánozhatatlan bájjal és meghatározható természetességgel vezetett be bennünket a bombatámadások jólismert szörnyűségei türelemmel elviselő angol családba, hanem a nagyszerűen megrendezett, két légitámadás közötti rózsakiállításal a háború romboló dühének is számfűlet mutatott. Wyler filmje az őszinte, igaz emberi érzés diadala a nagyhangú frázisok és a pusztítás álokoskodása felett. Döntő szerepe volt ebben Walter Pidgeon és különösen Greer Garson pompás alakításának.

Műfaji problémákra felel többek között a „Hová lettél drága völgyünk?” filmváltozata. John Ford, aki különben a legegényibb, legeurópaibb hollywoodi rendező, amellet, hogy a regény szélesen áradó cselekményéből csak néhány jellegzetes képet ragadott ki, hűen ragaszkodott a történethez, illetve ahhoz az élményhez, melyet a történet benne, mint olvasóban keltett. Mégis egészen más, új műalkotás született. Ennek a kitűnő filmnek a példája rendkívül plasztikusan és világosan bizonyította be a régi tételt, hogy regényből, azaz epikus műből készülhet film, mint ösztönző alaptól — a lírával és drámával szöveg ellentétben —, de abból új műalkotás születik. Hiszen végeredményben a film is elbeszél, megjelenít valamit... Lessing példája itt is érvényes. Laokoonnak ugyanazt a gyötrelmét, éppen olyan hatást keltve, kifejezheti a szobrász is és Vergiliusz is, más-más módszerrel. Azért jó különösen ennek a filmnek a példája, mert Llewellyn műve tiszta irodalom, Ford műve tiszta és jó film, mégis műfajilag független alkotások. Magáról Fordról is mond azonban újat ez a film. Nem ujság, hogy jó filmet csinált, nem, hogy kedvelt szociális mondanivalóját olyan finoman fejezte ki, hanem hogy azokat a képeket, melyeket a kisfiú is átélt, a gyermek szemével alkotta meg. Ez a film nem más, mint egy merengő ember gyermekkorra körül kószáló gondolatainak képi kivetítése.

Képzeljük el most, hogy Carné stílusújtása egy amerikai procuder kezén megy keresztül; képzeljük el, amint egy jószándékú átlag-rendező lázad. Képzeljük el William Dieterlet, számtalan életrajzfilm óvatos mesterét, amint az idők szelét érezve, sátán-filmet alkot. Dieterle igen figyelemreméltó gondolatot vet fel „A sátán hét éve” című filmben. Egy szegény farmer — modern Peter Schlemihl — végső szegénységében eladja a lelkét az ördögnek. Szerencséje van, dől hozzá a pénz, csak a szeretet hiányzik életéből. Ez a motiváció helyes. Az első részből néhány sikerült képet jegyeztünk meg, főleg Walter Huston ördögének jeleneteit. Mikor például sunyin vigyorogva, nagyon is szürkén és hétköznapian, először jelenik meg az elkecseregett parasztnak. A történet ügyesen alakul, mikor a rendező egyszerre megijed az újítás szokatlanságától, és a már-már feltartóztathatatlanul tragikus befejezést otromba, giccses fordulattal happy-endinghez segíti. Egy lelkes képviselő ráveszi a rozoga csürben összegyűlt, elkárhozott lelkekből álló zsűrit, hogy mentse ki a sátán — főnökük! — karmaiból a megtévedt választópolgárt. Az Egyesült Államok összes nevezetesebb gonosztevője könnyekig meghatva tesz eleget a kérésnek, és a megpuhított ördög hoppon marad. Ez az etikailag lehetetlen ötlet ilyen komoly kezdet után kínosan, sőt botránnyosan hat. Ez a

„megoldás” megdöbbentően mutatja, hová vezethet a magasztosabb modern mondanivaló népszerűsítése a stílus fegyelme és művészi önérték nélkül. Akik azzal, hogy modern témákat dolgoznak fel, csak a zenés limonádé unalmát akarják elkerülni, ismét saját hálójukba keverednek, mivel csak a tartalmat változtatják, a formát nem. Eddig a zord atya érzékenyedtél el a film végén, most pedig a sátnak, mert ez a divat. Ugyanez az irányzat hozta divatba a szellem- és boszorkány-filmeket is. Elterjedése egyetlen rendezőnek, René Clairnek köszönhető. Csakhogy míg az ő filmjein a kezdeményezés frissessége érződik, a többiekén csupán az utánzó epigónok fáradtsága. Clair több szellem-filmmel kísérletezett, míg az egyik legkitűnőbb filmvígjátékig, a „Boszorkányt vettem feleségül”-ig eljutott. Ezt a filmet két évvel ezelőtt vetítették nálunk és az idén csak az első kísérletet, az „Eladó kísértet”-et láttuk. Ebben Clair a történelemtől és ezért folyton évszázadok kultúrája után sóvárgó Amerikát figurázta ki, titokban a derék, konvencionális Angliának is fittyet hányva. Az a gyanunk, hogy az ihletet Oscar Wilde egyik novellájából (A cantervillei kísértet) kölcsönözte.

Áttekintésünk végén meg kell emlékeznünk a klasszikus amerikai iskola két bajnokáról, Alfred Hitchcock és George Cukorról is. Ők képviselik legtisztábban azt a stílust, ami ellen Carnéék méltán lázadtak, de ami igen sok finomságot rejt magában. Az egyéni, sajátos stílus utánózatlan művésze. Különösen Hitchcock filmjeit néhány képről éppen úgy felismerni, mint néhány soráról Thomas Mannt. Művészetük lényege a légkör, a millió megteremtése. Gondosan készítének elő és vezetnek végig valami sajátos hangulatot. Hitchcock a méltatlanul rövid ideig játszott „Gyanakvó szerelem”-nél, Cukor pedig a „Gázláng” és különösen „A szerető két arcá”-val tűnik ki. Közéjük tartozik Edmond Goulding is, aki kevésbé karakterisztikus és kevésbé filmszerű rendező ugyan, viszont műveit meleg emberi közvetlenség hevíti. („Az álhatatos tündér”) Mindhárom rendező stílusa igen jó színészi teljesítményt és együttműködést kíván meg; ezt Joan Fontaine, Cary Grant, Joan Crawford és Ingrid Bergmann várakozáson felül nyújtották.

Ha most le akarjuk mérni az elmúlt évad eredményeit, a kísérletek látványos eredménytelensége mellett kétségtelen, hogy ezek a forradalmi törekvések rendkívül egészségesek voltak és noha Carné sokszor fárasztó szimbolizmussal csak az ellenkező végletbe lendült át, sőt határozott törekvéseiből maga is engedett a „Szerelmesek városa” forgószínpadán; bár népszerű bohózat-sorozattá változott a lélek transzcendentális törekvése — utat mutattak a következő éveknek. Legnagyobb hiba a természetesség, a filozófia és a képszerűség természetességének hiánya. A felvevőgép is megdöbbentően keveset mozog, holott ezzel a csodálatosan egyszerű fogással, bámulatos eredményeket lehet elérni. Kíváncsian várjuk az elkövetkező évadban különösen Olaszország — melynek jó filmjeiről csak kósza legendákat hallhattunk eddig —, és Anglia valószínűleg realista, a mindennapi élet gondjait ábrázoló filmjeit.

Nemeskürti István

KÖNYVEK

LE PEUPLE DE LA BIBLE. (A Biblia népe.) — JÉSUS EN SON TEMPS. (Jézus és kora.) *Daniel-Rops.*

Abból, hogy egy könyvet hányan vesznek, sokmindent lehet következtetni. A best-seller sikere elsősorban az író érdeme, aki vagy nagyon tehetséges, vagy nagyon jószímatú, mikor eltalálja az olvasóközönség ízlését, de lehet mind a kettő egyszerre.

Daniel-Rops esetében nem lehet szimatról beszélni: egész életműve vallásos életének kifejezése s ha a közönség ízlésével találkozik, amit ír, az csak a közönség misztikus élményszükségletének felel meg. Ezt a két könyvét is úgy vették, mint a kenyeret: az a példány, amit hozzám intézett ajánlásában „az egyetlen minta vázlatrajzának” mond, a 176. kiadásból való, míg ótestamentumi története a 218. kiadásnál tartott ugyanakor, ami még a francia kiadói világban is példátlanul ritka siker.

Daniel-Rops — igazi nevén Henry Pe-tiot — nem ismeretlen a magyar közönség előtt. A háború előtt mint a Nouvelle Revue de Hongrie állandó munkatársa számolt be időnként a francia irodalmi életről. De a francia közönség is a katolikus szellemű irodalom egyik legtermékenyebb írójának ismeri, ami magában véve is valóságos csoda, ha ezt a gyermekkori baleset folytán törékeny testű és hangú, felnyitni nem tudó, fáradt szemhéjak alól kitekintő embert nézi. De aki a misztikusokat ismeri, tudja, hogy a törékeny testben forrón égő lélek és ropant tevékenység lakozhat, mintha a cselekvésre ösztönző lélek könnyebben szállna az ilyen földhöz alig tapadó, légies megjelenésű emberekbe.

Regényei (L'âme obscure, Mort, où est ta victoire? L'épée de feu) nehéz, súlyos problémákkal teli alkotások, ahol részben a burzsoázia belső vívódása, részben a bűnnel viaskodó emberi lélek belső tragédiája foglalkoztatja ezt a francia misztikában páratlanul

ismerős író, akinek francia misztikusokból összeállított antológiája nagy élmény marad minden olvasó számára (Mystiques de France). Aki a francia lelket könnyelműnek és felületesnek gondolja, vegye elő ezt a kötetet, mely Szent Bernáttól és Szent Viktori Hugótól egészen a XX. század eleji névtelen misztikus asszonyig szakadatlan láncolatban mutatja be a francia lélek örök forrongását és olvadozását az isteni közelségben.

Péguyról, Rimbaudról, Psichairól írott köteteiben is a misztikus élmény fogta meg: nagy írózseniknél, azt hiszem, ez különben mindenkor a legtermékenyebb szempont. Különösen Rimbaudnál sikerült megragadnia a démmal küszködő lelket, aki élete utolsó heteiben megtalálta azt, amit dacos, titáni lelkével hosszasan keresett (Rimbaud, le drame spirituel).

Jézusról életrajzot írni nem ugyanolyan feladat, mint mikor Byront, Michelangelót, vagy Rembrandtot eleve-nítjük meg regényes átélésben. Akár hívő, akár hitetlen ember nyúl ehhez a témához, állásfoglalása nem lehet az egyszerű dilettánsé, aki kíváncsi élménykereséssel közeledik témájához és fedezi fel írói intuícióval az embert a nagy vonásokban népszerűsödött és elbanalizálódott történelmi figura mögött.

Ha Jézusról ír valaki, eleve állást foglalt: vagy hiszi és szolgálja a világtörténet misztikus értelmezésének gondolatát, vagy nem s akkor beáll az el-lenség táborába. Jézus alakja nem tűri a langyos, megértő amatőrt, a szkeptikus történést, aki benne is csak a világtörténelemnek egyik zseniális vagy szelídlelkű forradalmárját látja. Ez volt Renan tragédiája: hiába igyekezett a poéta lelkével közeledni ahhoz, akinek a lelke tűzben égett: éppen a lényeg esett ki ábrázolásából, az isteni lélek, mely a világot, a halált, a bűnt maga alá gyűrte, megszentelve a földi létet és a másik tiszta lét felé emelve az elesett embert. Így lett az alapjában

véve gyöngéd lelkű, Jézust megérteni akaró Renanból lassanként az „antiklerikális” a szabadgondolkodó laicizmus apostola, egy XIX. századi finomsággal átpárolt Voltaire-pótlék, akit úgy használtak aztán az ateizmus szektáriusai, mint valami állandó harci fegyvert, mert a XIX. század historizmusa benne vélte megtalálni klasszikus kifejezését, megértő, de minden misztikus valóságot tagadó végső szavát.

Daniel-Rops könyve jóvá teszi Renan tévedését, a francia lelkekben okozott kárt. A könyv sikere legalább erre vall. Ez a 634 lapos Jézus-életrajz, mely már 1945-ben megjelent, szerencsésen egyesít magában két követelményt, ami ezzel a témával szemben elengedhetetlen feltétel: a történeti valóságábrázolásnak, a korlélek átélésének izgató élményét és a szilárd krisztusi istenhitet. Egyik sem árt a másiknak. A történelem megbékél itt a kivételességgel s a valószínűtlen, a csodálatos valószínűvé, megközelíthetően érthetővé válik. Heródes mesésnek látszó betlehemi vérfürdője pl. teljes igazolást nyer a nagystílű edomita zsarnok lelkirajzában, politikai elképzeléseiben, akinek életében a betlehemi vérengzés kisebb-szerű kegyetlenségi epizódnak bizonyul.

Daniel-Rops könyvében élvezetes köelségbe jut az olvasó a Szentfölddel, a fizikai háttérrel, ami már Renan remek tollán is oly megkapó tájképekben rajzolódott ki. Csakhogy a XX. századi író már felhasználhatja az újabb történeti és archeológiai kutatások, pl. a templom körüli ásatások eredményeit. Az a történeti élmény, amit a zarándokok milliói várnak és kapnak a Szentföldtől, a távoli olvasóban is végbemegetten, talán még tisztább alakban, mert lelki szemeit nem zavarja a későbbi korok elégtelenítő kegyelete.

De maguknak az eseményeknek, az életrajzi megelevenítésnek alapja itt is, mint mindig, az Evangélium marad. Nincs még egy olyan ókori történeti forrás, mely oly drámai élénkséggel, oly tárgyilagos valóságossággal, oly megdöbbentő realizmussal, a részletek

oly bő tömegével szolgálja elbeszélésében, mint a négy evangélista. Mintha egyenesen a XX. század tárgyilagos átélésre szomjazó olvasója számára írták volna egyes részeit. Műfajilag egészen egyedül áll a maga korában: semmilyen történelmi hősről nem jegyezték fel olyan pontossággal, drámai elevenséggel, hogy hallgat, hogy porba ír, hogy felemelkedik, majd újra leül, hogy szótlanul ránéz valakire. Mindez jobban érezteti a mai olvasóval, mint bármilyen bő fejtegetés, minő végtelen erő, isteni méltóság hatott itt varázsával környezetére: az evangélista évekkel később sem felejtette el mélyjelentőségű gesztusait.

Ebből a szempontból tehát könnyű dolga van a történetírónak; olyan elsőrangú, élettől áradó forrás áll rendelkezésére, amilyen sehol, semilyen ókori hősről vagy vallásalapítóról nem iratott. S a történelmi levegő, a drámai megelevenítés egyáltalán nem megy a misztikus dráma rovására. Daniel-Rops biztonságos hittel és a hívőt jellemző tisztelettel, de egyúttal a gyakorlati író művészi tapintatával szövi össze a közönséges földi-emberi folyamatot a csodás isteni processzussal. Ez volt az író legkényesebb feladata, de egyúttal ezt oldotta meg a legsikerültebben. Természetes, hogy egy történelmi képen nem a nagy titkokon van a hangsúly, hanem az érzéki ábrázoláson, a történelmi esetlegességeken: mindez emberi közelségbe hozza a Megváltó alakját. Elheverünk vele az utolsó vacsora kerevetein — itt tudjuk meg, hogy a modern ábrázolások nyugati szokás szerint és tévesen, *ülve* ábrázolják a vacsorázókat — s akkor megértjük, hogyan tudta János a Mester ölébe hajtani fejét és egy keleti szokás említésén keresztül megértjük Jézus gesztusát, amint Júdás felé nyújtja a falatot. De egyúttal olvassuk az író gondolatát: „Vajjon ez a mozdulat Jézus részéről nem az utolsó törekvés volt arra, hogy megmentse önmagától a szerencsétlen Júdást? Vannak pillanatok, amikor a lélek annyira tele van erőszakossággal és gyűlölettel, hogy egy barátságos gesztus nem világosságot, gyújt benne, hanem még jobban

elsüllyeszti az éjszakában". Ez az a többlet, amit az író ad az eseményekhez, a korrajzhoz, az igazi finom francia lélekelemzés Racine hagyományainak szellemében. S érthető, ha a misztikusok szakértője Mária Magdolna alakját is közelségbe tudja hozni, mikor érezteti, hogy Jézus környezetében ő érzi meg legjobban a titkos dráma közelségét és jelentőségét: a kinszenvedést és a feltámadást.

Daniel-Rops népszerű zsidó története nem kevésbé vonzó olvasmány. Itt is sikerült a kutatások legújabb eredményeit felhasználni. Köztudomású, milyen roppant lökést kapott a bibliatörténet tudományos exegézise a legutóbbi évtizedek ásatásai nyomán. Daniel-Rops könyve már csak ezért is jókor jött: a közönség vonzó egységgé olvasztva kapja itt a kutatások lényegét. Amellett a pátriárkák korától kezdve Jeruzsálem pusztulásáig széles történelmi freskókban látjuk elvonulni a zsidó nép kialakulásának, vándorlásainak, küzdelmeinek, vereségeinek és felülkerekedésének drámai fordulatait. A könyv eléri azt, ami az ilyenféle mű főcélja lehet: a profán olvasó szemében talán egysíkúnak tetsző történet reliefet kap, történelmi színeket anélkül — s ez itt a fontos —, hogy a zsidó nép küldetésének isteni értelmét bármikor is szeme elől tévesztené a szerző. Érdekesen domborodik ki Saul és Dávid jelentősége a zsidó nép szellemiségének kialakításában és keserű ízzel szánkban szemléljük Salamon üres pompáját, melyből a nép bukásának csirái sarjadtak. Az egyiptomi, asszír, perzsa, föníciai hatások keresztüzében előtűnk kavarodik, alakul ki egységgé, majd bomlik elemeire a választott nép: olyan drámai történet ez, amit minden keresztény ember mohó kíváncsisággal olvas, mert hiszen a szerző szüntelen érezteti, hogy ez a kisphár vízben kavargó vihar volt az emberi történet legfontosabb eseményének, az isteni terv megvalósulásának háttere, földi előkészítésének feltétele.

Hiszem, hogy Daniel-Rops könyvei magyar köntösben nálunk is arányos sikerre számíthatnak.

Eckhardt Sándor

SE ÉG, SE FOLD. *Takáts Gyula versei.* — (Egyetemi Nyomda-kiadás.)

Takáts Gyulát úgy tartják számon irodalmunkban, mint a Dunántúl sajátos költőjét. Van ebben a meghatározásban valami beszűkített és körülhatárolt értelmezés is, s épp ez ellen szólnak azok a komoly értékek, melyek ennek a valóban vidéki ízezből táplálkozó, nagyon is a Dunántúlhoz kötött lelkű költőnek hangját kialakították. Csak az lehet a táj költője, aki önmagát érzi kifejezve egy vidék hangulatában. Ha Takáts Gyulában a Dunántúl szelíd ereszkedőit, lankáit érzi meg az ember, éppen ne a középszerűsége, a sem alföldi, sem hegyvidéki alkatra gondoljunk, de sokkal inkább a maga biztos férfierőit megtalált, lelkét, hangját keményen összefogni tudó és magasabta formákba öntő biztos költőre.

Új verseskötetében a már ismert úton halad tovább Takáts. Ha változásról beszélhetnénk vele kapcsolatban, leginkább tán a mélyülő, mind bensőségebbé váló líra tiszta megnyilvánulása jelenti továbbhaladását. Ez a fejlődés mindenesetre teljesen organikus. Forradalmi hang, az érzelmek kicsapó áradása nem is lenne természetesen ebben a nagyonis meghitt, otthonos költészetben.

„Házam, világom nagyon egyszerű,
Kies határán hársfalomb legyezget.”

A megnyugodott és megnyugtató költő szélesretárt, telitüdejű közlésmódja ez, ahol már nincs szükség crescendókra és decrescendókra, anynyira magába oldott minden érzelmet az érett férfi.

S ha mégis fölajdul ez az ereszkedő, egyenletesen nemes hang, s „Tépett kórus”-sá válik, az emberi együttérzés, a részvét s a vidékével, népével egybeforrott felelősségvállalás teszi azá. A rombadólt tegnap, a harcmezővé gyalázott békés mezők fájdalma üli meg Takáts Gyula könyvének utolsó ciklusát.

Új verseskötetében Takáts Gyula az emberi és költői hűség és tisztaság ritka hiteléről tesz tanuságot. A régi úton halad tovább, de mind súlyosabb,

teljesebb és sajátosabb ízekkel telik meg. Legszebb verseiben (Egy kikötésre használt fűzfánál, Hol vagy?, Egy költő asztalánál, Utolsó pohár, Egy csatátér árnyékából, Hogy hittem én) a már egészen magáraébredt, biztos és kész költő áll előttünk. Könyvének anyaga egyszerű nyelvkezelésével, cikornyátlan, őszinte hangjával nem versorozatot, de egyenletesen fejlődött költészetet tár elénk.

Vidor Miklós

RIANÁS Szili Leontin regénye. — (Fővárosi könyvkiadó.)

Szili Leontin ma egyik legnépszerűbb, legolvasottabb írónőnk. Nőolvasói valósággal rajonganak érte, a hívtásos irodalmárok közül viszont sokan még írónak sem tartják. Mi lehet az oka ennek a nagy véleménykülönbségnek? Talán könyveinek gyors egymásutánban való megjelenése keltette volna az a látszatot, hogy egy ihletés és művészet nélküli olvasmány-gyárossal állnak szemben, avagy talán a női munka tudatalatti lekicsinylése nyilvánulna meg véleményükben? Egyik sem valószínű. Arra gondolunk inkább, hogy regényeinek témái vették el egyeseknek a kedvét attól, hogy közelebbről is megismerkedjenek Szili Leontin munkásságával, s úgy mondjanak róla kellőleg megalapozott véleményt. Kétségtelen, hogy van valami témáiban, ami visszariasztja a gyanakvásra hajlamos olvasót. Rivaldafény és műhelytitok mindig imponált a kisigényű olvasóknak, s annyi fércelményt gyártottak már művészekről, karmesterekről, zongoraművészekről, színészekről és filmrendezőkről, hogy ebből a szempontból valóban nem árt az óvatosság. Az elfogultság azonban még így sem indokolt. Szili Leontin igényes és becsületes író. Nem kenyerre az olcsó hatáskeresés, s bár regényei legnagyobb részét csakugyan művészekről szólnak, sohasem teregeti ki műhelytitkaikat, nem vájkál érzelmi életükben, sorsuk alakításában az emberi lét valóságos problémáira keres feleletet, akár arról beszél, lehet-e tiszta kapcsolat, „amor intellektuális” férfi és nő között, akár

az „az elpusztíthatatlan és koporsóval el nem földelhető örökéletű szerelemről és gyűlöletről” ír keserűen izgalmas regényt, akár a művészi karrier és szerelem kölcsönhatásait és összefüggéseit ábrázolja. Műveiből nem nyílnak ugyan széles és messihi távlatok a lélek vagy a társadalom kínzó gyötrelmeire és megoldhatatlannak látszó problémáira, itt-ott túlkönnyen simulnak el hőseinek válságai, de legalább ismeri tehetsége határait, s nem akar följebb szállni, mint amennyire erejéből futja. Nem regénnyel akarja megváltani a világot, „csak” mesélni akar, gyönyörködtetni, nevelni és nemesíteni. Ne tagadjuk: éppen korunkban nem megvetendő szándékok ezek, még akkor sem, ha a pokolbavezető út is jószándékokkal van kiköveztve.

Új könyvében egy otthonából kiszakadt középosztálybeli fiatalasszony életének egy évét mondja el 1944 őszétől 1945 őszéig. Tulajdonképpen ennek az asszonynak a naplója *Rianás*, attól a naptól kezdve, hogy férje kiment a frontra, s ő magámaradt apró kincseivel és gyarlóságaival. Nem volt se jobb, se rosszabb, mint annyi sokan mások: önző volt és nagyon gyönge. Szerette önmagát s a gondtalan kényelmet, nem kellett neki a gyermek, élete és házassága csak a felszínen mozgott, sohasem engedte magához sem az igazi szomorúságot, sem az igazi szenvedést. Egyhelyben topogva mindig csak a mának, a pillanatnak élt. Aztán jött a háború, az emberi élet e végzetes rianása, s eddig ismeretlen szakadékok tárulnak fel az üvegházi virágok gondtalan életét élő asszony elé. Szembe kerül az álarcnélküli gonoszszággal, és felismeri saját, önző és gyáva voltát is. Ez a felismerés azonban az ő lelkében szerencsére nem okoz jóvátehetetlen törést, hanem felelősségteljes, új emberré tisztítja. A szenny és gonoszság mellett ugyanis meglátja a jóságot is, megérti a szenvedés értelmét és az egyéni és egyetemleges felelősségvállalás kötelességét. Megérzi, hogy Valaki talán mégiscsak figyel a háború értelmetlenségű komédiáját, s egy páratlan feszültségű éjszakán, lenn az óvóhely pincéjében egészen közel ke-

rül az addig úgyszólván tudomásul sem vett Istenhez is, s kiragyog lelkében a hirtelen felvillant valódi hit. Még ott a trágyás, gőzös piszokban kinyílik benne az őszinte vágy: jónak lenni. „Nemcsak kicsit jónak, nem álszeméremből, szokásból, öndicséretből, hanem szabad akaratból, megfélemezésekből. Talán hiábavaló megváltásból, de megváltásból. Megkísérelni végre a lehetetlent.”

Megkísérli. Süteményt árul a vásárcsarnok előtt, munkásnak szegődik egy kis konzervüzembe, s otthont teremt magának újra. De mostmár nem ez a külső történet a fontos, hanem az a fokozatos belső megtisztulás, ahogyan multjának romjai alól kidobálja a gyarlóság és képmutatás cserépdarabjait. Pedig közben fiatal érzékei követelőzéseivel és csábításaival is meg kell küzdenie. Mégis állja a harcot, mert tiszta, mert dolgozik, mert van értelme az életének, s mert tudja, hogy csak abból tanulunk, ami fáj, hogy azért küld ránk háborúkat és szerelmeket az Isten, hogy megjobbuljunk tőle. Már tudja azt is, hogy valamikor visszajön a férje, akit azonban az elpusztult otthon helyén, fenn a hegyen nem vár más, csak az erős talapat, a kert, a föld s az aszszony, aki megtanult dolgozni, aki ezután már őt is másként fogja szeretni, s aki sem önzést, sem hazugságot nem tűr meg többé az életében.

Mai történet a *Rianás*. Nem ad feleletet a háború utáni élet valamennyi felvetődő kérdésére, de bizonyára megvigasztalja azt, aki nagyon magános maradt, kigyújt egy-egy halovány lángot, egy-egy apró, kőszá reményt, s a széthullott polgárság asszonyainak megmutatja az új élet felé vezető utat.

Iványi Sándor

ELMER GANTRY. *Sinclair Lewis* regénye. (Új Idők kiadás.)

Nemrég jelent meg a magyar könyvpiacra Sinclair Lewis *Elmer Gantry* c. regénye. A fordító alcímét is adott neki: „A prédikátor”. Ez a könyv nem tartozik a népszerű amerikai író nagy művei közé, de a regénnyel mégis foglalkoznunk kell, mert félreértésre adhat

alkalmat. Ha félreértésről beszélünk, csak az átlagolvasóra gondolunk, vagyis a regényolvasók zömének nagyobb felére, akik gyanútlanul, pontosabban: felkészültség nélkül vesznek kezükbe minden könyvet, s például a mi esetünkben azt gondolják, hogy Európa és Amerika között az a legnagyobb különbség, hogy Amerika más hosszúsági és szélességi fok alatt fekszik, egyébiránt nagyjából ott is ugyanolyan körülmények között élnek az emberek, mint minálunk. Úgy öltözködnek, mint mi, ugyanazokat a filmeket nézik, mint mi, angolul beszélnek, sőt keresztények is. Ez az átlagolvasó, aki hivatalába és a zsúfolt vonatokra is magával viszi az ötszázoldalas regényeket, vagy kajánul fog mosolyogni az *Elmer Gantry* olvasása közben, vagy állandó felháborodás között lapozza a könyvet és lapról-lapra szeretné felpofozni a cseppet sem rokonszenves főhőst, aki folyton templomokban és egyházi környezetben forgolódik, papi munkakört lát el, de elsősorban és mindezek dacára született — vagy úgy is mondhatjuk — hivatásos pimasz.

Ez a regény a szó legpontosabb és legteltesebb értelmében amerikai könyv. Amerikáról szól, problémája amerikai s rosszul olvassa, aki Amerikát és az amerikai irodalmat egyáltalán nem, vagy csak felületesen ismeri. Az amerikai irodalom harminc év óta nemzetivá vált. (Körülbelül ekkor jelent meg Van Wyck Brooks könyve: *American's Coming Of Age*, Amerika nagykorú lesz.) Az első világháború óta az amerikai irodalom megszűnt az angol irodalom gyarmata lenni és saját kérdéseivel foglalkozik. Az amerikai regény tükrében egy külön világ bontakozik ki, melyben a kedélyes önfeledtségtől a nacionalista büszkeségig és a fájdalmas önostorozásig minden elfér. Természetes, hogy az amerikanizmus, a business szelleme is hamar megtalálja a maga ábrázolóit. Helyesebben: támadóit, szatirikusait. Hiszen a regény Cervantes óta nemcsak ábrázolás, hanem szabadságharc is, melyben minden nemzet a saját hibái vagy hibává torzuló erényei ellen vonul ki.

Ez a szabadságharc Amerikában a nagykorúság jele. Felismerése annak, hogy ami Amerikát segített nagyvá és gazdaggá tenni, az egyben parvenüvé is tette. Mert az amerikanizmus a business-morált, a kalmárkodás szellemét mindenüvé bevitte. A templomba is. Pontosan az ellenkezőjét cselekedte az isteni szónak, mely a templomot nem latrok barlangjának, kalmárkodás házának szánta. Ami az ipari, üzleti, kereskedelmi életben még erény lehet, itt már csak eltévelyedésnek számít. S Sinclair Lewis van akkora író, hogy a business szellemét az amerikai szekták belső életének feltárásával ezen a kényes területen, a templomon keresztül támadja.

Az Elmer Gantry számunkra, európaiak számára mehökkentő olvasmány. Egy baptista, majd metódista prédikátor karrierjének rajza. Csak a karrier szót használhatjuk, mert papi hivatásról szó sincs a regényben. Írtak könyveket Európában is, melyek támadják az Egyházat, tragédiában végződő papi hivatásokat mutatnak be. De itt, ha figyelmesen olvassuk a könyvet, Istent és igazi tiszteletét támadás nem éri, a hitnek és a vallásos életnek értékét a könyv tudatosan kétségbe nem vonja, az Egyházat és a katolicizmust bántóan nem sérti. Sőt az a néhány oldal, ami a katolikus templomról és annak belső világáról szól, az egyedüli hely a regényben, mely undort és megvetést nem kelt. Mi az tehát, ami egyes érzést és leküzdhetetlen ellen-szenvet támaszt az olvasóban végig az ötszáz oldalon? Éppen az, ami a regényt szatirává teszi: mivé lesz az Evangélium, ha méltatlanok ajkára kerül, mivé lesz a gyöngy, ha sertések elé szórják?

Mert Elmer Gantry, a prédikátor valóban nem az Isten, hanem a pénz szolgája. Csak ügynök és nem apostol. Mezőgazdasági gépeket eladni, vagy prédikálni, neki azonos feladat, csak a szókincsben van némi eltérés. De tudományért ekkor sem folyamodik teológiai könyvekhez, mert szerinte sokkal modernebb és hatásosabb az apostolok társaságát futballcsapathoz hasonlítani, amelynek Krisztus a veze-

tője. Ő maga, Elmer Gantry pedig boldog volna, ha a hitszónoklás amerikai bajnoka címét elnyerhetné. Egyházközségét époly szellemben és olyan fogásokkal szervezi, mintha egy pártirodát vezetne. S ami a megdöbbenő, semmiel sem akar többet adni, mint egy politikai párt. Vagy még annyit sem. Szónoklatot, tömeghisztériát, népünnepélyeket, ingyenebédet. De miből is adhatna egyebet? Teológiai műveltsége nincs, Istenről, a lelkiéletről még elméleti ismeretei is alig vannak. S ami az erkölcsait illeti, csak magát fegyelmező aszfaltbetyár, aki csupán arra vigyáz, hogy okot ne adjon a botrányra, az elcsapatásra. Mégis ismételtelen ráfizet, azonban mindig kivágja magát s még az utolsó lapon is az a benyomásunk, hogy sokszor fog még erkölcsileg lehetlenné válni, de végleg nem bukik el soha, mert — Amerikában vagyunk.

Igen, hogy Elmer Gantry minden botrány után szabadon futhat, ahhoz egy közösség is kell, mely őt futni engedi. S ezen a ponton a szerző egy egész néphez szól, amelynek vannak már nagykorúvá vált írói, vezetői, de nem bizonyos, hogy vannak nagykorúnak számító tömegei. A metódista vallási meetingek cirkuszjelenetei, a „megtérések”, a prédikátorok bárgyú frázisaitól extázisban vonagló tömegek megmegújuló látványa az európai olvasó számára valóságos eposzi „csodás elem”, amit nem ért és méltán „amerikai hülyeség”-nek tart, nem tudván, hogy mindez nem mese, hanem a leggyilkosabb korrajz.

A regény lazán egymáshoz illesztett, sok apró részletében egy fura világ mutatkozik be, melynek gyors eltűnését sürgeti az író. Nemcsak felháborító helyzetek ábrázolásával izgat ellene, hanem néha maga is közbeszól. Például így. Elmer Gantry egyik idősebb prédikátornak előadja az ő jól bevált „lelkipásztori” módszerét, mely a népkonyhától a kirakatrendezésig és a templomi jazztől a bűnről való hathatós elmélkedésig mindent felölel. (A bűn szóra tizennyolc szinonimát tud, csak éppen azt nem tudja, hogy mit kell kezdeni a bűnösselel.) Még azt is,

hogy az unalmassá váló istentiszteletet hogyan kell közbeszúrt slágerekkel felélnéltetni. Az öreg prédikátor meghallgatja Gantryt és csak ennyit kérdez: Miért nem hisz ön, Istenben? A kérdésre nincs válasz. Nem is kell. Hiszen egy pillanatra sem hihetjük, hogy ami ebben a regényben történik, annak valami köze volna az élő hithez és a vallásos meggyőződéshez.

A könyv még csak nincs is igazán megírva. Nagy lapjai nincsenek. Közben-közben megúnjuk a történetet. Úgy gondoljuk, elég volt a szemforgató valósággyöngök szélhámosságából. És valami aggasztó érzés is kíséri az ellanyhuló olvasási kedvet. Nem bizonyos, hogy a szatíra odatalál, ahová céloz. Az olvasó a történetben előrehaladva azt kezdi hinni, hogy rossz társaságba keveredett. A külsőségek, a környezet, a díszletek valamiféle egyházra emlékeztetnek ugyan, de a lényeg, az egyházas szellem teljesen hiányzik. Elmer Gantry kezéből csak az **eszmény** karikatúrája kerül ki. Ezt a „hitvallást” semmiféle felekezet nem vállalná. Józan ésszel nem is hihető, hogy a hitványság és erkölcsi romlottság vagy beszámíthatatlanság és az üreslelkűség ilyen sűrítve található meg az amerikai szektákban, de a jámbor olvasó mégis veszélyben forog. Mert könnyen megfélemledik róla, hogy szatírárt olvas, és igazi ideálok rombolódnak lelkében az olvasás folyamán. Nem a könyv, hanem ő általánosít s azt hiszi, hogy a papokról, a vallásról (nem a metódistákról, hanem a kereszténységről) vagy az *igazi* Amerikáról olvas. Egyikről sem. Van egy ilyen Amerika is, létezik az Elmer Gantry Amerikája is. De van egy másik Amerika is. Megvannak ennek az Amerikának is az írói, hívő tömegei is. S elsősorban a legnagyobb amerikai vallási csoport, a katolicizmus tartozik ide. És ennek a másik Amerikának is megvan a maga jellegzetes szellemi arculata. Megnyilatkozásait néhány év óta figyelhetjük. A business helyébe egy emberiesebb, reális életszemlélet lépett, mely mögött az Evangéliumnak nemcsak idézett, hanem életté váló igéit véljük felismerni.

Megyer József

FEKETE BÁRSONYBAN. *Passuth László* regénye. — (Athenaeum.)

A nagyvárosi intellektuell — az irodalom aktív és passzív részese szerte a világon — már egy emberöltő óta mélyen elégedetlen sorsával. Elégedetlen a gigantikus méreteivel szorító és sűrű embererdejével kábító világgal és menekülni szeretne atmoszférikus nyomásából. Meneküléshez a képzelet és a szavak játéka segíti legkönnyebben; egy regény a legolcsóbb vasúti jegy, amivel vigasztaló tájra utazhat. Századunk irodalma a menekülés jegyében áll, menekülni akar maga az író is, legtöbbször az elvesztett idő nyomába, a visszahozhatatlan évek feledett édenét feltáró, édes nosztalgiával szívet vigasztaló történelem felé.

Ez az idegek mélyén nyugtalankodó vágy vezeti Passuth László író-tollát. Menekülése útját a barokkosan csillogó külsejű regények kilométerkövei jelzik. A könyvekkel borított négy fal között nehéz megmaradnia, tehát lemenekül Mexikó, Itália vagy Bizánc csábító világába és a könyvek útmutatása szerint biztosabban mozog bennük, mint szülővárosában. Tarka filmképekben pergeti le az olvasó előtt a világ legszűndűsabb tájait, az vállalkozik. Modern Gregorovius, aki a XX. századi nagyvárosok világában él, valamikor a Freud utáni, lelki problémákkal terhes és felületes korban, de azért áhítatos *connaissanceur*: mindent ismer, ami érdekes. Hősei kalandos korokban és helyeken keresik „a mítoszt”, a nagy kalandot” és ki tudná megmondani, ők keresik-e, az író keresi vagy olvasó, vagy valamennyiüket a kaland keresi maga?

Új regénye II. Fülöp király idejébe, Spanyolország fénykorába kalauzol, a tengeri gályák, az amerikai arany és az autodafék századába. Vásznonra kívánckozó fény és árnyék játszott azzal az idővel és hőseit Greco meg Velasquez valóban vászonra vitte. A gályák azóta elkorhadtak, az arany elfogyott, az autodafé megszűnt; de Greco és Velasquez megmaradt és ma is az ő képeikben él előttünk elpusztult kőrük.

Nem csoda hát, ha Passuth is — gondos Ciceroneként — Greco és Velasquez tablóit akarja megeleveníteni. Hatalmas állóképek sorozatát fűzi egybe; uralkodókat és főméltsóságokat ábrázol méltóságos pózban; látjuk bársonyruhájuk leomló redőzetét, jogarukat és koronájukat, köröttük az udvart, a csipkét és a rendet. Ez az aprólékos kidolgozású, színhatásokra törekvő történelmi képeskönyv köti le az olvasót a fekete bársonyban élő, komor spanyol király életregényében és ha hiányol valamit, úgy az a nagy távlatok és nehéz feladat következménye. Nem látja azt a szenvedélyt, ami Greco eltorzuló vonalaiban az eget verdesi vagy azt a világtörténelmi sorsot, ami Velasquez degenerált arcú főhercegeiről vigyorog reánk.

Am ez a műfaji tévovázás, amely nem tud dönteni az esszé és a regény formája között, szintén a nagyvárosi intellektuell lelki tulajdona: az észszerűség világából menekül a szenvedélyekhez; de észszerűbb annál, hogysem behódoljon a szenvedélyeknek. Ennek a lelki alkatnak illő irodalmi öltözéket varr Passuth László íráskultúrája, modern prózánk szigorú fogalmi szabályait követő mondatszerkesztése, amely az időben tovasikló, távoli kultúrát öleli körül. Igazi Cicerone munkája a könyv, aki tisztelettel megismer, ért, őriz és áthagyományoz egy kultúrát.

Kósa János

KUNYHÓ, FUSTTEL. *Darázs Endre* versei. — (Egyetemi Nyomda.)

A cím impresszionista a javából. Nincs az a szegény fantáziájú ember, aki hozzá ne képzelje rögtön a megfelelő tájképet: s mivel a feladat ilyen könnyű, éppen azért a költő szándékosan megnehezíti a dolgát. Az ő tájképében ez a „kamasz és nyurga“ füst még maradna kicsit a melegben, de a tűz megperzseli a talpát, így hát tovább fut. Ez egy kép, de rögtön társul hozzá a következő:

Sűrű könnyel siratja az anyja
Szakadatlan — vizes fa siratja.

Még lehetne a versből néhány képet idézni, s ugyanígy leltározni a kis kötet képeit, az eredmény végig üde impresszionista szemmel meglátott valóság-részletek metafizikumba lendülése lenne. Ezek a képek igen nagy részben egy népi költő, vagy legalábbis vidéki költő palettájára kíváncskoznának, aki hallgatag tájakat jár be és névtelen szomorúság költözik beléje. Daráznál azonban éppen az a különös, hogy a valóságból hasonlat-díszlet lesz, olyasmi, mint a hajnal pazarlása, mely vízgyöngyökkel hinti be a kerteket. A benyomás, mely az olvasóban a versek elolvasása után megmarad, a plein air fényessége. Ha nem is lennének utalások benne, nyugodtan ki lehetne következtetni, hogy valahol a Dunántúl lankás tájain gyűjtötte magába ezeket a szelid képeket. Ugyanakkor azonban benne rezeg a tájnak és a létnek az egész céltalansága, amelynek csak a költői hirdetés ad valami értelmet, akárcsak Rilkenél. Darázs is ópiumként ragaszkodik a költői hangulatokhoz, de ugyanakkor a valósághoz is.

A képzelet tengerfenék.

Sokkal jobb fönt a víz színén.

Megfulladunk. Te friss idő,

Emelj meg már, ömölj belénk.

S mindez az eszmélés csak arra jó, hogy ráébredjen bánatának újabb táplálójára, a céltalanságra:

Csak álom ez. Tört tál a lét,

Üres már, széle csorba;

S festett kép vagyunk oldalán

S pattogzunk róla sorba.

A strófák sorát lehetne idézni erre

a különös borongásra, amely az embert a romantika korának névtelen nyugtalanságára emlékezteti a romantika túlfűtöttsége nélküli. Darázs Endrének verseiben romantikus helyett egy szelíd nihilizmus árad. Nem akarja szétvetni a világ eresztékeit, nem akar a semmiből új világot építeni, nem akarja az elkeseredés borát extatikus orgiákban kínálni, egyszerűen beéri azzal, hogy ezeket a dolgokat elmondja, még csak nem is rezignáltan, sőt az örömeinek valamilyen halvány szikrájával, talán

a látvány gyönyörűsége kedvéért. Abban a korban, amikor a gondolkozás divatja hirtelen áramként — nem véletlenül — az egzisztencializmust vetette fel, Darázs a lebegő egzisztenciának költészetre váltója, s mint ilyen, nem is forradalmár: azokkal a vívmányokkal dolgozik formailag, melyeket örökségül kapott, de izlésesen, érdekesen s nem egyszer szuggesztíven.

Vajda Endre

A GYÁVA ANGELO. *Eric Linklater* regénye. — (Révai-kiadás.)

A honi szentvelenség elől menekvő angol romantika számára a derűnek kedvelt lelőhelye Itália. Huxley is a napfényes olasz világosság erejéhez folyamodik, ha szatírává akarja hevíteni mindazt a rosszát, mindazt a hideg okosságot, ami a modern agyvelőt preparálgatva eszébe jut. Ez a kölcsönbe vett napfény persze csak annyi tüzet ont magából, mint a villanyvilágítás, a délre utaztatott angol regényfigurák még esetlenebbül viselik benne rideg körvonalaikat. Huxleynek azonban éppen az a szándéka, hogy ilyen laboratóriumi környezetváltoztatásban kísérletezze ki a modern lélek éghajlati adatait, hőseit nem szánja mindenestül a helyszínére teremteni s így általa a távlatokkal üzőt romantika nem is jut túl az angolszász típusú túrisztika irodalmi képletén. Más eset az Eric Linklateré, aki az idegen tájakon — ha nem is reális elmélyedést —, de felüdülést keres és szerez az olvasónak. Egy korábbi könyvében már megjárta a byroni Don Juannal Amerikát, most egy hasonlóképen szerencsés irodalmi ötvözetű alakkal, akiben a vigjátéki gyávaság és gyakorlatiasság műfaji hagyományai állnak alkalmi viszontagságokra készen, vezet bennünket Olaszországba. A jellemkomédia magában is eléggé latin vérkeveredésű műfaj, ennek köszönhető, hogy Angelónk, akiből hiányzik a *dono di coraggio*, két lábbal állhat a földön, míg voltaképpen az egész könyvvel a levegőben lebegünk.

Elsőrangú irodalmi erény, az az ügyesség, amellyel Linklater már a szándékainak megfelelő témaválasztás-

ban a vigjátéki színpad magasába emeli a hadszínteret, melyen története játszódik, — két-három lépcsőfokkal a valóság fölé, ahol megvalósíthatja menyeneien vasos elképzeléseit bábjáték-háborúja alakjairól. Egész népek számára jelentett természetes környezetváltozást a háború, aminek olaszországi jelenetében, mintha Molière rendezte volna így, a legkülönbözőbb jellemű fajok sétálgatnak a legnagyobb könynyedséggel egyik díszletből a másikba. A szerzőnek a keret adta lehetőségeket mind ki kell használnia komikus figurája teljesebbé tételére s az az igazi mulatság, ha végül minden szálát egybecsomóz körülötte. Így csomóba fogva föl lehet mutatni Linklater könyvének anyagát a végjelenet motívumában, a fegyverszünet után falujába hazatérő Angelo érzéseiben. Az ötletek laza hálózatán haladunk odáig, hogy Angelo második feleséggel tér haza az elsőhöz, s e bonyolult helyzetben mindhármuknak akad mit megbocsátaniuk egymásnak, mert az egyik nő kis lennyel csemetét, a másik egy angolt meg egy négert kapott hozományul a hadviselő felektől. Angelo nem tehet egyebet, minthogy a népek testvéri együttértésére neveli hatalmas családját, amit váltott feleségeivel maga is nagymértékben igyekszik szaporítani, annak az egyensúlypolitikának szellemében, ami korábbi kalandjain is átszegtette s ami mai Európánkra is annyira jellemző. A téma főntebb jelzett eredeti kettőssége lehell lelket ebbe a motívumba, ami aligha lehetne izléses, ha nem általános értelmű, szimbolum lenne s nagyon mesterségesen hatna, ha nem Angelóval történe, akinek alakja, ez a teherbíró irodalmi hagyomány, a realiztikus színpaddal született.

Látható, hogy a derű lepleben itt nagyon is korszerű s önmagában eléggé komor anyaggal dolgozik az író, mint mérges virággal, amit lementszett gyökeréről s most önfeledten labdázik vele. Ha az utolsó motívumban remekül megkötött csomót visszafele bontogatjuk s megnézzük mindazt, amit Angelo látott pályafutása során olasz, német és angol cimborái között, érezzük, milyen irgalmatlan gravitációból tépte

ki problémáinkat a képzelet, hogy elvégezhesse velük játssi mutatványát. A háború itt úgy hat, mint egy futballmeccs, de ez csak azt jelenti, hogy senki sem tudja, miért kell benne részt vennie. Angelo gazdája, gróf Piccologrando, nevéhez illő méltósággal igyekszik fenkölt eszményeit rövid úton aprópénzre váltani s ez azt jelenti, hogy minden eszményünk csak locsogás, melynek segélyével, akárcsak ő a regény végén, könnyebben adhatjuk el varrógépeinket. Az író pedig, aki mindent nyilván tudja, teszi magát, mintha ez a sok galádság a mulatságos műfaj természetéből, irodalmi hagyományokból származna s nem az ember természetéből és hagyományaiból. Megmutatja förtelmeinket és elhitheti velünk, hogy csak kitalálta őket szórakoztatásunkra. Mélységes öncsalás van ebben, ami bár esztétikailag kifogásolhatatlan szervességgel oltja be magát a műfajba s látszólag ép-egész gyümölcsöt terem, csak annál kényelmetlenebbül érinti a valóságérzéket.

S ezért volt lényeges ezt az ismertetést a romantika fogalmával kezdenem. A romantika röviden: menekülés a valóság elől. Ez a könyv egy angol menekülése a vígjáték és a táj latin atmoszférája felé, az igazi problémák elől az irodalmi képletekbe. Nem tartom véletlennek, hogy a vígjáték itt a regény formáját kendőzi magára, mert ez is menekülés a fölismerés elől, hogy a mi korunkban igazi vígjátékot írni — még olyan kiváló komikus érzékkel is, mint a Linklateré — öncsalás nélkül —, sajnos, lehetetlen.

Rozgonyi Iván

THE LORD HELPS THOSE... *Father Tompkins*. — (Vanguard, 1946.)

„Csak a nép útján alkothat nagyot az ember. Azzal az elhatározással közeledj a néphez, hogy segíteni akarsz rajta, s akkor nagyra tesz. A nép óriásokat terem”. — Ezekkel a szavakkal foglalható össze Tompkins atya életfilozófiája és ebben a szellemen munkálkodik a kanadai Nova Scotiában, ahol a szövetkezeti mozgalom vezető egyénisége.

Tompkins atyát, a St. Xavier egyetem volt alelnökét, Kanada határain túl is jól ismerik. A Harvard egyetem a közelmúltban csábító ajánlatot is tett neki, ő azonban visszautasította, mert nem volt hajlandó felcserélni falusi papságát az egyetemi katedrával. Ma is ott él halászsai, bányászai és farmerei között a nova-scotiai Cape Breton szigetén. A szigetnek alig van 5000 lakosa, legnagyobbrészt bányászok, akik mélyen a tenger alá nyúló bányákban dolgoznak. A településnek két utcásora van, egy katolikus és egy protestáns templommal, s egy nagyvárosnak is díszére való iskolaépülete. Az iskola, a népkönyvtár, és a szövetkezeti központ Father Tompkins működésének három sarokköve.

Nova Scotia jó példa arra, hogy az individualizmus zsákutcába vezet, míg az összefogás csodákat művelhet. Amikor Tompkins atya munkához látott — alig húsz éve —, Cape Breton halászsai szegényen tengődtek, mert hiányzott munkájukban az összhang. Ugyanígy nyomorgott a bányász és a farmer sem boldogult jobban. Father Tompkins Little Dover halászfaluban kezdte el tevékenységét. Nem azt mondta a halászsoknak, hogy ezt, meg ezt tegyétek, hanem megtanította őket a közgazdaság alapvető elveire és első győzelme az a kis konzervüzem volt, melyet kölcsönpénzből maguk a halászsok építettek fel és egy év alatt már letörlesztették adósságukat. Hasonló elvek vezették, amikor a farmerek és bányászok számára megteremtette a hitel-közösségeket és ezzel sikerült a népet jobb életszínvonalra emelni.

Amikor megteremtette a megfelelő anyagi hátteret, látott hozzá azokhoz a terveihez, melyek célja a nép nevelése volt. Dán mintára népiszkolákat szervezett és tanuló-köröket létesített. Minden intézkedésében a közösségi gondolat vezette és felnöttek a gyermekek, férfiak és nők egyaránt részt vesznek a közös munkában. A népnevelésnek fontos eszköze lett a nyilvános könyvtár és Father Tompkinsnak sikerült a gyermekek útján a szülőket is az olvasáshoz szoktatni és ma

már kis birodalmának apraja-nagyja szorgalmas látogatója a könyvtárnak és az ott tartott előadásoknak.

Egyszerű eszközeikkel Tompkins atya és segítőtársai többet tettek a demokrácia gondolatának meggyökeresítéséért, mint a szinte korlátlan eszközökkel rendelkező munkásvezetők és tömegmozgalmak. A közösségi gondolatot mélyen beleoltotta hívei szívébe és a gyakorlattal bizonyította be nekik, hogy a közösség életképes és a szövetkezés boldogulásra vezet.

P. A.

BŰVÁR. Rába György versei. — (Hungária kiadás.)

A kritikus szeretne a költőn keresztül egy egész kort, s egyetlen strófán keresztül egy egész költőt elkapni. Hogyan kínálkozik egy Rába György-versszakon keresztül egy ifjú költőgeneráció képe felismerésre, — tudva azt, hogy minden általánosítás olyan, mint az átlaghasonlat, amelynek egyetlen pontban kell csupán hasonlítania? *Álmatlan éj* versét — ezt a címet mindenki leírhatta volna — a következőképpen fejezi be:

Túl könnyű vágyon, sorsokon
az űr felé hajolva,
csak én könyöklök hallgatag
ó, emberiség, ablakodba,
mint hulló csillag, melyet a hasonlók,
nem vonzanak a többi boldog bolygók.

Az első sor igényt fejez ki: a költő nem hajlandó az életet könnyű oldaláról felfogni, s akiben ez ilyen formában van meg, valószínű, hogy a versnek sem szereti a könnyebb végét megfogni. A második sor az előbbinek pszichológiai állapotát vízióvá növeli: az egyéni érzés — így csinálták az összes romantikusok — betölti a kozmoszt. Abból az *Ars poetica*-ból származik ez a kép, amelyik a költő fantáziájának birodalmát nem haj-

landó a végtelennél alább adni. Természetes azonban, hogy az olyan líra, amely egy romantikus lángolásból kiábrándult kor terméke, lehetőleg csinján bánik a nagy szavakkal, s a végtelent is tőle telhetőleg olyan intimmé akarja tenni, mint egy dolgozószobát. Ennek megfelelően a harmadik és negyedik sor kispasztikus vagy impresszionista képet alkalmaz, ugyanakkor azonban a metaformát újabb fordulattal terheli meg: az emberiség ablakával, amelyet már a szigorúan értelemre vadászó olvasó kedve szerint kombinálhat, ha a zenén túl valamilyen végső következetességre is pályázik. Ezt egészíti ki az utolsó két sor újabb hasonlatváltása, ez a kissé mélabús zárású kódá, amely a költő százfelé szétsugárzó vágyát, a mindennel-egyesülés nosztalgiáját küldi el sugaras úton ismét csak a talajtalan űr felé.

Rába Györgynek ezt a világát, a huszadik század emberének magányérzését fejezi ki a kötet, ez a *Bűvár*-ként az élmények mélyébe szálló, ugyanakkor a költészet rezgő felszínének tájtékjain elmélázó emberi önmarcangolás és költői gyakorlat, amely egyenes vonalú leszármazottja a századelő nagy individuális életérzésének, s ugyanakkor kísérlet arra, hogy reagáljon a világra. Az a mintegy negyedszáz vers, melyet a költő új köteté magában foglal, egyetlen téma variációja: az emberi közérzésé, amelyben minden összeolvad: szerelem, emlék, impresszió, vágy, csalódás, politikum és helyzetérzés, és minden egyszerű. Így lesz a költő nyelve egy nemesen oltott költői köznyelv, jelentős hibák, de egyúttal óriási emelkedések nélkül, és reprezentálja a századot, amelyben annyi nagy költői kezdeményezés és annyi költészetellenes elem ellenére az alkotók mégis új művészetet akarnak teremteni.

Vajda Endre

SOMMAIRE.

- Georges Rónay*: Culture et christianisme.
Alexandre Sík: Poésies sur Marie.
Gabriel Thurzó: Essai sur Gárdonyi, romancier hongrois.
T. S. Eliot: Poésie. (Traduit par Étienne Vas.)
André Csécsényi: Planck et la nouvelle vision du monde des sciences naturelles modernes.
Louis Harsányi. Poésies.
Étienne Divald Sch. P.: Thomas Mann et la tétralogie de Joseph.
Zoltán Jékely: Poésie.
Nicolas Vidor: Poésies.
Sainte Catherine de Siena: Fragments de ses lettres.
Hymnes sur Saint Paul l'Ermite, sur Saint Émeric et Saint Ladislas. (Traduits par Adalbert Csanád.)
Géza Szarka: Nouvelle.

CHRONIQUES.

- Adalbert Mihály*: The anatomy of the Peace, Conte rendu d'un livre de M. Emery Reves.
Catherine Füzesséry: Aventure spirituelle de Julien Green.
Marcel Benedek: Racine toujours actuel.
Ladislav Passuth: Cervantès (400-ième anniversaire de sa naissance).
Jean Jajczay: Deux lettres de Sebastiano del Piombo à Michelange.
Joseph Szentkirályi: Trois congrès. (Congrès jociste à Montréal, congrès mondial écumenique à Oslo et le „Seminar on American Civilization“.
Alexandre Iványi: Nouvelles œuvres d'Étienne Sôtér.
Gustave Makay: Makarenko et la pédagogie russe soviétique.

THÉÂTRES.

- Alexandre Galamb*: Nouvelle représentation au Théâtre National de la „Tragédie de l'homme“, de Madách.

FILMS.

- Étienne Nemeskürti*: Nouvelles routes de l'art cinématographique

LIVRES.

- Daniel-Rops*: Le peuple de la Bible — Jésus en son temps; *Jules Takáts*: Poésies; *Léontine Szili*: „Rianás“ (Crevassement, nouveau roman); *Lewis Sinclair*: Elmer Gantry; *Ladislav Passuth*: „Fekete bársonyban“ (En velour noir). (Nouveau roman sur le temps de Philippe II, d'Espagne); *André Darázs*: Poésies; *Éric Lin-klater*: Nouveau roman; *Father Tompkins*: The Lord Helps Those...

Olvasóinkhoz!

Tisztelettel értesítjük előfizetőinket és olvasóinkat, hogy a Vigilia kiadóhivatalának az Új Ember kiadóhivatala adott otthont és ezentúl a kiadóhivatal címe: **Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 1.**

Postatakarékpénztári csekkszámát nyitottunk Vigilia címen, száma: 37.343. Ettől a kettős 10—11. számtól kezdve a befizetések erre a csekkszámára szíveskedjék eszközölni. Biztosítottnak látszik, hogy megjelenési nehézségeink hosszú időre elhárulnak s ezentúl minden hónap elsején megjelenik a Vigilia. Kérjük továbbá, hogy előfizetői példányunkhoz csatolt körlevelünket figyelmesen átolvasni és arra válaszolni szíveskedjék.

Tisztelettel:

VIGILIA MUNKAKÖZÖSSÉG.

Minden könyvet megkaphat

a

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

könyvesboltjaiban

Budapest, IV., Kecskeméti-utca 2. szám.

BALASSAGYARMAT, Rákóczi fejédelem-utca 22. sz.,

CEGLÉD, Kossuth Ferenc-utca.,

DEBRECEN, Szent Anna-utca 10—12. sz.,

GYÓR, Deák Ferenc-utca 2. sz.,

PÉCS, Széchenyi-tér 17. sz.,

SZEGED, Kárász-utca 14.

***Könyvárjegyzéket készségesen küld a kiadóhivatal,
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 30.***

ARANY, EZÜST, ÉKSZER VÉTEL, ELADÁS

Kehely, ciborium, szentségtartó
nagy választékban.

Dr. BAJMÓCZINÉ WINTERMANTEL TERÉZ
Budapest, VII., Rakóczi-út 10., I. 2.

FÉRFIKALAPOT KÖSZEGI kalaposmestertől

Főüzlet és műhely: IX., RÁDAY-U. 26. Flók: CALVIN-TÉR. Múzeum-kr. sarok.

Nagy bel- és külföldi kalapraktár. **JAVÍTÁS.**

SZEMÜVEGEK ÉS FOTÓCIKKEK **BARNA**

Szemklinika és szemorvosi
rendelvények elkészítése.

LÁTÁS- ÉS SZEMÜVEGVIZSGALAT. 27 éves cég.

látészere specializistától.
ANDRÁSSY-ÚT 26.
(Opera mellett.)

SCHUBAUER **BÉLYEGZŐK** Budapest, Duna- és MITICZKY **JELVÉNYEK** utca 6. Telefon.

IFJÚSÁGI KÖNYVEK:

Ara: forint

Magyary Judith: A NAGY CÉL. **8.50**
Egy orvosnő regénye.

Magyary Judith: ESZTER HAZAMEGY. **8.—**
Bájoslelkületű fiatal tanítónőről szól ez a lekötő leányregény.

Magyary Judith: AZ ŐRÖK KEDVES. ... Ára kb. **12.—15.—** lesz.
Magyary Judithnak, a falu szerelmesének bájos, mindenki szá-
mára érdekfeszítő regénye. November elején jelenik meg.

REGÉNYEK ÉS ELBESZÉLÉSEK:

Zaymus Gyula: A BUJDOSÓ TÁLTOS. **20.—**

Ebben a regényben, melyben a katolikus a legszebben és leg-
meggyőzőbben jut kifejezésre Szent Gellért vértanúságát írja
le a szerző. Megdöbbentő szépségben kidomborodik Csengesz
pogány táltos hatalmas alakja és mesterien megrajzolt megtérése.

Zaymus Gyula: ŐSÖK ÉS UNOKÁK. **16.—**

Zaymus Gyula: PÁSZTORTÁSKA. **16.—**

A katolikus lelkiség, szelíd humor hatja át az elbeszélés-gyűjteményt.

IFJÚSÁGI KÖNYVEK, regények, lelkikönyvek
nagy választékban kaphatók:

KORDA Ipari és Kereskedelmi r. t.

BUDAPEST, VIII., MIKSZÁTH KÁLMÁN-TÉR 4.

Telefon: 136—353.